

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Θ Η Β Ω Ν

ΡΗΤΡΕΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

© Απεικονιζομένων αρχαίων και φωτογραφιών: Ο παρών αφιερωματικός τόμος περιέχει φωτογραφίες εκθεμάτων από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών, το οποίο ανήκει στην αρμοδιότητα της Θ' Ε.Π.Κ.Α. Το Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα (copyright) επί των απεικονιζομένων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (ν. 3028/2002). Το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού παραμένει αποκλειστικά αρμόδιο για την παραχώρηση νέας άδειας χρήσης των φωτογραφιών και των απεικονιζομένων αρχαίων σε οποιονδήποτε τρίτο.

© Κειμένων: Βασίλειος Αραβαντινός

© Έκδοσης: Κοινωφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση / Τράπεζα EFG Eurobank Ergasias A.E., 2010

Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή των κειμένων και των φωτογραφιών του παρόντος αφιερωματικού τόμου (ν. 2121/1993).

ISBN 978-960-89339-7-2

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

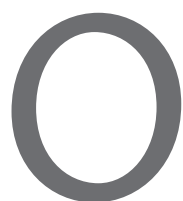
ΘΗΒΩΝ

Κοινοφελές Ίδρυμα
Ιωάννη Σ. Λάτση

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος του Υπουργού Πολιτισμού και Τουρισμού * 11	
Πρόλογος της Μαριάννας Ι. Λάτση * 13	
Πρόλογος του συγγραφέα * 14	
«...είσήχθησαν ἐν τῷ Μουσείῳ...»	
ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΗΒΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΒΟΙΩΤΙΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ	17
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ	20
Γεωμορφολογικό και ιστοριογεωγραφικό πλαίσιο	27
Η αυγή της βοιωτικής προϊστορίας	31
Οι πρώτες οργανωμένες κοινωνίες	34
Η εικόνα της Βοιωτίας στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (Νέες ιδέες, καλλιέργειες και τεχνολογίες)	41
Οι Μεσοελλαδίτες στη Βοιωτία: Αυτόχθονες και επήλυδες	49
Ελλαδικοί ηγεμόνες με κρητική πορφύρα (Πολιτεία, κοινωνία και τέχνη στην πρώιμη μυκηναϊκή Βοιωτία)	54
Ακροπόλεις, ανάκτορα, αρχεία (Το απόγειο της Βοιωτίας στη μυκηναϊκή ανακτορική περίοδο)	63
Από το ανάκτορο στην πόλη (Οι επικοί χρόνοι στη Βοιωτία)	
ΜΕΤΑ ΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ	125
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	129
Η εξέλιξη των πόλεων και η ίδρυση της Ομοσπονδίας (Η Αρχαϊκή περίοδος στη Βοιωτία)	145
Από το θρίαμβο των Πλαταιών στον όλεθρο της Θήβας (Οι κλασικοί αιώνες στη Βοιωτία)	
Η ΒΟΙΩΤΙΑ ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ	231
Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΤΡΑΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ	237
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ	246
Μακεδόνες διάδοχοι και Ρωμαίοι πολέμαρχοι (Ιστορία και τέχνη της Βοιωτίας των ελληνοιστικών χρόνων)	
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	307
ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΒΟΙΩΤΙΑ	318
Η Βοιωτία στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία (Ιστορικά γεγονότα και αυτοκρατορική πολιτική)	337
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	348
«Ο κόσμος άλλαξε...»: Χριστιανικά μνημεία και βυζαντινά κειμήλια στη Θήβα	361
Μύθοι και ήρωες της Βοιωτίας	375
Βιβλιογραφία * 393	
Προέλευση των φωτογραφιών * 396	

πλούτος των Ελληνικών μουσείων δεν έχει αναδειχθεί στο βαθμό που θα μπορούσε. Και αυτό διότι, ενώ η Πολιτεία επενδύει σημαντικά ποσά στην καταγραφή και προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, διαθέτει αρκετά λιγότερα για την αξιοποίηση και προβολή της. Από το 1997 οι εκδόσεις του Ιδρύματος Λάτση για τα Ελληνικά αρχαιολογικά μουσεία, έχουν συμβάλει σημαντικά στην εξισορρόπηση αυτής της μονοδιάστατης προσέγγισης.

Πρόκειται για έργα που αναδεικνύουν, με την επιστημονική και αισθητική τους αρτιότητα, το ρόλο των αρχαιολογικών μουσείων της πατρίδας μας, όχι μόνο ως πολύτιμων κιβωτών ιστορικής μνήμης αλλά και ως τόπων συνάντησης, γνωριμίας και διαλόγου της κληρονομιάς μας με την Ελλάδα του σήμερα.

Ο φετινός τόμος είναι αφιερωμένος στο αρχαιολογικό μουσείο των Θηβών – μιας περιοχής που εμπλούτισε όσο λίγες την Ελληνική τέχνη, ιστορία και μυθολογία με θεούς, ήρωες αλλά και καθημερινούς ανθρώπους που συνθέτουν το «παζλ» της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

Το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού συνεχίζει να στηρίζει το αρχαιολογικό μουσείο των Θηβών και έχει ήδη δρομολογήσει την επανέκθεση των προϊστορικών, κλασικών και βυζαντινών αρχαιοτήτων του με την ένταξη του έργου στο ΕΣΠΑ της οικείας περιφέρειας.

Αυτή λοιπόν η έκδοση έρχεται να προστεθεί στην προσπάθεια ανάδειξης του πλούτου του μουσείου, με τη φιλοδοξία να λειτουργήσει συμπληρωματικά στο έργο της επανέκθεσης, που θα εκσυγχρονίσει το μουσείο και θα το κάνει πιο προσιτό στο κοινό του.

Η συνεργασία αυτή έχει τεράστια αξία διότι ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο κόσμος ποιοι είμαστε και ποια είναι η δική μας ταυτότητα εξαρτάται τόσο από τη σημερινή Ελληνική δημιουργία όσο και από τον τρόπο που αναδεικνύουμε την κληρονομιά μας.

Το πώς φωτίζουμε ένα μνημείο, το πώς διαρθρώνουμε ένα μουσείο, ακόμη και το ποια στοιχεία του πολιτιστικού μας πλούτου επιλέγουμε να αναδείξουμε ή και να αγνοήσουμε, καταγράφει το ποιοι είμαστε σήμερα.

Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω όλους τους ανθρώπους του Ιδρύματος που συνέβαλαν στη δημιουργία αυτής της έκδοσης.

Με τον δικό τους τρόπο συμβάλλουν στη μεγάλη προσπάθεια που γίνεται να αξιοποιήσουμε ό,τι καλύτερο έχουμε να προσφέρουμε σαν χώρα.

ΠΑΥΛΟΣ ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΣ
Υπουργός Πολιτισμού και Τουρισμού

Στις βοιωτικές αρχαιότητες, πολλές και σημαντικές, αφιερώνεται ο δωδέκατος τόμος της σειράς «Ο Κύκλος των Μουσείων», που την επιμελούνται και τη χρηματοδοτούν το Κοινωνοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και η Eurobank EFG. Η κοινή αυτή πρωτοβουλία επιδιώκει πρωτίστως τη διαρκή ενδυνάμωση του ενδιαφέροντος για τα ελληνικά μουσεία, προσφέροντας κάθε χρόνο στους αποδέκτες του, αλλά και στην παγκόσμια κοινότητα μέσω του διαδικτύου, έναν τόμο που με επιστημονική εγκυρότητα και καλλιτεχνική ευαισθησία συμβάλλει στη βαθύτερη γνώση και κατανόηση επιμέρους σελίδων της ιστορίας του ελληνικού πολιτισμού.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών συγκαταλέγεται στις κιβωτούς εκείνες που στεγάζουν με στοργή και λαμπρότητα τα απτά και σεπτά τεκμήρια της ζωής και της πολιτιστικής δημιουργίας του μακρού παρελθόντος ποικίλων ελληνικών χώρων. Η τρίτη ηγεμονική δύναμη της αρχαίας Ελλάδας, η Θήβα, συνέβαλε καταλυτικά στην εξελικτική πορεία της διαμόρφωσης και της κορύφωσης του αρχαίου ελληνικού πνευματικού και πολιτιστικού θαύματος.

Οι θησαυροί της τέχνης και τα τεκμήρια της ιστορίας των βοιωτικών πόλεων ανακαλούν συνειρμικά στη μνήμη μας τις μεγάλες μορφές της μυθολογίας και της ιστορίας, των γραμμάτων και της τέχνης των μαθητικών μας χρόνων. Ο Ηρακλής και ο Διόνυσος, ο Κάδμος, η Ευρώπη και η Αρμονία, η Αντιγόνη και η Ισμήνη, ο Οιδίποδας και η Ιοκάστη μάς είναι μορφές οικείες από τον θηβαϊκό μύθο και την αθηναϊκή τραγωδία. Οι ποιητές Ησίοδος, Κόριννα και κυρίως ο Πίνδαρος, ο ασύγκριτος υμνητής των αθλητών των Πανελληνίων αγώνων, γεννήθηκαν και έζησαν στη Βοιωτία. Γνωστοί και κορυφαίοι καλλιτέχνες, όπως ο Φειδίας, ο Πραξιτέλης, ο Λύσιππος και ο Πολύγνωτος, στόλισαν με αριστουργήματα τις πόλεις και τα ιερά της.

Οι πλούσιες συλλογές του Μουσείου Θηβών φιλοξενούν όσα ευρήματα έφεραν στο φως οι ανασκαφές πλειάδας Ελλήνων αρχαιολόγων και στους οποίους με ευγνωμοσύνη αφιερώνουμε αυτή την έκδοση. Εκφράζουμε από καρδιάς ευχαριστίες και συγχαρητήρια προς τον Αρχαιολόγο κ. Βασίλειο Αραβαντινό, Διευθυντή του Μουσείου και συγγραφέα αυτού του εξαιρετικού πονήματος, προϊόντος βαθιάς αγάπης και γνώσης για αυτόν τον τόπο.

Ευχή και ελπίδα όλων μας είναι το Μουσείο της πόλης των Θηβών, με τη συνδρομή της ανά χείρας έκδοσης, που όπως πάντα είχε την αμέριστη συμπαράσταση του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού, να αποκτήσει την αναγνωρισιμότητα και την πραγματική θέση που του αναλογεί στο ψηφιδωτό των αρχαιολογικών μουσείων της πατρίδας μας.

MARIANNA I. LATSI

Την επαύριον του σεισμού των Αλκυονίδων νήσων, στις 25 Φεβρουαρίου 1981, ανέλαβα υπηρεσία στο Μουσείο Θηβών. Από τότε, και μέχρι σήμερα, έμεινα κοντά στα αρχαία της Βοιωτίας. Ειδικευμένος στον μυκηναϊκό πολιτισμό και ιδιαίτερα στη Γραμμική γραφή Β, είχα ζητήσει να πάω στην πόλη των ονείρων μου. Άλλωστε η Βοιωτία εθεωρείτο ανέκαθεν κιβωτός αρχαίων πολιτισμών, τόπος ευνοημένος από τη γεωγραφία και την ιστορία.

Εκείνος ο σεισμός δεν είχε θύματα και ξεχάστηκε γρήγορα. Όμως οι αρχαιολόγοι, που έγιναν πολυάσχολοι εξαιτίας του, τον θυμούνται διαφορετικά. Άπειρες ήταν όντως οι φορές που τα σπλάχνα της βοιωτικής γης άνοιξαν διάπλατα, αποκαλύπτοντας την αληθινή ιστορία της. Οχυρώσεις, δημόσια και ιδιωτικά καθιδρύματα, οικίες, τρόπαια μαχών, ιερά τεμένη, επαύλεις, νεκροπόλεις, αρχεία της Γραμμικής Β, λίθινες και πήλινες επιγραφές, νομίσματα, ειδώλια, αριστουργήματα της γλυπτικής και της ζωγραφικής και τέλος χιλιάδες μικροτεχνήματα, τεκμήρια της καθημερινής ζωής, της ευλάβειας και της πολιτιστικής δημιουργίας των ανθρώπων της Βοιωτίας ανά τους αιώνες.

Στο ζενίθ της μοναδικής αυτής συγκυρίας των ανακαλύψεων και των νέων προοπτικών, ο κ. Βαγγέλης Χρόνης μου εμπιστεύτηκε την έκδοση του τόμου *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών*. Ένωσα ότι η πολύχρονη μελέτη και δράση μου στη Βοιωτία βρήκαν ανταπόδοση και ότι θα απέδιδαν επιτέλους καρπούς πλούσιους και αγλαούς.

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών στεγάζει τις αρχαιότητες της Βοιωτίας και ως εκ τούτου συνιστά κιβωτό πολιτισμού και θησαυροφυλάκιο ιστορικών κειμηλίων, πνευματική περιουσία όλης της ανθρωπότητας. Εγκλείει ένα πλούσιο αμητόν έργων της αρχαίας και της μεσαιωνικής τέχνης, που τα μεστωμένα στάχυα του πυργώνουν την τεράστια θημωνιά της ελληνικής πολιτισμικής κληρονομιάς. Βελτιωμένο και προικισμένο με νέες αίθουσες και με εκθέματα, προϊόντα επίπονων και επίμονων ερευνών, το Μουσείο ετοιμάζεται να υποδεχθεί σύντομα το φιλότεχνο κοινό.

Η επιλογή και η ένταξη των θησαυρών του Μουσείου Θηβών σ' ένα μόνο βιβλίο, έστω και ογκώδες, ήταν δύσκολο εγχείρημα. Έλαβε όμως σάρκα, οστά και φτερά, αφότου τέθηκε στοργικά υπό την ισχυρή αιγίδα και την πλούσια χορηγία του Κοινωφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση και της Eurobank EFG, με την πρόθυμη έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού. Η γνήσια έμπνευση και ο σπάνιος ενθουσιασμός μιας πλειάδας ανθρώπων στήριξαν και υλοποίησαν το όραμα της έκδοσης. Πρώτη η κυρία Μαριάννα Λάτση, σταθερή στη φιλότεχνη παράδοση της Οικογένειάς της, συναίνεσε να προστεθεί ένα ακόμη πολύτιμο πετράδι, το δωδέκατο, στο χρυσό στέμμα της μνημειώδους σειράς του «Κύκλου των Μουσείων» της πατρίδας μας.

Ο κ. Βαγγέλης Χρόνης, Γενικός Διευθυντής του Ομίλου Λάτση, συνέλαβε το όραμα του βιβλίου, ενέπνευσε και στήριξε το έργο και τους συντελεστές του από την αρχή ως το τέλος. Η κ. Ειρήνη Λούβρου, επιμελήτρια του τόμου, κράτησε σταθερά το πηδάλιο της έκδοσης, οδηγώντας το σκάφος στην ώρα του και σε ασφαλές λιμάνι. Ο κ. Δημήτρης Καλοκύρης, με την κοσμητική παρέμβασή του, μεταμόρφωσε το πλήθος των εικόνων και των γραμμάτων σε συγκροτημένο αισθητικό σύνολο. Ο καλλιτέχνης φωτογράφος κ. Σωκράτης Μαυρομμάτης, με την εργώδη συμπαράσταση του αρχαιολόγου Ιωάννη Φάππα, εμφύσησε στα έργα την πεμπτουσία της αρχαίας ψυχής τους. Η κ. Τζούντυ Γιαννακοπούλου απέδωσε με θαυμαστή ακρίβεια δύσκολους όρους στην αγγλική γλώσσα.

Ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου όσους προανέφερα καθώς και όλους τους συναδέλφους, συνεργάτες και φίλους που με βοήθησαν και με ενθάρρυναν, καθένας με τον τρόπο του, σε όλα τα στάδια της συγγραφής του βιβλίου. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τη σύζυγό μου Margherita Bonanno, Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης Tor Vergata, για τις καίριες παρεμβάσεις της σε κείμενα του τόμου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Διευθυντής Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βοιωτίας

«...είσήχθησαν ἐν τῷ Μουσείῳ...»

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΗΒΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΒΟΙΩΤΙΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΣΥΜΠΙΠΤΕΙ ΜΕ ΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1830), που περιέλαβε αρχικά την Πελοπόννησο (Μοριά), τη Στερεά Ελλάδα (Ρούμελη) και τα νησιά των Κυκλάδων. Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία ανέλαβε εξ αρχής την περισυλλογή και τη διαφύλαξη των διάσπαρτων, ανά τις πόλεις και την υπαίθρο χώρα, αρχαιοτήτων (1837). Η Βοιωτία, νευραλγική περιοχή και σπουδαίο κέντρο του αρχαίου ελληνικού κόσμου, με δεκάδες πόλεις και μικρούς οικισμούς, είχε προσελκύσει από νωρίς το ενδιαφέρον των περιηγητών, των ιστοριοδιφών και των αρχαιολόγων.

Οι μικρές αρχαιολογικές συλλογές που υπήρχαν στις πόλεις, στις κοινότητες, στα μοναστήρια ή στις αυλές των εκκλησιών και των σπιτιών, κυρίως επιγραφές, γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη, προερχόμενα από περισυλλογές, καταγράφηκαν και διασώθηκαν. Με την πάροδο του χρόνου, τα αποκτήματα των μικρών συλλογών της Βοιωτίας συγκεντρώθηκαν με τη φροντίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας και αποτέλεσαν τους πυρήνες των μουσείων της Τανάγρας (Σχηματαρίου), της Χαιρώνειας και των Θηβών, που ανακαινίστηκαν και αναβαθμίστηκαν προσφάτως.

Αρκετά νωρίς, μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, εμφανίστηκε και στην περιοχή της Βοιωτίας η μάστιγα των λαθροανασκαφών. Η δραστηριότητά τους επικεντρώθηκε στην αναζήτηση των περίφημων «ταναγραίων» που αναπαριστούν κομψές γυναικείες μορφές, σε διάφορες στιγμές και εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής. Στο Σχηματάρι, σε οικόπεδο της ιστορικής Μονής του όρους Σαγματά (Υπάτου), οικοδομήθηκε (1890) ένα απλό κτήριο για τη φύλαξη των λειψάνων (*spolia*) των χιλιάδων συλημένων τάφων της περιοχής της αρχαίας Τανάγρας. Το μικρό μουσείο περιέλαβε κυρίως πλήθος επιτύμβιων στηλών και αρχιτεκτονικών μελών, καθώς και όσα κινητά αρχαία δεν μεταφέρονταν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Με την ανατολή του 20ού αιώνα, στη Χαιρώνεια, τόπο της θυσίας των τριακοσίων Θηβαίων ιερολοχιτών (338 π.Χ.), αναστηλώθηκε (1902-4) το περίφημο Λιοντάρι που στήθηκε πάνω από τον κοινό τάφο τους. Τότε κτίστηκε το μικρό αλλά καλαίσθητο Μουσείο (1902-5), που περιέλαβε σημαντικές αρχαιότητες από την ευρύτερη περιοχή της βόρειας Βοιωτίας και την κοιλάδα του βοιωτικού Κηφισού.

Προς το τέλος του 19ου αιώνα άρχισαν οι πρώτες ανασκαφές αρχαίων τάφων στη Θήβα (1897), που ως τότε λυμαίνονταν ανενόχλητοι οι τυμβωρύχοι. Οι αρχαιότητες, κυρίως επιγραφές και ανάγλυφα από διάφορες βοιωτικές πόλεις (Πλαταιές, Θεσπιές, Κορώνεια) καθώς και από τις ανασκαφές των ελληνικών και των ξένων αρχαιολογικών ιδρυμάτων στις Πλαταιές, τις Θεσπιές και την Ανθηδόνα (Λουκίσια), στα ιερά του Πτώου και των Καβίρων και στην Κοιλάδα των Μουσών, συγκεντρώθηκαν στη Θήβα με την προοπτική της επικεί-

Ομάδες ζωγραφιστής κεραμικής από το ιερό του Ηρακλή στη Θήβα στη φάση διαλογής και συγκόλλησης.

μενης ίδρυσης μουσείου. Στην αρχή του 20ού αιώνα, ο Π. Καββαδίας σημείωνε ότι η πλούσια επιγραφική συλλογή των Θηβών υστερούσε μόνο ως προς αυτήν του Επιγραφικού Μουσείου και ίσως και των Δελφών. Το Μουσείο Θηβών κτίστηκε σταδιακά, μεταξύ των ετών 1905 και 1912, από τον οραματιστή αρχαιολόγο Αντ. Κεραμόπουλλο, στη βορειότερη άκρη της Καδμείας, κοντά στον επιβλητικό μεσαιωνικό πύργο που δεσπόζει στην απότομη πλαγιά της ακρόπολης, κτισμένος σχεδόν αποκλειστικά με υλικό της αρχαίας οχύρωσης. Το κτίσιμο του πρώτου δώροφου αρχαιολογικού μουσείου και των παραρτημάτων του φαίνεται ότι ολοκληρώθηκε λίγο πριν από την έναρξη των Βαλκανικών πολέμων (1912-13). Περιελάμβανε το κεντρικό μουσειακό κτήριο και μερικά παραρτήματα, όπως το εργαστήριο, τον «Οίκο του Λέοντος», με το εκμαγείο του Λιονταριού της Χαιρώνειας, και το Εφορείο. Τα τελευταία κατεδαφίστηκαν προσφάτως (2006-8) κατά την επέκταση και ανακαίνιση του μουσείου.

Το Μουσείο Θηβών χρησιμοποιήθηκε ως κατάλυμα κατοχικών στρατευμάτων κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1941-44) και δεν άνοιξε πλέον τις πύλες του στο κοινό μετά την απελευθέρωση. Στη δεκαετία του '50 κατεδαφίστηκε και στη θέση του κτίστηκε το νέο που εγκαινιάστηκε το 1962, λίγους μήνες μετά το θάνατο του εμπνευστή του Ι. Θρεψιάδη (1962). Ο διορισμός του τελευταίου στη Θήβα έγινε λίγο πριν από την έναρξη του μεγάλου πολέμου και η παρουσία του εκεί στη διάρκεια της ιταλογερμανικής Κατοχής ωφέλησε τα μέγιστα τα αρχαία και την πόλη. Επιστάτησε στον έλεγχο των απωλειών αρχαιοτήτων στη διάρκεια του πολέμου και, όπως ο ίδιος γράφει, οραματίστηκε και υλοποίησε την οικοδόμηση και την επανέκθεση του νέου Μουσείου, ευθύς ως το επέτρεψαν οι πολιτικές και οικονομικές συνθήκες της χώρας.

Οι συστηματικές ανασκαφές στην Αυλίδα και στη μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα (Κάστρο Κωπαΐδας), καθώς και οι σωστικές ανασκαφές στα οικόπεδα ιδιωτών και στα μεγάλα δημόσια έργα της Βοιωτίας, κατέστησαν ήδη από την αρχή της δεκαετίας του '60 προβληματική τη λειτουργία του νεόκτιστου μουσείου και τη φύλαξη των αρχαιοτήτων. Το μουσείο δεν διέθετε εργαστήρια, υπόγειες αποθήκες ή άλλους βοηθητικούς χώρους. Τα προβλήματα αυτά δεν επιλύθηκαν με τη μερική αναδιοργάνωση των εκθεμάτων του στις επόμενες δεκαετίες. Σε μεγάλα υπόστεγα, στο εσωτερικό του μεσαιωνικού πύργου του Σαιντ Ομέρ και στην απαλλοτριωμένη παλιά γειτονιά στα δυτικά του λόφου, σωρεύονταν κυριολεκτικά τα αρχαία. Στον προαύλιο χώρο του μουσείου ήταν παραταγμένες οι εκατοντάδες επιγραφές και οι επιτύμβιες ανάγλυφες ή ανθεματικές στήλες. Τα αρχαία της αυλής και του πύργου δημιουργούσαν ένα ευχάριστο και ειδυλλιακό μουσειακό περιβάλλον, που ανακαλούσε στη μνήμη των επισκεπτών άλλες εποχές και τόπους με τη συλλογή και διαρρύθμιση ετερόκλητων αρχαίων και μεσαιωνικών κειμηλίων. Η διαρκής όμως έκθεση σημαντικών έργων τέχνης και μοναδικών ιστορικών τεκμηρίων στις καιρικές συνθήκες απειλούσε πλέον τη διατήρηση και την ίδια την υπόστασή τους.

Το νεότευκτο Μουσείο Θηβών, που αντικατέστησε το παλαιό, σε πείσμα των περιορισμένων χωρικών δυνατοτήτων του, φιλοξένησε μέχρι προσφάτως, σχεδόν επί μία πενήνταετία, μια υπέροχη έκθεση με σπουδαία έργα της αρχαίας τέχνης από τη Νεολιθική ως τη Βυζαντινή εποχή. Μερικά μάλιστα σύνολα των εκθεμάτων του είναι μοναδικά στο είδος τους στην Ελλάδα και στον κόσμο. Στις συλλογές του μουσείου περιλαμβάνονται μοναδικά προϊστορικά και πρωτοϊστορικά σύνολα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν: α) οι ανατολικοί σφραγιδοκύλινδροι, η μόνη μεγάλη ομάδα μνημείων του είδους αυτού που έχει ποτέ βρεθεί δυτικά του Αιγαίου πελάγους, β) η ομάδα κοσμημάτων από λαζουρίτη, γ) η συμπαγής ομάδα των εμπορικών ψευδόστομων αμφορέων με επιγραφές στη Γραμμική γραφή Β, και δ) οι μοναδικές στην ηπειρωτική Ελλάδα πήλινες ζωγραφιστές λάρνακες της Τανάγρας. Στην ιστορική εξάλλου περίοδο προσγράφονται: α) η ομάδα των επιτυμ-

Ο ανατολικός πύργος των «Ηλεκτρών». Πλαισίωσε την πύλη των ελληνιστικών χρόνων στη νοτιοανατολική άκρη της Καδμείας. Φωτογραφία των ανασκαφών του Αντ. Κεραμόπουλλου το 1914.

βίων στηλών από σκούρο βοιωτικό λίθο, με τις υπέροχες εγχάρακτες μορφές πολεμιστών σε δράση εν ώρα μάχης, β) η πλειάδα των γλυπτών του ιερού της Αυλιδείας Αρτέμιδος, γ) μερικοί κούροι από το ιερό του Απόλλωνος στο όρος Πτώ, δ) ορισμένα εξαιρετά δείγματα αρχαϊκής και κλασικής πλαστικής, ε) η ομάδα των πώρινων επιτυμβίων στηλών σε σχήμα αρχαίου θριγκού, και στ) οι αρχαϊκές βοιωτικές καρποδόχες (φρουτιέρες) με διακόσμηση πουλιών.

Στην έκθεση του Μουσείου Θηβών, όπως αυτή λειτούργησε για μισό σχεδόν αιώνα, αντιπροσωπεύτηκε, έστω και με άνισο και ανομοιομερή τρόπο, η αρχαία και η βυζαντινή/μεσαιωνική τέχνη και ιστορία της Βοιωτίας, και μάλιστα πέραν των σημερινών και των αρχαίων συνόρων της. Άλλωστε, τόσο κατά τη μυκηναϊκή ανακτορική περίοδο όσο και για μεγάλα διαστήματα των ελληνικών και βυζαντινών-μεσαιωνικών χρόνων, η Θήβα ταυτίστηκε ως πολιτική οντότητα με τη Βοιωτία και τανάπαλιν. Αυτή η αμφίδρομη σχέση συνταύτισης αλλά και διάσπασης, που λειτούργησε ιστορικά και ως σύνθεση των αντιθετικών συνιστωσών των πόλεων της Βοιωτίας, είναι εκείνη που πρυτανεύει στο σχεδιασμό της νέας έκθεσης των αρχαιοτήτων και του πολιτισμού της περιοχής, στο διευρυμένο και ανανεωμένο πλέον Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών. Πολλά αρχαία ευρήματα από τη Βοιωτία και ιδίως από τη Θήβα εισήλθαν στο Μουσείο κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα και στις αρχές του 21ου. Η επιλογή τους περιλαμβάνεται στην ανακαινισμένη και διευρυμένη μορφή των συλλογών του. Το σύνολό τους προσφέρει μια όντως απaráμιλλη και σφαιρική εικόνα της ιστορίας και της τέχνης της Βοιωτίας διαμέσου των χιλιετιών.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

ΣΤΑ ΕΚΘΕΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΘΗΒΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΕΤΑΙ Η ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ανθρώπων που έζησαν στη Βοιωτία επί χιλιετίες, από την παλαιολιθική εποχή ως το τέλος των μεσαιωνικών χρόνων. Τα εκθέματα, το καθένα χωριστά, έχουν τη δική τους ιστορία, αρχαία και νεότερη. Η δεύτερη είναι μικρή, συχνά άγνωστη και χωρίς δόξα.

Τους περιηγητές, που διέτρεξαν και περιέγραψαν τη Βοιωτία, πριν και μετά την Ελληνική Επανάσταση, τους διαδέχθηκε η επιστημονική καταγραφή των υπαίθριων επιφανειακών αρχαιοτήτων, κυρίως επιγραφών και γλυπτών, και τέλος η διενέργεια των πρώτων ανασκαφών. Οι δραστηριότητες αυτές αρχικά αναλήφθηκαν με πρωτοβουλία και δαπάνες της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, που συστήθηκε, με συμμετοχή εγκρίτων και λογίων πολιτών, λίγα μόλις χρόνια μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους (1837).

Οι ανασκαφικές έρευνες καθυστέρησαν στη Βοιωτία και, όταν επιτέλους άρχισαν προς το τέλος του 19ου αιώνα, οφείλονταν κατά κύριο λόγο στη δράση των ξένων αρχαιολογικών ιδρυμάτων. Οι επεμβάσεις των αρχαιολόγων της Αρχαιολογικής Εταιρείας και της νεοσύστατης κρατικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας περιορίζονταν καταρχήν στην περισυλλογή και στη διάσωση από τον αφανισμό αρχαίων μνημείων, που έρχονταν στο φώς τυχαία σε δημόσια ή ιδιωτικά κτήματα, καθώς και όσων προέκυπταν από την κατάσχεση της λείας των τυμβωρύχων και των αρχαιοκαπήλων. Όπως τότε, έτσι και αργότερα, σπανίως οι ελληνικές αρχαιολογικές ανασκαφές στη Βοιωτία είχαν συστηματικό χαρακτήρα.

Οι περιηγητές E. Dodwell και W. M. Leake, που επισκέφθηκαν τη Βοιωτία στο μεταίχμιο των προεπαναστατικών χρόνων, και κατόπιν οι H. N. Ulrichs, H. G. Lolling και L. Ross, είχαν ήδη εντοπίσει αρκετές από τις αρχαίες θέσεις της. Ιδιαίτερη σημασία απέδιδαν στις επιγραφές, πολλές από τις οποίες αντέγραψαν και παρέθεσαν στα έργα τους. Το έργο μάλιστα του Dodwell διανθίστηκε με πολλές και εξαιρετες λιθογραφίες, όπου συχνά τα γλυπτά και τα αρχιτεκτονικά μνημεία παρουσιάζονται ως διάσπαρτα μέλη (*membra disjecta*) των αρχαίων βοιωτικών πόλεων.

Άποψη της δυτικής πλευράς της Θήβας από το λόφο της Αγίας Τριάδας. Μπροστά διακρίνεται η κρήνη της Δίρκης. Πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Η επίσκεψη των αρχαίων θέσεων, η περισυλλογή αρχαιοτήτων και ο περιορισμός των παράνομων ανασκαφών και της αρχαιοκαπηλίας ήταν οι στόχοι των κρατικών παρεμβάσεων στη Βοιωτία για το υπόλοιπο διάστημα του 19ου αιώνα. Σημειωτέον ότι στην περίοδο αυτή η ληστεία, η παρανομία και η συναλλαγή των παρανόμων με τις αρχές λυμαίνονταν την ύπαιθρο αλλά και τις πόλεις. Ευτυχώς η παρεξηγημένη βοιωτική τέχνη δεν προσείλκυσε εξαρχής τα ενδιαφέροντα των απεσταλμένων των μεγάλων ευρωπαϊκών μουσείων, που επεδίωκαν την απόκτηση εξαιρετων έργων τέχνης, όπως είχε ήδη γίνει με την καταλήστευση της Ακρόπολης των Αθηνών, την απογύμνωση της Αίγινας, τη ληλασία του Επικούρειου Απόλλωνα στη Φιγάλεια, καθώς και πολλών άλλων μνημείων της Πελοποννήσου και των νησιών του Αιγαίου. Και όμως, στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η Βοιωτία έζησε την επιδρομή πολυπληθών και αδίστακτων αρχαιοκαπήλων, με αποτέλεσμα την πλήρη κατασκαφή των νεκροπόλεων όλων των ιστορικών περιόδων της, που είχαν μείνει ως τότε σχεδόν ανέπαφες. Αιτία και στόχος της επέλασης των τυμβωρύχων ήταν η αναζήτηση πήλινων ειδωλίων, επιδέξια πλασμένων μικρογραφικών απομιμήσεων αγαλμάτων, που οι ίδιοι τα ονόμαζαν «κούκλες». Αναζητούσαν κυρίως τις «ταναγραίες», απεικονίσεις κομψών γυναικών σε σκηνές της καθημερινότητας που ήλθαν ξαφνικά στην επικαιρότητα και τη μόδα της εποχής και έγιναν περιζήτητες από μουσεία και πλούσιους συλλέκτες.

Οι αρχαιολόγοι Παν. Σταματάκης, Βασ. Λεονάρδος, Επαμ. Κορομάντζος και Χρήστος Τσουντας, που ανήκουν στην ηρωική εποχή της ελληνικής αρχαιολογίας, ακολουθούσαν κατά πόδας τους τυμβωρύχους και διέσωσαν ό,τι αυτοί άφηναν πίσω τους, κυρίως επιτύμβιες στήλες και όστρακα αγγείων. Παράλληλα, και προς το τέλος του αιώνα, άρχισαν και στη Βοιωτία οι πρώτες αρχαιολογικές ανασκαφές, με πρωτοβουλία κυρίως των ξένων αρχαιολογικών Σχολών στην Αθήνα και ορισμένων επιστημονικών ιδρυμάτων της αλλοδαπής. Οι ανασκαφές των Γάλλων αρχαιολόγων στο ιερό του Απόλλωνα και του ήρωα Πτώου, στο ομώνυμο βουνό, στις περιοχές Περδικόβρυση και Καστράκι, υπήρξαν ιδιαίτερα αποδοτικές, εφόσον έφεραν στο φως σπουδαία αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και πολλούς αρχαϊκούς κούρους. Η Γαλλική Σχολή των Αθηνών ερεύνησε επίσης την Κοιλιάδα των Μουσών, επιλεκτικά σημεία στις Θεσπιές και συμπληρωματικά τη θέση του Πολυανδρίου, όπου ο Παν. Σταματάκης είχε ήδη ταυτίσει και ανασκάψει τον περίβολό του από το 1882. Εξάλλου ο Α. De Ridder, που είχε συνεργαστεί (1888 και 1891) με τον P. Jamot στις Θεσπιές και στην Κοιλιάδα των Μουσών, εργάστηκε στον Ορχομενό καθώς και στον Γλα (1893).

Ανασκαφικές έρευνες πραγματοποίησαν στη Βοιωτία και οι Γερμανοί αρχαιολόγοι ακολουθώντας τα βήματα του H.G. Lolling, που είχε περιηγηθεί και ανασκάψει στη Χαιρώνεια (1885) και στην Αντίκυρα (1888). Οι αρχαιολόγοι του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου P. Wolters, W. Dörpfeld και W. Judeich διεξήγαγαν συστηματικές έρευνες στο ιερό των Καβίρων, κοντά στη Θήβα (1888-89), που είχε εντοπιστεί και ταυτιστεί από τον Ευστρ. Καλόπαιδα (1887). Οι έρευνές τους επαναλήφθηκαν από την G. Bruns στο διάστημα ανάμεσα στο 1956 και το 1966. Στον Ορχομενό, όπου είχαν προηγηθεί ο Ερρίκος και η Σοφία Schliemann (1880-1 και 1886) και αργότερα ο Α. De Ridder (1893), οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από την αρχή του 20ού αιώνα από τη Βαυαρική Ακαδημία των Επιστημών.

Ταυτόχρονα Αμερικανοί αρχαιολόγοι ερεύνησαν την ακρόπολη και την πόλη των Πλαταιών (1889-91), όπου αναφέρεται και μια περιορισμένη ανασκαφή της Αρχαιολογικής Εταιρείας με τον Α. Σκιά (1899). Ο Αμερικανός αρχαιολόγος J.C. Rolfe μαζί με τον C.D. Buck ανέσκαψαν μέρος των οχυρώσεων και τάφους στην αρχαία Ανθηδόνα, λιμάνι της Βοιωτίας στον Ευβοϊκό κόλπο.

Το κτήριο του πρώτου Μουσείου της Θήβας και ο φράγγικος πύργος στον αύλειο χώρο του. Στο βάθος διακρίνεται το στεγασμένο εκμαγείο του Λέοντα της Χαιρώνειας. Πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.

Οι εκπρόσωποι της Αρχαιολογικής Εταιρείας και της κρατικής Υπηρεσίας, όσοι και όταν δεν επόπτευαν τις εργασίες των ξένων συναδέλφων τους, ασχολήθηκαν με την περισυλλογή αρχαιοτήτων που στεγάζονταν αναλόγως σε πρόχειρες επιτόπιες συλλογές, στα χωριά ή στα μοναστήρια, ή μεταφέρονταν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Τότε (1899) βρέθηκε στον όρμο του Αγ. Βασιλείου από ψαράδες ένα χάλκινο άγαλμα του Ποσειδώνα και μεταφέρθηκε στο Εθνικό Μουσείο από τον Π. Καστριώτη. Οι αρχαιολόγοι ανέσκαπταν μέχρι τότε τάφους που κυριολεκτικά υφάρπαζαν από τις ορδές των τυμβωρύχων, οι οποίοι λυμαίνονταν τα αρχαία βοιωτικά νεκροταφεία. Την αυταπάτη τους απηχούν οι έγγραφες αναφορές του Παν. Σταματάκη που, μέχρι και τον πρόωρο θάνατό του (1885), περιέτρεχε τη Βοιωτία, επιδιώκοντας τη διάσωση των αρχαιοτήτων της. Ώς το τέλος του 19ου αιώνα, το έργο του στην περιοχή συνέχισαν οι Επ. Κορομάντζος, Ευστρ. Καλόπαις, Β. Λεονάρδος, Δ. Φίλιος, Γ. Σωτηριάδης, Α. Σκιάς και πολλοί φιλόφρονες.

Στις αρχές του 20ού αιώνα (1904-1910) τοποθετήθηκε στη Θήβα ο Αντ. Κεραμόπουλλος που σφράγισε με την ανασκαφική και συγγραφική του δράση την αρχαιολογία της περιοχής έως το 1930. Ο Κεραμόπουλλος, που εκτός Βοιωτίας έδρασε στη Φωκίδα, την Αττική και εν τέλει στην ελεύθερη πια, από το 1912-13, Μακεδονία, ευτύχησε όχι μόνο να ανακαλύψει αλλά και να δημοσιεύσει πολλά από τα ευρήματά του, παρά τη μετέπειτα σταδιοδρομία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και την ηγεσία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Παράλληλα με τη δράση του Κεραμόπουλλου συντελέστηκε μεγάλο ανασκαφικό έργο στη Βοιωτία. Εξαιρετικά δραστήριος ήταν ο Γ. Σωτηριάδης που ερεύνησε την τοπογραφία των Θηβών και ανέσκαψε στη Χαιρώνεια, στον Μεδεώνα, κοντά στην Αντίκυρα, στο Δίστομο και στη Σχιστή Οδό.

Στη Χαιρώνεια οικοδομήθηκε τότε το μικρό αλλά περικαλλές μουσείο για να στεγάσει τις αρχαιότητες της βόρειας Βοιωτίας, ενώ στο Μουσείο Θηβών συνέρρεαν αρχαιότητες από την ευρύτερη βοιωτική περιοχή και τη Λοκρίδα. Από το 1909 εργάστηκε στη Θήβα ο Ν. Παππαδάκις, που ανέσκαψε τάφους (1911) στη Θήβα

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών μετά την πρόσφατη ανακαίνιση και επέκτασή του.

(Τάχι) και στην Τανάγρα και ερεύνησε τον γνωστό και στους αρχαίους Τύμβο του Σαλγανέα, στην παραλία του Ευβοϊκού, καθώς και την περίφημη πυρά του Ηρακλέους, στην κορυφή Μάρμαρα του όρους Οίτη. Ευρήματα από την ανασκαφή αυτή, όπου έλαβε μέρος, νεαρός τότε, ο μεγάλος αρχαιολόγος Χρ. Καρούζος και συνέχισε πρόσφατα ο Π. Πάντος, στεγάζονται στο Μουσείο Θηβών.

Το έργο των Ελλήνων αρχαιολόγων διέκοψαν οι βαλκανικές (1912-1913) και παγκόσμιες συρράξεις (1915-18) και η μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή (1919-22). Στα χρόνια όμως του μεσοπολέμου έγιναν οι ανασκαφές της Εύτρησης και των Αλών, από την αμερικανική αποστολή της Η. Goldman. Τότε ερευνήθηκε και το νεκροταφείο της Ριτσώνας (Μυκαλησσού), που είχε αρχίσει ο R.M. Burrows (1907-9) και συνέχισε το ζεύγος Ρ. Ν. και Α. Ure. Οι τελευταίοι, εκτός από τη δημοσίευση, ασχολήθηκαν και με την έκθεση των ευρημάτων στο παλαιό Μουσείο Θηβών. Λίγο αργότερα η Βρετανική Σχολή, με τον R.P. Austin, ερεύνησε την ακρόπολη της Αλιάρτου. Στη Θήβα εργάστηκαν τότε τέσσερις αρχαιολόγοι, που με το έργο τους τίμησαν την ελληνική αρχαιολογία: ο Χρ. Καρούζος, ο Ν. Πλάτων, ο Γ. Σωτηρίου και ο Αν. Ορλάνδος. Στα χρόνια αυτά έγιναν μερικές μικρές ανασκαφές στη Θήβα, τη Λιβαδειά και το Ακραίφνιο, ενώ από το Μουσείο Μπενάκη αποκτήθηκε (1935) ένας σημαντικός «θησαυρός» κοσμημάτων και χρυσών δακτυλιδιών με προέλευση, όπως δηλώθηκε, τη Θήβα.

Λίγο πριν από τον πόλεμο διορίστηκε στη Θήβα ο αρχαιολόγος Ιωάν. Θρεψιάδης. Αυτός και η σύζυγός του Αντιγόνη, κόρη του Θηβαίου γιατρού Λουκά Μπέλλου, έμειναν στην πόλη στα δέκα χρόνια του πολέμου, συνέδραμαν τους κατατρεγμένους πολίτες και επαγρύπνησαν για την ασφάλεια των αρχαιοτήτων, όταν το Μουσείο Θηβών έγινε καταυλισμός κατοχικών στρατευμάτων.

Οι πρώτες μεταπολεμικές ανασκαφές άρχισαν δειλά από την Αρχαιολογική Εταιρεία με τον Ι. Θρεψιάδη, στο ιερό της Αυλιδείας Αρτέμιδος και στη μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα. Στη Θήβα και στη Λιβαδειά έγιναν περισυλλογές σποραδικών αρχαιοτήτων, στις οποίες συμμετείχε και ο Χρ. Χρήστου. Ο Αν. Ορλάνδος αναστήλωσε τα διάσπαρτα μέλη του Τροπαίου των Λεύκτρων (1958), κοντά στο ομώνυμο χωριό και την εκκλησία της Αγ. Φωτεινής, κοντά στον Ισμηνό ποταμό και στο τείχος των αρχαίων Θηβών. Τότε αναφέρονται και οι συμπληρωματικές ανασκαφές στην Εύτρηση από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, στο Ακραίφνιο από τη Γαλλική Σχολή και τέλος στο ιερό των Καβίρων και στο Σπήλαιο του Σεϊντή από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

Από την αρχή της νέας δεκαετίας (1960), τα ευρήματα των σωστικών ανασκαφών υπήρξαν πολυπληθή, πολύτιμα και εξόχως διδακτικά για την ιστορία και την τέχνη της Βοιωτίας κατά την αρχαιότητα. Από το 1963-64, σε δύο σημεία της ακρόπολης των Θηβών και σε οικοδομικά κατάλοιπα της μυκηναϊκής ανακτορικής περιόδου (13ος αι. π.Χ.) ήλθαν στο φως αντικείμενα τέχνης από πολύτιμα και εξωτικά υλικά, χρυσάφι, ελεφαντόδοντο και λαζουρίτη (*lapis lazuli*), καθώς και όπλα και εξαρτήματα ιπποσκευών. Ιδιαίτερη σημασία είχαν οι πρώτες πήλινες πινακίδες με επιγραφές σε Γραμμική γραφή Β. Οι ανασκαφές στην πυκνοδομημένη πλέον ακρόπολη και την κάτω πόλη των Θηβών προσέφεραν πολλά νέα στοιχεία για την πρώιμη κατοίκηση, την τέχνη και την ιστορία της πόλης.

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, επιτεύχθηκε η αποκάλυψη μεγάλων τμημάτων της διαχρονικής οχύρωσης της πόλης, νεκροταφείων της Εποχής του Χαλκού και των ιστορικών χρόνων, τμημάτων του μυκηναϊκού ανακτορικού συγκροτήματος με τα αρχεία της Γραμμικής γραφής Β, εργαστήρια και αποθήκες πολύτιμων ειδών. Εξάλλου τα πολυπληθή κτερίσματα των τάφων, που αποκαλύφθηκαν προσφάτως στη Θήβα, προσθέτουν νέα στοιχεία για την τέχνη, τις λατρείες και την ιστορία της και γενικά για τη συμβολή της στον ελληνικό πολιτισμό των ιστορικών χρόνων. Διδακτικές και αποδοτικές αποδείχθηκαν επίσης οι πρόσφατες έρευνες αρχαίων νεκροπόλεων στις Θεσπιές, στο Ακραίφνιο, στην Τανάγρα, στην Αλίαρτο, στο Δήλεσι και στον Ελεώνα. Στη Θήβα, στις Πλαταιές, στη Χαιρώνεια, στο Γλα, στον Ορχομενό, στην Καλλιθέα, στα σπήλαια του Σαρακηνού και της Αγ. Τριάδας διεξάγονται ανασκαφικές ή επιφανειακές έρευνες με αφορμή τις ανθρώπινες επεμβάσεις στο περιβάλλον των αρχαιοτήτων ή σύμφωνα με επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα.

Ο μεσαιωνικός πύργος του Σαιντ Ομέρ κτισμένος εξ ολοκλήρου από αρχαίο οικοδομικό υλικό στον αύλειο χώρο του Μουσείου Θηβών.

ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η ΒΟΙΩΤΙΑ, ΚΑΘΩΣ ΚΑΙ Η ΑΤΤΙΚΗ, ΕΙΝΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΤΗΣ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΜΕ ΜΕΓΑΛΟ ΜΗΚΟΣ ακτών, που διακρίνονται για την πολυμορφία και τον έντονο οριζόντιο διαμελισμό τους. Ο γεωγράφος Στράβων (Γεωγραφικά 9, 2, 2), επικαλούμενος τον ιστορικό Έφορο, αποφαινεται ότι η Βοιωτία είναι η *μόνη τριθάλαττος* στην κεντρική Ελλάδα. Προσθέτει επίσης ότι, προφανώς στην εποχή του, διέθετε πολλά λιμάνια στον Κορινθιακό και τον Κρिसαίο κόλπο, στα νότια και νοτιοδυτικά της, καθώς και στον Ευβοϊκό, βόρεια και νότια των στενών του Ευρίπου. Η θέση εξάλλου της χώρας, στη διασταύρωση των κύριων οδικών αξόνων που ανέκαθεν –και σήμερα ακόμη– διασχίζουν την ελληνική χερσόνησο, είναι ιδανική για την επικοινωνία της με τη νότια, την κεντρική και τη βόρεια Ελλάδα, καθώς επίσης για την πρόσβαση στο Αιγαίο και την προσπέλαση προς τη Δύση και την Πελοπόννησο, από στεριά και θάλασσα.

Στην αρχαιότητα όμως, όπως και σήμερα, η Βοιωτία εθεωρείτο περιοχή κατεχοχήν ηπειρωτική, με ευρύχωρες πεδιάδες, λίμνες, ποτάμια και πηγές, στη μέση ενός ευρύχωρου διαδρόμου πλαισιωμένου από ψηλά και δασωμένα βουνά. Ο ίδιος ο Στράβων σημειώνει και αυτή την ιδιαιτερότητα (9, 2, 15): *Τὰ δὲ ἐξῆς ἐν τῇ μεσογαίᾳ πεδία ἐστὶ κοῖλα, πάντοθεν ἐκ τῶν ἄλλων μερῶν ὄρεσι περιεχόμενα...* Και όντως, μερικά από τα πιο ονομαστά όρη της αρχαιότητας, ο Κιθαιρών, ο Ελικών, το Μεσσήπιον, το Σφίγγιον ή Φίκιον, το Ακόντιον, το Ηδύλιον, το Χλωμόν, το Πτώον και το Ύπατον, βρίσκονται στο έδαφος της, ενώ η Πάρνηθα, η Πάστρα και ο Παρνασσός υψώνονται πολύ κοντά στα όρια της περιμέτρου της.

Η ιδιομορφία και η ποικιλία του εδάφους και του κλίματος της Βοιωτίας διαμόρφωσαν, ως ένα βαθμό, και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των κατοίκων, της τέχνης και του πολιτισμού της. Οι Βοιωτοί, σε όλες τις περιόδους της ιστορίας τους, παρέμεναν στον τόπο τους, κοντά στη γη, που καλλιεργούσαν συνήθως οι ίδιοι, χωρίς δούλους ή υποτελείς κατοίκους, και σπάνια ξενιτεύονταν, αναζητώντας καλύτερη τύχη, ή επιχειρούσαν εκστρατείες σε μακρινές αποστάσεις από τις εστίες τους. Ο διαφορετικός χαρακτήρας της Βοιωτίας και των κατοίκων της, σε σύγκριση π.χ. με τη γειτονική της Αττική και τους Αθηναίους, αντικατοπτρίζεται στην αρχαία και τη νεότερη γραμματεία, με κύριο εκφραστή της τον ποιητή Ησίοδο.

Από τη ζωντανή αλλά ανεκδοτολογική περιγραφή της Βοιωτίας από τον Ηρακλείδη Κρητικό, που έζησε τον 3ο π.Χ. αιώνα, σταχυολογούμε ενδεικτικά απ' όσα γράφει για την πρωτεύουσά της: «Η πόλη κείται στη μέση της χώρας των Βοιωτών. Είναι εντελώς επίπεδη, στρογγύλη κατά το σχήμα και το χώμα της είναι μαύρο. Είναι παλαιά αλλά η ρυμοτομία της είναι νέα, επειδή, ένεκα της υπεροψίας των κατοίκων της, τρεις φορές κα-

Λεπτομέρεια ενεπίγραφου, σε Γραμμική γραφή Β, ψευδόστομου αμφορέα. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα της Θήβας. 13ος αι. π.Χ. (βλ. και σελ. 95.)

ταστράφηκε, καθώς αφηγείται η ιστορία. Είναι επίσης κατάλληλη για την εκτροφή ίππων, ποτίζεται καλώς, αποτελείται όλη από χλωρούς λόφους και έχει περισσότερους κήπους από κάθε άλλη πόλη της Ελλάδας. Διότι δύο ποταμοί τη διαρρέουν, ποτίζοντας όλη την υπ' αυτήν πεδιάδα. Η πόλη είναι άριστη το καλοκαίρι καθώς έχει άφθονο κρύο νερό και κήπους».

Ο Χρήστος Καρούζος, στην εισαγωγή του Οδηγού του (παλαιού) Μουσείου της Θήβας, γράφει: «Όποιος περάσει από την Αττική στη Βοιωτία, είτε από τη μεριά της Πάρνηθας έρθει είτε από την παλιά μπασιά του Κιθαιρώνα, δεν αργεί να αιστανθεί πως ο καινούργιος τούτος τόπος είναι πολύ αλλοιώτικος από την Αττική που άφησε πίσω του».

Ποιητικά αποδίδουν το αρχέγονο μυστήριο και τη σαγήνη της βοιωτικής γης και φύσης οι στίχοι του Οδυσσέα Ελύτη από τη «Μορφή της Βοιωτίας» (Προσανατολισμοί, 1940): «Σ' αυτό το κοκκινόχωμα της Βοιωτίας / μέσα στων βράχων το ερημικό εμβατήριο / θ' ανάψεις τα χρυσά δεμάτια της φωτιάς / θα ξεριζώσεις την κακή καρποφορία της θύμησης / θ' αφήσεις μια πικρή ψυχή στην άγρια μέντα!»

Από την πολύχρονη και πλούσια ερευνητική εμπειρία του στην ύπαιθρο και τα μουσεία της, ο επιγραφικός Ρ. Roesch (*Études béotiennes*, V) καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: «Η σημερινή Βοιωτία, όπως και η αρχαία, δεν παραδίδεται στον βιαστικό ερασιτέχνη. Πρέπει κανείς να τη ζήσει, να περπατήσει στα μονοπάτια και στους δρόμους των χωριών της, να σμίξει με τους κατοίκους της, να ανέβει στις ακροπόλεις και τα βουνά της, να ανακαλύψει στις αποθήκες των μουσείων της απρόσμενους θησαυρούς, να ψάξει, να ρωτήσει, να χάσει καιρό με τον γέροντα, που μοιάζει ζυμωμένος με αρχαία σοφία, παραθέτει χωρία του Πausανία και απαγγέλλει στίχους του Ησιόδου».

Η Βοιωτία λοιπόν παρουσιάζεται συλλήβδην, από αρχαίους και νεότερους λογίους, ως χαρισματική περιοχή εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης, της γεωμορφολογίας και της παροιμιώδους ευφορίας της. Το έδαφός της, στις λεκάνες που σχηματίστηκαν μεταξύ των οροσειρών, αποτελείται κυρίως από ιζηματογενή, ασβεστοαργιλικά πετρώματα, που αποτέθηκαν εκεί από τη διάβρωση των ορεινών όγκων ή από θαλάσσια ιζηματογένεση. Ως εκ τούτου προσφέρεται για όλες τις καλλιέργειες και ιδιαίτερα για τα δημητριακά, τ' αμπέλια και τις ελιές, που τα προϊόντα τους συνιστούν πανάρχαιη και βασική παραγωγική και διατροφική τριάδα στη Μεσόγειο. Με την ιδιότητά τους αυτή καταγράφονται μάλιστα και στα κείμενα των μυκηναϊκών, ανακτορικών αρχείων της Γραμμικής Β, που τα τελευταία χρόνια αποκαλύφθηκαν εν αφθονία και στην ακρόπολη της Θήβας.

Τις μεγάλες δυνατότητες της χώρας για τη γεωργία, την εκτροφή παντός είδους βοσκημάτων, τη μελισσοκομία, το κυνήγι και το ψάρεμα στις λίμνες και τις θάλασσες γνώριζαν καλά οι πρώτοι κίόλας κάτοικοί της από την απώτερη αρχαιότητα. Ο ποιητής Αριστοφάνης (*Λυσιστράτη*, στ. 88) αναφέρεται στη Βοιωτία ως χώρα *καλὸν ἔχουσα τὸ πεδίον* και επαινεί τα εξαίσια χέλια της Κωπαΐδας, περιζήτητο έδεσμα στην κλασική Αθήνα (*Αχαρνής* 880, *Ειρήνη* 1005).

Η γεωγραφική θέση και κυρίως η γεωμορφολογική διάπλαση της Βοιωτίας ταυτίστηκαν με τη συνολική εικόνα της χώρας και επέδρασαν καταλυτικά διαμέσου των αιώνων στην ιστορική πορεία της. Συνδιαμόρφωσαν τους πολιτικούς, πολιτειακούς και θρησκευτικούς θεσμούς της, τη δομή των κοινωνιών των πόλεων και της υπαίθρου της και τέλος τις καλλιτεχνικές τάσεις και την ιδιόμορφη έκφρασή τους στο έδαφός της. Ο περίφημος διαχρονικός δυϊσμός ανάμεσα στη νότια και τη βόρεια Βοιωτία εκδηλώθηκε σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία ήδη από την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο και έλαβε τη μορφή διεκκυστίνδας για επικράτηση ανάμεσα στη Θήβα και τον Ορχομενό. Όμως η αρχαία γραπτή παράδοση ανάγει την παραδοσιακή αντίθεση και τη σκληρή

διαπάλη των δύο αυτών πόλεων-κρατών στους μυθικούς ήδη χρόνους, όταν επικεφαλής τους βρέθηκαν αντιστοίχως ο ημίθεος Ηρακλής και ο Μινύας βασιλιάς Εργίνος. Η σύγκρουση είχε ως κατάληξη τη συντριβή των Ορχομενίων και την εκ νέου κατάκλυση των έργων της αποξηραμένης τότε Κωπαΐδας. Η μυθολογική εκδοχή ενδέχεται να αντανakλά αντιθέσεις και πολεμικές συγκρούσεις της Ύστερης Χαλκοκρατίας, όταν οι αντίπαλες πόλεις των ιστορικών χρόνων εθεωρούντο διοικητικά κέντρα αυτόνομων κρατικών οντοτήτων. Η αληθινή όμως μορφή των σχέσεων και της πιθανής αλληλοεξάρτησης μεταξύ των δύο περιοχών κατά τη μυκηναϊκή περίοδο παραμένει υποθετική. Αλλά και η ξεχωριστή τους εμφάνιση στον Κατάλογο των Πλοίων της *Ιλιάδας* (B 511) δεν αποτελεί ιστορική απόδειξη για τα κρατούντα στην περίοδο της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

Η έντονη γεωμορφολογική κατάτμηση της Βοιωτίας ευνόησε τον πολιτικό κατακερματισμό της και την καλλιτεχνική διαφοροποίηση των πόλεων, παρά τις απεγνωσμένες και αιματηρές προσπάθειες της Θήβας να ενώσει τη χώρα και να ποδηγετήσει το Κοινό των Βοιωτών, την αρχαιότερη ίσως συνομοσπονδία της ανθρωπότητας. Στην προσπάθειά της αυτή η Θήβα κατέστρεψε επανειλημμένως τις εχθρικές βοιωτικές πόλεις (Πλαταιές, Θεσπιές, Ορχομενό). Οι Πλαταιές και οι Θεσπιές επεζήτησαν τη συμμαχία και στήριξη της Αθήνας και δοθείσης ευκαιρίας (335 π.Χ.) συνέργησαν στον όλεθρο των Θηβών. Ο Ωρωπός ήταν σχεδόν πάντοτε υπό την κυριαρχία της Αθήνας και η Τανάγρα υπό την πνευματική και καλλιτεχνική επιρροή της. Ο Ορχομενός, η Χαιρώνεια και η Λεβάδεια ήταν προσανατολισμένες προς τις κεντροελλαδικές επικράτειες των Θεσσαλών και των Φωκίων και οι Αλές και η Λάρυμνα στην παραμεθόριο περιοχή των Οπουντίων Λοκρών.

Η παράθεση των παραπάνω ιστορικογεωγραφικών διαπιστώσεων και επιπλέον η ανάλυση των αρχαίων οικονομικών μεγεθών και η σύγκριση των τελευταίων με όσα στοιχεία προκύπτουν από τα αρχεία των μεσαιωνικών και νεότερων χρόνων, καθώς και με σημερινά στατιστικά δεδομένα, προσφέρουν μια κατά προσέγγιση εικόνα των παραγωγικών δυνατοτήτων της βοιωτικής γης ανά τους αιώνες. Αλλά και η πυκνότητα του πληθυσμού της Βοιωτίας, διαφορετική κατά περιόδους, είναι συγκρίσιμη με περιοχές γειτονικές και ανάλογες σε έκταση, όπως η Αττική, ή απόμακρες μεν αλλά με σχεδόν ανάλογες πλουτοπαραγωγικές δυνατότητες και ιστορικές συγκυρίες, όπως η εύφορη Μεσσηνία, της οποίας τη φερώνυμη πρωτεύουσα ίδρυσε η Θήβα, όταν έφθασε στο απόγειο της προσωρινής ηγεμονίας της στην Ελλάδα και στον κολοφώνα της δόξας της.

Η ΑΥΓΗ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΜΕΡΙΚΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΟΙ ΓΝΩΣΕΙΣ ΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΛΑΙΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ της Βοιωτίας στηρίζονταν σχεδόν αποκλειστικά στις μνείες των αρχαίων λογίων, ελάχιστες και συχνά αντιφατικές, ανεπαρκείς και κατά κανόνα άχρηστες για την έρευνα. Ο Στράβων (9, 2, 3) και ο Πausanias (9, 5, 1) παραθέτουν διάφορα ονόματα μυθικών φύλων, που τα τοποθετούν πριν από την έλευση των Φοινίκων, του οικιστή των Θηβών, Κάδμου, και πριν από την κάθοδο των ιστορικών κατοίκων της χώρας, των Βοιωτών. Από τον πρώτο αναφέρονται, ως βάρβαρα φύλα, οι Άονες, οι Τέμμικες, οι Λέλεγες και οι Ύαντες, καθώς και οι Μινύες του Ορχομενού. Ο δεύτερος μνημονεύει, σε άλλη σειρά και ως αυτόχθονες, τους επίσης μυθικούς Έκτηνες, τους Ύαντες και τέλος τους Άονες. Σύμφωνα και με άλλους αρχαίους ιστορικούς, περιηγητές και μυθογράφους, μεταξύ των οποίων ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, ο Διόδωρος και ο Νόννος, τη Βοιωτία στην αρχή κατοίκησαν έθνη ανάμεικτα, προφανώς προελληνικά ή και πρωτοελληνικά.

Σήμερα οι ανασκαφές, με τη συνδρομή των φυσικών επιστημών, κυρίως της παλαιοβοτανολογίας, αρχαιοζωολογίας και παλαιοντολογίας, σε συνδυασμό με επιφανειακές και σπηλαιολογικές έρευνες, αποτελούν την αφετηρία για την ανασύσταση της παλαιογεωγραφίας και των κλιματολογικών και οικολογικών συνθηκών της περιοχής. Ως εκ τούτου η εικόνα για την πρωιμότητα παρουσία και διαβίωση του ανθρώπου στη Βοιωτία είναι σήμερα κατά πολύ πλουσιότερη σε σχέση με το παρελθόν. Στην τελευταία, αρχαιολογικά ανιχνεύσιμη, περίοδο της Παλαιολιθικής Εποχής, την Ύστερη, διαπιστώνονται και στη Βοιωτία αρκετές ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, που περιέτρεχαν τον τόπο σε αναζήτηση τροφής και κατοικίας. Οι υπαίθριοι καταυλισμοί τους δεν διασώζονται ούτε προδίδονται από υλικά κατάλοιπα εξαιτίας της διάβρωσης και της προσωρινότητας της διαμονής τους. Αντίθετα η, έστω και ευκαιριακή, παρουσία τους σε σπήλαια, βραχοσκεπές ή σπηλαιώδεις κοιλότητες άφησε ανθρωπογενείς αποθέσεις μεγάλης σημασίας για τη μελέτη των συνηθειών τους και της προσπάθειας προσαρμογής στο αντίξοο φυσικό περιβάλλον τους.

Στη Βοιωτία, τα σπήλαια που κατοικήθηκαν από τους κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες της Ανώτερης Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής εποχής βρίσκονται κυρίως στις ασβεστολιθικές παρυφές της άλλοτε λίμνης Κωπαΐδας. Δύο εξ αυτών είναι τα πιο γνωστά, με αρχαιότατα στρώματα αποθέσεων προερχόμενων από ανθρώπινη κατοίκηση. Πρόκειται για το Σπήλαιο του Σεϊντή, που βρίσκεται σε βραχώδη περιοχή κοντά στην Αλιάρτο, και το Σπήλαιο του Σαρακηνού σε απόκρημνη πλαγιά, πάνω από την όχθη της λίμνης, στην περιοχή του Ακραϊφνίου. Αμφότερα αποτελούν τη βάση για τη διερεύνηση και τη γνώση των πρώτων φάσεων της ανθρώπινης παρουσίας στη Βοιωτία και του παλαιοπεριβάλλοντος της περιοχής τους.

Πρόσθια και οπίσθια όψη πήλινου ειδωλίου γυναικείας μορφής που κρατά φιάλη. Προέρχεται από το Σπήλαιο του Σαρακηνού, στην όχθη της Κωπαΐδας, κοντά στο Ακραΐφνιο. Νεότερη Νεολιθική, πρώτο μισό 5ης χιλιετίας π.Χ.

Πυρήνας (ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και εργαλεία (ΔΕΞΙΑ) από πυριτόλιθο από το Σπήλαιο του Σεϊντή, κοντά στην Αλίαρτο. Ανώτερη Παλαιολιθική, περ. 35000-10000 π.Χ.

Το πρώτο, το Σπήλαιο του Σεϊντή, ερευνήθηκε στην περίοδο της Κατοχής από Γερμανούς αρχαιολόγους και στρατιωτικούς και πιο συστηματικά, αν και σε μικρή κλίμακα, περίπου δύο δεκαετίες αργότερα. Αν και οι συνθήκες της πρώτης ανασκαφής και οι περιπέτειες των ευρημάτων καθιστούν δύσκολη την αξιολόγηση του μικρού σπηλαίου, τα διαθέσιμα στοιχεία είναι εντούτοις επαρκή για τη διαπίστωση της θεμελιώδους σημασίας του για την εποχή του. Ανάμεσα στα ευρήματα υπάρχουν εργαλεία σε λεπίδες πυριτολίθου, που πιστοποιούν επίσκεψη και παραμονή ανθρώπων στο σπήλαιο κατά την Παλαιολιθική εποχή, ενώ πυκνότερη ήταν η κατοίκησή του κατά τη Νεολιθική εποχή. Οι νεότερες μάλιστα έρευνες επιβεβαίωσαν τα πορίσματα των πρώτων ανασκαφών και προσδιόρισαν τον ανώτερο χρονολογικό και πολιτιστικό ορίζοντα των αποθέσεων και των ευρημάτων στην Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο.

Το δεύτερο σπήλαιο, γνωστό ως Σπηλιά του Σαρακηνού, βρίσκεται σε αρκετό ύψος πάνω από την άλλοτε λίμνη και με εξαιρετη θέα προς αυτήν. Αν και είναι το ψηλότερο και το μεγαλύτερο έγκοιλο δημιούργημα στην περιοχή, στα ασβεστολιθικά, καρστικά τμήματα των οχθών της Κωπαΐδας υπάρχουν πολλά άλλα μικρότερα σπήλαια, σπηλαιώδεις κοιλότητες ή βραχοσκεπές, που χρησίμευαν διαχρονικά για την παραμονή και διαμονή ανθρώπων, για το σταβλισμό κοπαδιών ή ως αποστραγγιστικές καταβόθρες. Το Σπήλαιο του Σαρακηνού έχει μεγάλη έκταση και παρουσιάζει κατοίκηση η αρχή της οποίας ανάγεται στην τελευταία περίοδο του παλαιολιθικού θηρευτικού σταδίου, την Ύστερη Παλαιολιθική (περ. 35000-10000 π.Χ.), και στη συνέχεια στη Μεσολιθική περίοδο (περ. 10000-8000 π.Χ.). Η χρήση του σπηλαίου κορυφώθηκε σε όλες τις φάσεις της Νεολιθικής (περ. 6300-3200 π.Χ.) και εξακολούθησε να χρησιμοποιείται από τους κοντινούς οικισμούς στην Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού, με κανονική στρωματογραφική διαδοχή ανθρωπογενών καταλοίπων. Η συστηματική ανασκαφική εξερεύνησή του (1971-2 και από το 1990-) έφερε στο φως παχιά στρώματα αποθέσεων στο εσωτερικό του ευρύχωρου εγκοίλου με πολλά και ποικίλα ευρήματα (άφθονη κεραμική, ειδώλια,

παντός είδους εργαλεία, βοτανικά και ζωολογικά κατάλοιπα). Στις νεολιθικές φάσεις του φαίνεται ότι το Σπήλαιο του Σαρακηνού χρησιμοποιήθηκε παράλληλα και συμπληρωματικά με κάποια σημαντική ανοιχτή ή υπαίθρια εγκατάσταση στην όχθη της λίμνης, όπου ήδη ανθούσε ένα πυκνό δίκτυο παραλίμνιων ή και λιμναίων οικισμών.

Η πρωιμότετη κατοίκηση στην περί την Κωπαΐδα περιοχή διαπιστώνεται από τη φύση των λίθινων τεχνέργων των δύο σπουδαίων παλαιολιθικών θέσεων με συνέχεια χρήσης τουλάχιστον στις επόμενες περιόδους του Λίθου. Τέλος, οι πρόσφατες συστηματικές προσπάθειες εντοπισμού νέων και καταγραφής ήδη γνωστών υπαίθριων ή στεγασμένων κοιτίδων προϊστορικών ανθρώπων στο μοναδικό, για τον νότιο ελληνικό χώρο, λιμναίο σπηλαιοπεριβάλλον εμπλουτίζουν ασφαλώς και διαρκώς τα διαθέσιμα στην έρευνα δεδομένα. Η πυκνότητα, το μέγεθος και οι συνθήκες διαβίωσης ομάδων ανθρώπων στις εγκαταστάσεις, όπου συντελείται η σταδιακή, αργή μετάβαση από την εξάρτηση και την αβεβαιότητα του τροφосуλλέκτη-κυνηγού στον μόνιμα εγκατεστημένο παραγωγό, διαμέσου καταστάσεων που ο ίδιος δημιουργεί και ελέγχει, καταδεικνύουν την κεφαλαιώδη σημασία της κωπαιδικής λεκάνης για την αυγή της ελληνικής προϊστορίας.

Οι μυθικές αναφορές στο απώτατο, «από κτίσεως κόσμου» κατά την έκφραση των Βυζαντινών χρονογράφων, παρελθόν της Βοιωτίας, παρά τη δεδομένη γοητεία τους, δεν σχετίζονται με την ιστορία αλλά με την επινόηση συμβάντων σε ακαθόριστες εποχές, για τις οποίες δεν υπήρχε στην αρχαιότητα η παραμικρή δυνατότητα γνώσης.

Τμήμα μαρμάρινου ειδωλίου γυναικείας μορφής από το Σπήλαιο του Σαρακηνού, στην όχθη της Κωπαΐδας, κοντά στο Ακραίφνιο. Νεότερη Νεολιθική, πρώτο μισό 5ης χιλιετίας π.Χ.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

Η ΕΙΔΟΠΟΙΟΣ ΔΙΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΤΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΗΘΕΙΣΑ μακρότατη Παλαιολιθική συνίσταται στη σταδιακή εξημέρωση και εκμετάλλευση διαφόρων φυτών και ζώων. Οι εξελίξεις αυτές είχαν καταλυτικά επακόλουθα για το ανθρώπινο γένος. Φυσικές και αλυσιδωτές τους συνέπειες ήταν η νέα παραγωγική οικονομία, η μόνιμη κατοικία, η σύνθετη κοινωνική οργάνωση, η εξειδικευμένη τεχνογνωσία και η αύξηση του πληθυσμού. Αναγνωριστικό τους σημείο θεωρείται η πρώτη εμφάνιση της κεραμικής.

Σε αντίθεση με τις ελάχιστες παλαιολιθικές θέσεις σπηλαιοκατοίκησης, οι βεβαιωμένες εγκαταστάσεις της Νεολιθικής εποχής στη Βοιωτία ανέρχονται σε αρκετές δεκάδες. Οι νεολιθικές, μόνιμες πλέον, εγκαταστάσεις παρουσιάζονται διάσπαρτες σε όλη την έκταση της Βοιωτίας και ολοένα προστίθενται νέες στις ήδη γνωστές. Οι θέσεις αυτές εντοπίζονται συνήθως από την άφθονη επιφανειακή κεραμική, τα λίθινα εργαλεία και τα ειδώλια, ενώ σπάνια είναι τα λείψανα κατοικιών και οι τάφοι. Εξάλλου από το σύνολο των θέσεων, που καλύπτουν πλήρως το ευρύτατο χρονολογικό φάσμα της περιόδου, λίγες είναι εκείνες που έχουν ως τώρα ερευνηθεί ανασκαφικά και μάλιστα σε πολύ μικρή έκταση, σε ακόμη λιγότερες έχει εφαρμοστεί επιστημονική μεθοδολογία ανασκαφής και μελέτης των ευρημάτων και τέλος ελάχιστες είναι εκείνες που έχουν δημοσιευθεί.

Η πλειονότητα των νεολιθικών θέσεων συγκεντρώνεται γύρω από την κωπαϊδική λεκάνη, στην κοιλάδα κατά μήκος του ρου του βοιωτικού Κηφισού, στην κοιλάδα του Ασωπού και στο οροπέδιο των Σκούρτων. Μερικές απαντούν και στις παρυφές της θηβαϊκής πεδιάδας, που τη διασχίζουν χείμαρροι και ρυάκια και τη διακόπτουν χαμηλοί λόφοι και μικρές ή μεγαλύτερες λίμνες (Υλίκη και Παραλίμνη). Αξιοσημείωτη τέλος είναι η

Τρεις όψεις πήλινου ειδωλίου ανδρικής μορφής από τη Θήβα. Τελική Νεολιθική, 4η χιλιετία π.Χ.

παρουσία μερικών οικισμών στα παράλια του Ευβοϊκού, ένδειξη ίσως για την άσκηση πρώιμης ναυτιλίας και αλιείας. Η γενική εικόνα διασποράς των οικισμών δείχνει ότι η Κωπαΐδα και η κοιλάδα του Κηφισού προσέλκυσαν αρκετά νωρίς τους νεολιθικούς ανθρώπους, καθώς στα σπήλαια που κατοικήθηκαν και στους οικισμούς αντιπροσωπεύονται όλες σχεδόν οι κεραμικές κατηγορίες της εποχής. Οπωσδήποτε όμως η νευραλγική θέση της Βοιωτίας, στο σταυροδρόμι σημαντικών οδικών αξόνων, ευνοούσε την επικοινωνία των πληθυσμών της κεντροελλαδικής περιοχής με άλλες, στεριανές και νησιωτικές ομάδες ανθρώπων, όταν μάλιστα προς το τέλος της περιόδου ανέκυψαν νέες συνθήκες και δίκτυα επικοινωνίας και ανταλλαγών όπως αυτό του μηλιακού οψιανού.

Οι ιδιαίτερες πάντως συνθήκες διαβίωσης, όπως η μορφή της κατοικίας, το είδος της τροφής και η ετοιμασία της, οι καθημερινές ασχολίες, η άσκηση των τεχνών, η χρήση ειδωλίων, κοσμημάτων και σφραγίδων, είναι ελάχιστα γνωστές στη Βοιωτία σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπου έγιναν συστηματικές και μεγάλης έκτασης ανασκαφές σε ανοιχτούς (υπαίθριους) οικισμούς. Άλλωστε και από τις παλαιότερες ανασκαφές, στον Ορχομενό, τη Χαιρώνεια και την Εύτρηση, δεν προέκυψαν αξια λόγου οικοδομικά κατάλοιπα. Επιπλέον, την εποχή διεξαγωγής τους δεν έγιναν αναλύσεις ανόργανων υλών ούτε των οργανικών καταλοίπων της αρχαίας χλωρίδας και πανίδας. Στο Σπήλαιο του Σεϊντή λ.χ. αντιπροσωπεύονται όλες οι φάσεις της Νεολιθικής εποχής, περισσότερο όμως στοιχεία για την ανασκαφική τεχνική και την ταξινόμηση των ευρημάτων δεν είναι γνωστά.

Σε αντίθεση με τις πρακτικές του παρελθόντος, η διεπιστημονική και πολυετής ανασκαφική έρευνα του ευρύχωρου Σπηλαίου του Σαρακηνού αποδίδει πλούσια στοιχεία για τη σπηλαιοκατοίκηση στη νεολιθική Βοιωτία. Το σπήλαιο εντοπίστηκε από ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών της Ύστερης Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής περιόδου, σε αναζήτηση καταφυγίου για την προστασία και την, έστω ευκαιριακή, διαμονή τους. Βρίσκεται σε επίκαιρη θέση, στο ύψος μιας απόκρημνης και βραχύδους όχθης της Κωπαΐδας, κοντά στο Ακραιφνιο. Στη Νεολιθική εποχή κατοικήθηκε πυκνά, για μεγάλο διάστημα και σε μόνιμη βάση, παράλληλα προφανώς με μια παραλίμνια ή λιμναία ανοιχτή εγκατάσταση, σε μικρή απόσταση.

Οι τεράστιες ποσότητες κεραμικής, το πλήθος των ειδωλίων και των παντός τύπου εργαλείων υποδηλώνουν συνεχή διαμονή ανθρώπων στο τεράστιο έγκοιλό του, τροφοπαρασκευή, αποθήκευση τροφίμων και σταβλισμό ζώων. Βρέθηκαν επίσης και μερικές ταφές. Τα περισσότερα ευρήματα χρονολογούνται και κατατάσσονται στη Μέση και Νεότερη Νεολιθική, συνιστώντας τυπικά δείγματα των πολιτισμικών φάσεων Χαιρώνειας και Ελάτειας. Υποστηρίζεται τέλος ότι η τοποθεσία και τα περιεχόμενα του σπηλαίου προϋποθέτουν την ύπαρξη και άλλων σύγχρονων εγκαταστάσεων στην περιοχή του, κομβικών για το δίκτυο επικοινωνιών, ανταλλαγών και διακίνησης ιδεών από και προς την ανατολική Στερεά Ελλάδα.

Κεφαλή πήλινου ειδωλίου από τη Χαιρώνεια. Μέση Νεολιθική, μέσα 6ης χιλιετίας π.Χ.

Πήλινο αγγείο με ερυθρή γραπτή διακόσμηση από το Σπήλαιο του Σαρακηνού, στην όχθη της Κωπαΐδας, κοντά στο Ακράϊφνιο. Μέση Νεολιθική, μέσα 6ης χιλιετίας π.Χ.

Κεφαλή πήλινου ειδωλίου από το Σπήλαιο του Σαρακηνού, στην όχθη της Κωπαΐδας, κοντά στο Ακράϊφνιο. Νεότερη Νεολιθική, πρώτο μισό 5ης χιλιετίας π.Χ.

Πήλινα νεολιθικά αγγεία από τη Θήβα. Τελική Νεολιθική, 4η χιλιετία π.Χ.

Οι νεολιθικοί οικισμοί της Βοιωτίας, όπως και ο υποθετικός, παραλίμνιος ή λιμναίος, τροφοδότης του Σπηλαίου του Σαρακηνού, διάσπαρτοι σε επίκαιρα σημεία της, εμφανίζουν πυκνότερη κατανομή σε παραλίμνιες και παραποτάμιες περιοχές, σε χαμηλούς και εύφορους λοφίσκους και στις παρυφές των πεδιάδων. Χαρακτηρίζονται γενικώς από μικρό μάλλον αριθμό ατόμων, μόνιμα εγκατεστημένων και συγκροτημένων σε γεωργικοκτηνοτροφικές κοινωνίες. Επιπλέον διακρίνονται για την κατασκευή κατοικιών από φυσικά υλικά κοντά σε παραγωγικό έδαφος και σε αστείρευτες πηγές νερού, αναγκαίου για τους ανθρώπους και τα κοπάδια τους.

Στη Βοιωτία αντιπροσωπεύονται όλες οι φάσεις της Νεολιθικής εποχής. Μερικοί οικισμοί είναι καλύτερα γνωστοί, έστω και από περιορισμένες σε έκταση ανασκαφές, ενώ οι περισσότερες θέσεις ταυτίστηκαν μόνο με επιφανειακή έρευνα. Μερικές μάλιστα από τις νεολιθικές θέσεις, που παρουσίασαν ιδιαίτερη ανάπτυξη και αξιόλογη για τα μέτρα της εποχής τους βιοτεχνική δραστηριότητα, τις διαδέχθηκαν σημαντικοί οικισμοί της Εποχής του Χαλκού (Εύτρηση, Ορχομενός, Χαιρώνεια, Αλές). Οι δύο πρώτοι απέκτησαν βαθμηδόν μεγάλη έκταση και παρουσιάζουν διαχρονική οικιστική συνέχεια στην ελλαδική προϊστορία.

Μεγάλη πυκνότητα νεολιθικών οικισμών διαπιστώνεται τελευταία και στην κοιλάδα του βοιωτικού Κηφισού, όπου ολοένα έρχονται στο φως νέες θέσεις. Εκεί, κοντά στη Χαιρώνεια, διαπιστώθηκαν, στις αρχές του 20ού αιώνα, διαδοχικά στρώματα κατοίκησης με κεραμική, ειδώλια και εργαλεία, ελάχιστα οικιστικά κατάλοιπα καθώς και ταφικός τύμβος. Νεότερες έρευνες επιβεβαίωσαν τα πορίσματα των παλαιών ενώ η παρατηρούμενη πυκνότητα κατοίκησης αποδίδεται στις ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες διαβίωσης στην παραποτάμια κοιλάδα, στην αφθονία της τροφής από τη γεωργία, την κτηνοτροφία, το κυνήγι και το ψάρεμα. Στις κατά κανόνα περιορισμένες ανασκαφικές τομές δεν έχουν βρεθεί κατοικίες αλλά η κεραμική είναι άφθονη και αντιπροσωπευτική όλων των φάσεων της περιόδου.

Οι επαφές των οικισμών της Βοιωτίας με νεολιθικές κοινότητες στη Θεσσαλία, την Πελοπόννησο και τις λοιπές περιοχές της κεντρικής Ελλάδας διαπιστώνονται κυρίως από την κεραμική παραγωγή. Η κατασκευή αγγείων από πηλό, για τη μεταφορά και αποθήκευση υγρών ή στερεών υλικών και τροφίμων, είναι επίτευγμα του νεολιθικού ανθρώπου και απαιτούσε την εργασία στοιχειωδώς εξειδικευμένων ατόμων. Άλλωστε και η ίδια η γεωργία απαιτούσε από τότε μια σύνθετη τεχνική διαδικασία, προετοιμασία και σχεδιασμό ώστε η καλλιέργεια να αποδώσει την επιθυμητή σοδειά. Εξειδίκευση επίσης απαιτούσε η υφαντική, η καλαθοπλεκτική, η ειδωλοπλαστική και η μικροτεχνία.

Η διάκριση φάσεων και υποπεριόδων στη Νεολιθική εποχή έχει ως βάση την εξέλιξη της κεραμικής. Αν και οι αντιστοιχίες με την απόλυτη χρονολογία είναι ανέφικτες, ωστόσο για λόγους ευκολίας και ταξινόμησης των τεχνέργων η Νεολιθική εποχή διαιρείται στην Αρχαιότερη (6800-5800 π.Χ.), στη Μέση (5800-5300 π.Χ.), τη Νεότερη (5300-4500) και την Τελική Νεολιθική (4500-3200/3100 π.Χ.). Πρέπει μάλιστα να τονιστεί εξαρχής ότι η Βοιωτία μαζί με την άνω Κοιλάδα του Κηφισού (Ελάτεια) και τη Φθιώτιδα αποτελούσαν ανεξάρτητη γεωγραφική και πολιτιστική ενότητα, με ανάπτυξη τοπικών ρυθμών, όπως ο ρυθμός της Χαιρώνειας με γραπτή κόκκινη διακόσμηση πάνω σε ανοιχτόχρωμο βάθος και ο ρυθμός «μαύρο επάνω σε κόκκινο». Τα αγγεία της Αρχαιότερης Νεολιθικής στην αρχή είναι μονόχρωμα, συνήθως σε σχήμα φιάλης και με παχιά τοιχώματα. Αργότερα βελτιώνονται σε ποιότητα και δέχονται γραπτή ή εγχάρακτη διακόσμηση. Στη Μέση Νεολιθική οι τεχνικές του πλασίματος και της όπτησης βελτιώνονται. Η επιφάνεια των αγγείων διακοσμείται με γραμμικά ή γεωμετρικά θέματα και η λευκή με την ερυθρά βαφή εναλλάσσονται αντιστοίχως, με ταυτόχρονη χρήση και της τε-

Πήλινα νεολιθικά αγγεία από την Εύτρηση (ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και τη Θήβα (ΔΕΞΙΑ). Τελική Νεολιθική, 4η χιλιετία π.Χ.

χνικής της απόξεσης. Η κεραμική της Νεότερης Νεολιθικής διακρίνεται για την ποικιλία των σχημάτων και την πολύχρωμη διακόσμηση. Κύριο χαρακτηριστικό της εποχής θεωρείται η εισαγωγή του μελανού χρώματος στη διακόσμηση των αγγείων. Πρόκειται για τη λεγόμενη αμαυρόχρωμη (θαμπή) κεραμική στην οποία σύντομα προστίθενται η διακόσμηση με στιλβωμένο μελανό χρώμα (μαύρο σε κόκκινο βάθος) και τέλος η πολυχρωμία. Μονόχρωμα εξάλλου αγγεία, εγχάρακτα ή στιλβωτά, συνυπάρχουν με τα διακοσμημένα αριστουργήματα «τύπου Διμηνίου». Στην επόμενη περίοδο, την Τελική Νεολιθική που αντιπροσωπεύεται στο Μουσείο Θηβών, επικρατούν τα μονόχρωμα. Ανάμεσα στα ποικίλα σχήματα είναι συχνές οι ανοιχτές φιάλες και τα λεμβοειδή αγγεία (σέσουλες).

Το Σπήλαιο του Σαρακηνού παρουσιάζει πυκνή νεολιθική κατοίκηση. Οι τεράστιες ποσότητες κεραμικής καλύπτουν όλο το φάσμα των γνωστών από τη Θεσσαλία, την Εύβοια και τη Βοιωτία τύπων και αποκαλύπτουν δίκτυα ανταλλαγών υλικών και ιδεών με μακρινές ενίοτε αφετηρίες. Εξαιρετική είναι η ποιότητα των γραπτών αγγείων των αρχών της Νεότερης Νεολιθικής (5300-4500 π.Χ.) καθώς και της κεραμικής τύπου Γωνιάς, του δεύτερου μισού της 5ης χιλιετίας, ενώ ενδιαφέροντα επίσης είναι τα πήλινα και μαρμάρινα ειδώλια, τα κοσμήματα και το πλήθος των μικροαντικειμένων.

Ένα μεγάλο όντως επίτευγμα της νεολιθικής τέχνης και ιδεολογίας αποτελεί η μικροπλαστική της, που σταδιακά έφθασε σε υψηλότατο βαθμό εξέλιξης. Τα νεολιθικά ειδώλια παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία θεμάτων (γυναικείες και ανδρικές μορφές, ζώα, οικίσκοι, έπιπλα, οικιακά σκεύη) και είναι πλασμένα από διάφορα υλικά, κυρίως από πηλό αλλά και από λίθο, μάρμαρο, ξύλο, όστρεο ή κόκαλο. Ιδιαίτερη όμως σημασία πρέπει να αποδοθεί στην επινόηση της αναπαράστασης της ανθρώπινης μορφής «κατ' εικόνα και ομοίωσιν» σε πρωιμότατο στάδιο του πολιτισμού. Στη Βοιωτία υπάρχουν αρκετά, μερικά όντως ενδιαφέροντα, παραδείγματα πήλινων ειδωλίων αλλά είναι λίγα σε σύγκριση π.χ. με τη Θεσσαλία, όπου εμφανίζονται ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική. Τα βοιωτικά παραδείγματα προέρχονται κυρίως από τη Χαιρώνεια και από την περιοχή των Θηβών ενώ προσφάτως περισσότερα ήλθαν στο φώς στο Σπήλαιο του Σαρακηνού. Χρονολογούνται στην Αρχαιότερη και Μέση Νεολιθική και έχουν πολλά κοινά στοιχεία με την αντίστοιχη ειδωλοπλαστική της Θεσσα-

λίας και της Μακεδονίας. Σε ειδώλια της Νεότερης Νεολιθικής από διάφορες θέσεις της Βοιωτίας παρατηρούνται ομοιότητες με την Εύβοια και τη γειτονική Λοκρίδα αλλά και με την Πελοπόννησο.

Η νεολιθική Βοιωτία δεν δημιούργησε ούτε καν ανέπτυξε αυτόχθονες ειδωλοπλαστικούς τύπους αλλά, καθώς βρίσκεται στο σταυροδρόμι των αλληλοεπιδράσεων, διαθέτει τοπική παραγωγή που εντάσσεται αβίαστα σε ενιαίο θεματικό σύνολο με τον υπόλοιπο ηπειρωτικό ελληνικό χώρο. Η χρήση των βοιωτικών ειδωλίων δεν διαφοροποιείται από εκείνα άλλων περιοχών, είτε κανείς αποδεχθεί τη θρησκευτική τους ερμηνεία, ως απεικονίσεων της Μητέρας Θεάς και άλλων, ενδεχομένως συναφών, θεοτήτων, είτε την κοσμική τους χρήση, ως *πλαγγόνων* (κούκλες) ή αντικειμένων επικοινωνίας και συναλλαγής. Οι περιπτώσεις ιδιαίτερων χαρακτήρων που χρονολογούνται στην Τελική Νεολιθική και δηλώνουν πνευματική λειτουργία ή συναισθήματα επιχωριάζουν και στο βοιωτικό έδαφος. Γνωστά επίσης, από τη Χαιρώνεια και άλλες θέσεις, είναι τα ομοιώματα σπιτιών ή ιερών, με *όπαϊον* για την έξοδο του καπνού στην κορυφή της στέγης.

Σημαντικές αλλαγές στο παραγωγικό υπόβαθρο των νεολιθικών κοινοτήτων, με εμφανείς συνέπειες για όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, παρατηρούνται και στη Βοιωτία κατά την Τελική Νεολιθική περίοδο (4500-3200/3100 π.Χ.). Η μεταβατική αυτή φάση, που από ορισμένους μελετητές ονομάζεται και Χαλκολιθική, διαπιστώθηκε και στην κάτω πόλη της Θήβας με ευρήματα κατοικιών και ταφών.

Η αύξηση του αριθμού των οικισμών και της χρήσης των σπηλαίων, σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, αποδίδεται συνήθως στην αύξηση του πληθυσμού και στη διαφοροποίηση των παραγωγικών διαδικασιών, που σηματοδοτούν την επερχόμενη Εποχή του Χαλκού. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των δικτύων επικοινωνίας και των ανταλλαγών μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων αναβαθμίζεται, καθώς αποκτά ιδιαίτερη σημασία η επαφή με την Εύβοια και τις Κυκλάδες, με εισαγωγή νέων προϊόντων, εργαλείων, κοσμημάτων και ιδεών.

Αιχμές βελών από πυριτόλιθο και οψιανό από το Σπήλαιο Σαρακηνού, Τελική Νεολιθική, 4η χιλιετία π.Χ. (ΠΑΝΩ) και πήλινα βλήματα σφεντόνας της Μέσης Νεολιθικής (μέσα 6ης χιλιετίας π.Χ.) από τη Χαιρώνεια (ΚΑΤΩ).

Θησαυρός χάλκινων εργαλείων (ΠΑΝΩ) και σύνολο χάλκινων βελονών (ΜΕΣΟ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ ΣΕΛΙΔΑ) και λογχών της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα. Δεύτερο μισό 3ης χιλιετίας π.Χ.

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Νέες ιδέες, καλλιέργειες και τεχνολογίες

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ Ή ΧΑΛΚΟΛΙΘΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΕΠΟΧΗΣ του Χαλκού (3200/3100-2700 π.Χ.) έγινε και στη Βοιωτία σταδιακά και ανεπαίσθητα, χωρίς να συνοδεύεται από κάποιο φαινόμενο ανιχνεύσιμο από την αρχαιολογική έρευνα. Η φυσιογνωμία των πρώτων αιώνων της νέας περιόδου ήταν έντονα υπονεολιθική. Στην ουσία επρόκειτο για ομαλή συνέχεια της προηγούμενης, και ήταν ιδιαίτερα φτωχή σε αλλαγές και επινοήσεις. Οι ασχολίες, οι καλλιέργειες, η διατροφή, η κατοικία, τα εργαλεία, τα κοσμήματα και γενικά όλες οι εκφάνσεις του υλικού πολιτισμού έμειναν οι ίδιες, με μικρές μόνον αλλαγές στην ποικιλία των σχημάτων της χειροποίητης μονόχρωμης κεραμικής.

Στον βοιωτικό χώρο οι κατοικημένες θέσεις της Τελικής Νεολιθικής συνέχισαν τη ζωή τους, ενώ σε κάποια επίκαιρα σημεία ιδρύθηκαν και νέοι, ολιγάνθρωποι επίσης, οικισμοί. Οπωσδήποτε όμως η γενική χωροταξική διασπορά της κατοίκησης δεν άλλαξε. Η πυκνή συγκέντρωση ανθρώπων γύρω από την κωπαϊδική λεκάνη παρέμεινε, όπως και πριν, ταυτόχρονα όμως ενισχύθηκε η παρουσία τους στη θηβαϊκή πεδιάδα, στις όχθες των λιμνών και στα βοιωτικά παράλια προς την Εύβοια. Είναι λοιπόν προφανές ότι βαθμηδόν το κέντρο βάρους της οικιστικής εξάπλωσης μετατοπίστηκε από την ενδοχώρα προς τις ανατολικές εσχατιές της Βοιωτίας, όπου κατέληγαν τα δίκτυα των ανταλλαγών και της επικοινωνίας με την Εύβοια, το Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο.

Την εποχή αυτή, ενώ ο αιγαιακός χώρος περνούσε δειλά από το νεολιθικό στάδιο στην εποχή των μετάλλων, τα δυναμικά κέντρα εξελίξεων της Μεσοποταμίας και αργότερα οι πόλεις της Κοιλιάδας του Νείλου είχαν ήδη ολοκληρώσει τις διεργασίες της αστικοποίησης και της ελεγχόμενης οικονομίας τους, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την αλματώδη αύξηση της παραγωγής, τη χρήση της γραφής και την τήρηση αρχείων.

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην περιοχή του Αιγαίου καλύπτει συνολικά ολόκληρη την τρίτη προχριστιανική χιλιετία. Όμως η ραγδαία εξέλιξη των ποικίλων συνιστωσών του πρώτου «υψηλού» πολιτισμού της

Πήλινα αγγεία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τις Λιθαρές (ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και τη Θήβα (ΔΕΞΙΑ). Μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ.

επισυνέβη κατά τη δεύτερη και ώριμη φάση της (2700-2200 π.Χ.). Στον νησιωτικό και ηπειρωτικό χώρο εκδηλώθηκε με τη μορφή καταλυτικών αλλαγών στην οικονομία, την τεχνολογία και τη διαβίωση, με προφανή και καθολική άνθηση και ευημερία των οικισμών ή ακόμη και των ξεχωριστών ισχυρών νοικοκυριών στο εσωτερικό τους.

Πρόκειται για φαινόμενα έμμεσης διάδοσης στοιχείων, επεισακτων από τις ήδη ανεπτυγμένες κοινωνίες της Ανατολής, που κινήθηκαν προς τα δυτικά και εξαπλώθηκαν σε όλες τις γεωγραφικές ενότητες της περιοχής του Αιγαίου διαμέσου των νησιών και των ναυτικών επικοινωνιών. Μερικά από τα κύρια γνωρίσματα των νέων τεχνολογικών κατακτήσεων ήταν η χρήση των μετάλλων, η ποικιλία της γεωργικής παραγωγής, οι μνημειώδεις αρχιτεκτονικές κατασκευές, η χρήση των σφραγίδων στη διοίκηση και τα μεγάλα κοινωφελή έργα. Ο χαλκός, το χρησιμότερο μέταλλο στην προϊστορία, διαδόθηκε τότε και στην Ελλάδα, μαζί με τη γνώση των τεχνικών κατεργασίας του.

Το κύριο οικονομικό υπόβαθρο αποτέλεσε η συστηματική και ευρεία άσκηση της γεωργίας με ποικιλία καλλιεργειών, με πλεόνασμα παραγωγής και πιθανή αναδιανομή του. Ειδικότερα η διάδοση της καλλιέργειας του αμπελιού και της ελιάς στην περιοχή του Αιγαίου, αρχής γενομένης από την Κρήτη, φαίνεται πως επηρέασε σοβαρά το φυσικό και το κοινωνικό τοπίο. Επιπλέον σπουδαία ήταν και η συμβολή της εκτροφής οικόσιτων ζώων, ενώ το κυνήγι, το ψάρεμα και η εποχική συλλογή καρπών συμπλήρωναν τη διατροφή. Οι εξειδικευμένοι τομείς παραγωγής, με κορυφαία και πανταχού παρούσα την κεραμική, περιελάμβαναν επίσης τη μεταλλοτεχνία, την υφαντική, την ξυλουργική, τη λιθοξοΐα, την καλαθοπλεκτική και άλλες συναφείς χειρωνακτικές εργασίες. Τα εισηγμένα προϊόντα υπαινίσσονται τον σοβαρό ρόλο των δικτύων των εμπορικών ανταλλαγών και επικοινωνιών με τις Κυκλάδες, το Αιγαίο και την Πελοπόννησο, μέσω επίκαιρα ιδρυμένων σταθμών στα παράλια του Ευβοϊκού και του Κορινθιακού αντιστοιχώς.

Πήλινα αγγεία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα. Δεύτερο μισό 3ης χιλιετίας π.Χ.

Την εποχή αυτή καταγράφονται και στη Βοιωτία σαφή δείγματα οργανωμένης αστικοποίησης και οχύρωσης των οικισμών ή κάποιων ισχυρών νοικοκυριών. Παράλληλα ο εμπλουτισμός των καλλιεργειών δημιούργησε συνθήκες συστηματικής αποθήκευσης και ενδεχόμενης διανομής των πλεονασμάτων. Στη Βοιωτία εξάλλου διαπιστώθηκε εισαγωγή και κατεργασία μεγάλων ποσοτήτων οψιδιανού από τις Κυκλάδες ενώ συνεχίστηκε η κατασκευή εργαλείων από ποικίλα υλικά, στα οποία προστέθηκαν και τα μέταλλα, από κράματα χαλκού. Ανάλογη τεχνογνωσία, επιδεξιότητα και χρηστικότητα παρουσιάζουν και τα σωζόμενα ποικίλα οστέινα, πήλινα, μέταλλα και λίθινα τεχνουργήματα, ιδιαίτερος τα κοσμήματα που ενίοτε ήταν αληθινά έργα τέχνης. Από τις Κυκλάδες, το βόρειο Αιγαίο και τη μικρασιατική ακτή εισάγονταν διάφορα τεχνουργήματα μαζί με τις τεχνικές της κατασκευής τους. Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών ήταν η δημιουργία πολυάνθρωπων και οργανωμένων πόλεων και τέλος η θεαματική άνθηση των τεχνών.

Στην κύρια περιοχή μετάδοσης του πολιτισμού αυτού, την Πελοπόννησο, την Ανατολική Στερεά και την Εύβοια, η Βοιωτία κατείχε εξέχουσα θέση. Στο έδαφός της ήλθαν στο φως πολλές οικιστικές εγκαταστάσεις με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και κάποια, αδημοσίευτα ακόμη, νεκροταφεία. Στην ώριμη φάση II της Πρωτοελλαδικής εποχής ιδρύθηκαν νέοι οικισμοί στη βοιωτική παραλία του Ευβοϊκού καθώς και σε παραλίμνιες ή παραποτάμιες περιοχές, σε λόφους με στοιχειώδη φυσική οχύρωση και σε περάσματα από τα παράλια προς την ενδοχώρα. Πάντως οι πιο σημαντικές θέσεις της Βοιωτίας, η Θήβα, ο Ορχομενός, η Εύτρηση και οι Λιθαρές, ήταν μεσόγειες, κτισμένες σε πεδινές εκτάσεις και πάνω σε χαμηλούς λόφους.

Τα χαρακτηριστικά των οργανωμένων οικισμών ή πόλεων της εποχής είναι η πολύπλοκη πολεοδομική τους εικόνα, που προϋποθέτει αντίστοιχη κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Διαπιστώθηκε επίσης μια διαρκής εξελικτική πορεία στην πολεοδομική οργάνωση και την οικιστική βελτίωση του οικισμού και ταυτόχρονα γίνεται αντιληπτή μια κλίση για τη μνημειακή αρχιτεκτονική και για τα κοινωφελή δημόσια έργα. Ορισμένοι μά-

Πήλινα αγγεία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα (ΕΠΑΝΩ ΚΑΙ ΜΕΣΟ). Δεύτερο μισό 3ης χιλιετίας π.Χ. Πυξίδα από τις Λιθαρές (ΚΑΤΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και ζωόμορφο αγγείο-ρυτό από την Εύτρηση (ΚΑΤΩ ΔΕΞΙΑ). Μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ.

λιστα ακμαίοι οικισμοί, κατά την Πρωτοελλαδική II περίοδο, ανάμεσα στο 2700 και στο 2200 π.Χ., εξελίχθηκαν σε πόλεις, με μεγάλη έκταση και πυκνή και οργανωμένη κατοίκηση. Τέτοιοι οικισμοί είναι η Θήβα, η Εύτρηση, και ίσως ο Ορχομενός και οι Λιθαρές στη Βοιωτία καθώς και η Μάνικα, στην απέναντι ευβοϊκή παραλία, κοντά στη Χαλκίδα. Αν και τα δεδομένα μας είναι λίαν περιορισμένα, καθώς καμιά από τις θέσεις του Αιγαίου δεν έχει ανασκαφεί σε όλη της την έκταση, μαζί με τα νεκροταφεία της, μπορεί εντούτοις να λεχθεί ενδεικτικά ότι η Τίρυνθα πλησίαζε τα 60 στρέμματα, η Εύτρηση τα 80, η Θήβα περίπου τα 200 και η Μάνικα έφθανε ίσως τα 800.

Στη Βοιωτία η μόνη πρωτοελλαδική πόλη που έχει ανασκαφεί, σταδιακά μεν αλλά σε τεράστια έκταση, μέσα στον αρχαίο και σύγχρονο πολεοδομικό ιστό, είναι η Θήβα. Η πόλη διέθετε πολεοδομική οργάνωση αντάξια του μεγέθους της, εφόσον στην ώριμη Πρωτοελλαδική II φάση υπερέβαινε σε μέγεθος κάθε άλλη πόλη στην ευρύτερη περιοχή της κεντρικής Ελλάδας. Ήταν έτσι συγκρίσιμη μόνο με τη Μάνικα, στην παραλία της Εύβοιας κοντά στη Χαλκίδα, πόλη επίσης τμηματικά ανεσκαμμένη. Τη Θήβα, στην Πρωτοελλαδική II περίοδο, τη συναποτελούσαν διάφοροι μικροί οικισμοί, που είχαν κτιστεί στους λόφους της, ενώ προηγουμένως ήταν διάσπαρτοι στη γύρω πεδιάδα.

Μερικά μνημειώδη κτήρια, ορθογώνια ή αψιδωτά, αποκαλύφθηκαν σε διάφορα σημεία της Καδμείας και σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις διέθεταν και οχυρωματικό περίβολο. Στην αρχή της περιόδου εμφανίζονται τα ορθογώνια κτήρια με διαδρόμους, ενώ στην ώριμη φάση και προς το τέλος της περιόδου, τα αψιδωτά. Τα οικοδομήματα αυτά διέθεταν ισχυρούς τοίχους και αρκετά δωμάτια αλλά δεν έχει αποδειχθεί αν η χρήση τους ήταν δημόσια, υποδεικνύοντας κοινωνική διαστρωμάτωση και διοίκηση με ενδεχόμενη χρήση σφραγίδων, ή αν ανήκαν σε ισχυρά και οργανωμένα νοικοκυριά. Τα κοινά σπίτια ήταν, όπως και αλλού, κυρίως ορθογώνια, κυκλικά ή αψιδωτά, με λίθινα θεμέλια και με πλινθόκτιστο ή πασσαλόπηκτο σκελετό, δομημένα κατά ομάδες ή και συνεχόμενα, αφήνοντας διόδους μεταξύ των τετραγώνων.

Οι γνωστοί στη Βοιωτία πρωτοελλαδικοί τάφοι αποτελούνται από λαξευτό δρόμο και θάλαμο. Ο χαρακτήρας τους και η παρουσία τυπικών κυκλαδικών ευρημάτων (τηγανόσχημων, πυξίδων, μαρμάρινων λοπάδων και φιαλών) παραπέμπει σε ισχυρές πολιτιστικές επιδράσεις από τις Κυκλάδες, το βόρειο Αιγαίο και τη βορειοδυτική Μ. Ασία.

Χρυσά περίαπτα ή ψήφοι της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από μνημειώδη κιβωτιόσχημο τάφο στο λόφο του «Αμφείου» Θηβών. Τέλη 3ης χιλιετίας π.Χ.

Πήλινα ομοιώματα βοοειδών της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τις Λιθαρές. Μέσα 3ης χιλιετίας π.Χ.

Η κεραμική της Πρωτοελλαδικής περιόδου είναι εξαιρετική ως προς την ποικιλία και την επινοητικότητα των σχημάτων. Στην Εύτρηση, όπως και στη Θήβα, τα σχήματα πολλαπλασιάζονται. Στα χέρια των πρωτοελλαδικών κεραμέων της Βοιωτίας τα ταπεινά, χειροποίητα προϊόντα της αγγειοπλαστικής προδίδουν σιγουριά στο πλάσιμο και κατάλληλα επιλεγμένη διακόσμηση, στίλβωση ή λείανση, αποβαίνοντας αληθινά έργα τέχνης. Από τις λοπάδες και τις φιάλες, ρηγά αγγεία συνήθως με χείλος που στρέφεται προς τα έσω, τις σαλσιέρες και τις πρόχους των παλαιότερων ομάδων ως τις πρωτοβερνικωτές ασκοπρόχους, τα μόνωτα (τρωικά) κύπελλα, τα αμφοροειδή ποτήρια, τα μόνωτα χοανοειδή και τις υδρίες καθώς και τα μικρά ή μεγαλύτερα άβαφα, αποθηκευτικά κλειστά ή ανοιχτά, αγγεία διαπιστώνεται μια όντως αξιοθαύμαστη ποικιλία και τεχνογνωσία.

Η τελευταία φάση της εποχής έφθασε χωρίς καταστροφές και αλλαγές στην αρχιτεκτονική και επίσης χωρίς ίχνη παρακμής. Η πυκνή κατοίκηση σε κεντρικά σημεία της Καδμείας συνεχιζόταν και επίσης παραγόταν μεγάλη ποικιλία των κεραμικών ρυθμών, με την εισαγωγή της ιδιόμορφης γραπτής διακόσμησης, του ρυθμού Αγίας Μαρίνας, και με την κατασκευή, εκτός των άλλων, κάποιων τροχήλατων αγγείων, των γκρίζων πρωτομινύειων.

Προς το τέλος όμως της περιόδου αυτής και της τρίτης χιλιετίας καταγράφονται βέβαια ίχνη πυρκαγιών σε Θήβα, Ορχομενό, Εύτρηση και Δροσιά, στα παράλια του Ευβοϊκού. Η αναστάτωση δεν περιορίστηκε σε μεμονωμένους οικισμούς ή περιοχές αλλά εξαπλώθηκε σε μεγάλη γεωγραφική έκταση. Στη Θήβα ήλθαν στο φως

Βελόνη από άργυρο και περίαπτο-σφραγίδα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα. Δεύτερο μισό 3ης χιλιετίας π.Χ.

βίαιες πυρκαγιές σε αποθήκες κεραμικής, σε μια περίπτωση μάλιστα με ανθρώπινα θύματα. Η παρουσία του κεραμικού ρυθμού της Αγίας Μαρίνας υποδηλώνει την ύστερη χρονική φάση αυτών των συμβάντων, που μπορεί ενδεχομένως να συνδέεται με την άφιξη και τη δράση ξένων προς τον πληθυσμό της Βοιωτίας στοιχείων, ενδεχομένως μάλιστα των φύλων που, κατά καιρούς και από πολλούς μελετητές, έχουν συνδεθεί με την άφιξη των πρώτων Ελλήνων στις κατοπινές εστίες τους. Σημασία πάντως έχει ότι καταστρέφεται μια ώριμη και ανεπτυγμένη κοινωνία και στη θέση της έρχεται μια άλλη, που θα χρειαστεί μερικούς αιώνες ώστε να φθάσει σε ένα υψηλό βιοτικό, καλλιτεχνικό και τεχνολογικό επίπεδο.

Οι καταστροφές που σφράγισαν το τέλος του «κοσμοπολίτικου» περιβάλλοντος της Πρωτοελλαδικής εποχής στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα και στο νησιωτικό κόσμο, συμπίπτουν με την ίδρυση των κύριων ανακτορικών συγκροτημάτων της Κρήτης. Φαίνεται ότι μεγαλόνησος μάλλον δεν επηρεάστηκε από τις ελλαδικές εξελίξεις και ακολούθησε ανεξάρτητη πορεία και ακμή στους επόμενους αιώνες. Στην πορεία αυτή δέχτηκε άπλετα τις επιδράσεις των μεγάλων πολιτισμών της Ανατολής και εξέπεμψε διαδοχικά τις ακτίνες της προς τα νησιά και τις στεριές που βρέχουν τα κύματα του Αιγαίου.

Προς το τέλος της εποχής και της 3ης χιλιετίας οι καταστροφές δεν φαίνονται τυχαίες και μεμονωμένες αλλά ξαφνικές και αφορούσαν το σύνολο των οικισμών και μάλιστα στην ακμή τους. Ενδέχεται λοιπόν να ήταν πιο γενικευμένες και να σημαίνουν τη δράση νέων στοιχείων στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Πριν από αρκετά χρόνια οι καταστροφές και οι κατοπινές αλλαγές στο επίπεδο ζωής, στην κατοίκηση και στην τέχνη, ερμηνεύτηκαν στο φως της άφιξης κάποιων νέων φυλετικών στοιχείων, ενδεχομένως ελληνόφωνων, και επικράτησης χαρακτηριστικών αλλαγών (χρήση του αλόγου, μινύεια κεραμική) που από τότε απαντούν στον ευρύτερο χώρο της Αιγαΐδας, και στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Η θεωρία αυτή και οι απορρέουσες επιμέρους ερμηνείες των ευρημάτων αποτελούν αντικείμενο μελέτης.

Οστέινο μικρογραφικό ειδώλιο ανθρώπινης μορφής της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα. Το ύψος του είναι μόλις 3 εκ. Δεύτερο μισό 3ης χιλιετίας π.Χ.

ΟΙ ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΤΕΣ ΣΤΗ ΒΟΙΩΤΙΑ: ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ ΚΑΙ ΕΠΗΛΥΔΕΣ

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ (ΠΕΡ. 2000-1700 Π.Χ.) ΣΤΟΝ ΝΟΤΙΟΕΛΛΑΔΙΚΟ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΧΩΡΟ, του οποίου κεντρικό μέρος αποτελεί η Βοιωτία, συμπίπτει χρονικά με την ίδρυση των πρώτων ανακτόρων στην Κρήτη και η πορεία της είναι παράλληλη με το απόγειο του μινωικού πολιτισμού. Τα ανάκτορα αποτελούσαν τα διοικητικά, οικονομικά και πολιτικά κέντρα εκτεταμένων περιφερειών της μεγαλονήσου, είχαν επαφές και ανταλλαγές με την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία και, όπως και εκείνες, έκαναν ευρεία χρήση αρχείων και σφραγίδων. Πιστεύεται μάλιστα ότι η ακτινοβολία της μινωικής λαμπρότητας και ισχύος εκφράζεται στη μυθική θαλασσοκρατορία της και τη μινωική ειρήνη (*paq minoica*), που εξασφάλισαν συνθήκες ασφαλούς ναυσιπλοΐας και ευημερίας σε ολόκληρη την ανατολική μεσογειακή λεκάνη και τις γύρω από αυτήν χώρες.

Αν και οι λεπτομέρειες των εξελίξεων που καθόρισαν τις ισορροπίες στο Αιγαίο δεν είναι γνωστές, είναι πολύ πιθανό ότι η κρητική υπεροπλία δεν άφησε περιθώρια αυτόνομης ανάπτυξης και καλλιτεχνικής έκφρασης στις μικρές νησιωτικές κοινωνίες, οι οποίες στην τύρβη των νέων γεωπολιτικών συνθηκών, επισκιάστηκαν από την ισχυρή τους γείτονα σε τέτοιο βαθμό που χάθηκε η προηγούμενη αυθεντικότητα και η δημιουργικότητα του πολιτισμού τους.

Ενώ λοιπόν αυτή ήταν η κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή του Αιγαίου κατά τους πρώτους αιώνες της 2ης προχριστιανικής χιλιετίας, αποτελεί όντως παραφωνία και συνάμα δυσνόητο φαινόμενο η επί αιώνες σχετική απομόνωση των μεσοελλαδικών πληθυσμών και η μη ενεργός συμμετοχή τους στις αλματώδεις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές εξελίξεις και τεχνικές κατακτήσεις του καιρού τους. Οι συνθήκες εσωτερικής αναταραχής που επικρατούσαν στην ηπειρωτική Ελλάδα, σε περιοχές και κοινωνίες που είχαν ήδη βιώσει την ακμή και το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, ίσως είχαν ως συνέπεια την οπισθοδρόμηση και τη μονοτονία στις κοινωνικοπολιτικές διεργασίες και την πολιτιστική έκφραση. Τουλάχιστον επί δύο αιώνες οι πληθυσμοί της ηπειρωτικής Ελλάδας απείχαν από οργανωμένες πρωτοβουλίες επαφών και έτσι μοιραία δεν αναπτύχθηκαν τα δίκτυα επικοινωνίας με τον ανώτερο –ενδεχομένως μάλιστα και αλλόφωνο– πολιτισμό των πρώτων μινωικών ανακτόρων.

Φαίνεται όμως ότι ούτε και στην Κρήτη είχαν ακόμη ωριμάσει οι προϋποθέσεις για τη μεταλαμπάδευση των μινωικών τεχνολογικών και πνευματικών κατακτήσεων στους μεσοελλαδικούς πληθυσμούς. Τούτο θα συμβεί, κατά τρόπο θεαματικό, μόνο κατά τους τελευταίους αιώνες της Μεσοελλαδικής εποχής. Μια πολύ αξιό-

Μεγάλος πίθος της Μέσης Εποχής του Χαλκού με αμαυρόχρωμη γραπτή διακόσμηση από την Εύτρηση. Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.

Αγγεία της Μέσης Εποχής του Χαλκού με αμαυρόχρωμη γραπτή διακόσμηση από την Εύτρηση. Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.

λογη μεσοελλαδική εγκατάσταση υπήρχε ήδη στην Αίγινα, ενώ στα πιο κοντινά στην Αττική νησιά του Αιγαίου διαπιστώθηκε μινύεια κεραμική και σταδιακά πυκνότερες επαφές με την ηπειρωτική Ελλάδα. Τα παραπάνω νησιά, τα Κύθηρα και κυρίως η Αίγινα έπαιξαν ενδιάμεσο και αποφασιστικό ρόλο στη μεταφορά μινωικών στοιχείων πολιτισμού προς την ηπειρωτική Ελλάδα από τα μέσα ήδη της Μεσοελλαδικής εποχής και κυρίως στα πρώιμα μυκηναϊκά χρόνια.

Ομόφωνα και στο σύνολό τους οι μελετητές της αιγαιακής προϊστορίας περιγράφουν τους πρώτους αιώνες της Μέσης Εποχής του Χαλκού (περ. 2000-1800 π.Χ.) ως περίοδο μονότονη, με εμφανή σημεία στασιμότητας, ανασφάλειας, εσωστρέφειας, παλινδρόμησης, συντηρητισμού και σχετικής αυτάρκειας στην αντιμετώπιση των αναγκών επιβίωσης του πληθυσμού. Οι παραπάνω χαρακτηρισμοί προέρχονται από συγκρίσεις με την προηγούμενη, πρωτοελλαδική άνθηση και ευημερία, και με την ώριμη και τελευταία Μεσοελλαδική φάση (περ. 1800-1650 π.Χ.), καθώς και με την περίοδο των Λακκοειδών Τάφων (περ. 1650-1500 π.Χ.), που την ακολούθησε.

Τότε μόνο δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις εκείνες που οδήγησαν πολλά νέα στοιχεία πολιτισμού, προερχόμενα από κάθε κατεύθυνση του γνωστού κόσμου, προς την ηπειρωτική Ελλάδα. Μοναδική ασφαλώς ήταν η συγκυρία της απόθεσης πλήθους επείσαστων τεχνουργημάτων στους «πολύχρυσους» τάφους των Μυκηνών. Αυτοί και το περιεχόμενό τους συνθέτουν το αποκορύφωμα της δύναμης της κοινωνίας των ζώντων και της ιδεολογίας της κτέρησης των νεκρών ηγεμόνων. Από ειδολογική άποψη το φαινόμενο δεν είναι μεμονωμένο και εκδηλώθηκε με διαφορετική βέβαια ένταση και σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου. Παράλληλα, εκτός άλλων απαντούν στη Θήβα, στον Ορχομενό, στο Δράμεσι και στη Γλύφα (περιοχή Αυλίδας) καθώς και αλλού στη Βοιωτία και στην περιοχή της.

Η πολύχρονη ανασκαφική έρευνα μεσοελλαδικών οικιστικών καταλοίπων και ταφικών μνημείων στη Θηβαϊκή Καδμεία και οι παλαιότερες, συστηματικές ανασκαφές, στον Ορχομενό και την Εύτρηση, επιβεβαιώνουν το συνολικό φάσμα των εξελίξεων της εποχής και το σύνολο των χαρακτηριστικών της και στη Βοι-

Τεφρά «μινύεια» αγγεία της Μέσης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα. Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.

ωτία. Από τα ανασκαφικά δεδομένα προκύπτει ότι και σε ολόκληρο τον βοιωτικό χώρο οι πρώτοι, δύο-τρεις, αιώνες της εποχής στοιχειοθετούν μια μακραίωνη, λανθάνουσα και μάλλον εν δυνάμει προετοιμασία για τη μελλοντική υλική, τεχνολογική και πολιτιστική αλλαγή που ακολούθησε στο δεύτερο μισό της. Σε καμιά ανασκαφή στη Θήβα, στον Ορχομενό, στην Εύτρηση ή αλλού στη Βοιωτία δεν διαπιστώθηκε μνημειώδης αρχιτεκτονική, ενδιαφέρον για πολυτελείς και άνετες κατοικίες και μεγαλοπρεπείς τάφους ούτε συλλογικές δραστηριότητες της κοινότητας, ή ενδείξεις για διοίκηση και παραγωγή με παράλληλη χρήση σφραγίδων και αρχείων. Αντίθετα μάλιστα τα ευρήματα των πρώτων μεσοελλαδικών αιώνων, τόσο στους οικισμούς όσο και στα νεκροταφεία, δεν περιλαμβάνουν τίποτε άλλο εκτός από αντικείμενα που συνήθως θεωρούνται στοιχειωδώς αναγκαία για την καθημερινή επιβίωση.

Αρχαιολογικές ανασκαφές και επιφανειακή έρευνα απέδειξαν ότι οι μεσοελλαδικοί οικισμοί, μικροί ή μεγάλοι, χωροθετούνται σε όλη την έκταση της Βοιωτίας, όπου όχι μόνο κατοικήθηκαν σχεδόν όλες οι πρωτοελλαδικές θέσεις αλλά ιδρύθηκαν και νέες, ώστε η χώρα να παρουσιάζεται μάλλον πυκνοκατοικημένη. Οι πιο ισχυρές και πολυάνθρωπες πόλεις, που αποτελούσαν μάλιστα και πόλους ολόκληρων περιοχών με μικρότερους, διάσπαρτους οικισμούς, διαπιστώθηκαν στη Θήβα, στον Ορχομενό και στην Εύτρηση. Στη Θήβα και στον Ορχομενό, ενδεχομένως δε και στην Εύτρηση που έχει ερευνηθεί σε μικρότερη έκταση, η μεσοελλαδική κατοίκηση διαπιστώθηκε παντού, σε όλο το μήκος και το πλάτος του αναγλύφου των αντίστοιχων λόφων ή χώρων εγκατάστασης.

Όπως συνάγεται από τις ανασκαφές οι οικισμοί των παραπάνω πόλεων ήταν οργανωμένοι με οικοδομικές νησίδες από ορθογώνια κτίσματα και προσχεδιασμένους κοινόχρηστους χώρους, νεκροταφεία και δρόμους. Εικάζεται μάλιστα ότι η διάταξη των οικοδομικών τετραγώνων ήταν ακτινωτή και ότι τα κτίσματα απλώνονταν σε διάφορα υψομετρικά επίπεδα, ακολουθώντας τη διαμόρφωση των λόφων, όπως στα Πευκάκια κοντά στον Βόλο και στην Ασπίδα του Άργους. Όπως και στην προηγούμενη περίοδο, οι οικισμοί ιδρύθηκαν σε χαμηλούς ή κάπως ψηλότερους λόφους και περιελάμβαναν κτίσματα ορθογώνια και σπανιότερα

αψιδωτά, με πέτρινα θεμέλια, πλίνθινη ανωδομή και δύο ή περισσότερα δωμάτια. Μερικά έχουν τη μορφή του μεγάρου με ένα μικρό και ένα μεγαλύτερο δωμάτιο, ενίοτε μάλιστα και μικρό προστώο μπροστά στην είσοδό τους. Στο εσωτερικό τους υπήρχαν συνήθως εστίες, σπανίως βόθροι και αναλόγως φούρνοι για ψήσιμο ψωμιού, σχάρες, πήλινα θρανία ή πάγκοι και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία.

Νεκροταφεία και μεμονωμένες ταφές ήλθαν στο φώς σε όσες μεσοελλαδικές θέσεις της Βοιωτίας έγιναν ανασκαφές. Στα μεγαλύτερα οικιστικά κέντρα (Θήβα, Εύτρηση, Ορχομενό) τα νεκροταφεία βρίσκονταν κατά κύριο λόγο μέσα στα όρια του οικισμού (*intra muros*), ενίοτε ανάμεσα στα οικήματα. Νηπιακές και παιδικές ταφές γίνονταν ακόμη και ανάμεσα σε τοίχους και κάτω από τα δάπεδα δωματίων, άγνωστο αν όταν αυτά λειτουργούσαν ή εφόσον είχαν εγκαταλειφθεί. Σε άλλους όμως οικισμούς (Παραλίμνη, Δράμεσι) βρέθηκαν τάφοι έξω από τα όριά τους. Η τυπολογία των τάφων (κιβωτιόσχημων, απλών λάκκων, πλινθόκτιστων, πίθων και λακκοειδών κτιστών) είναι κοινή σε όλο τον νοτιοελλαδικό χώρο. Οι κιβωτιόσχημοι, κτισμένοι με μεγάλες, όρθιες πλάκες ή από πέτρες στις πλευρές και μία ή περισσότερες καλυπτήριες, είναι παντού οι περισσότεροι. Συνήθως οι διαστάσεις τους είναι μικρές μια και οι ταφές γίνονταν σε ισχυρά συνεσταλμένη στάση.

Στην ύστερη όμως φάση της Μεσοελλαδικής οι διαστάσεις των τάφων μεγάλωσαν και συχνά καλύπτονταν από τύμβους. Τα κτερίσματά τους, που στην αρχή της περιόδου σπάνιζαν, γίνονται βαθμηδόν περισσότερα και πολυτιμότερα. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονται χάλκινα δακτυλίδια και βραχιόλια, χάνδρες από ημιπολύτιμους λίθους, ασημένιες φιάλες, χρυσά κοσμήματα και τέλος πανοπλίες πολεμιστών με αιχμές δοράτων, μαχαίρια, μακρά ξίφη, οδοντόφρακτα κράνη, βέλη και προφανώς και τόξα. Από τάφο τής εποχής αυτής στον Ορχομενό προέρχεται μια μεγάλη χάλκινη περόνη με κεφαλή από ορεία κρύσταλλο, ίδια με τις περόνες από τους ταφικούς κύκλους των Μυκηνών.

Τα πλούσια κτερίσματα και τα όπλα ανήκαν κατά κανόνα σε τάφους των τελευταίων μεσοελλαδικών χρόνων, όταν το βιοτικό και οικονομικό επίπεδο των ελλαδικών πληθυσμών βελτιώθηκε. Η νέα ηγετική τάξη των ισχυρών πολεμιστών επεδείκνυε πλούτο και δύναμη, μέχρι τότε άγνωστα στον ελλαδικό χώρο. Οι πλούσιοι τάφοι τους, που αποκαλύφθηκαν στη Θήβα, στον Ορχομενό και στην περιοχή της Αυλίδας (Δράμεσι), δείχνουν ότι η ανερχόμενη ισχύς των ηγεμόνων δεν περιορίζεται με το τέλος της Μεσοελλαδικής εποχής αλλά εγκαινιάζει τη νέα περίοδο και τις νέες μορφές εξουσίας στον ελλαδικό χώρο.

Η ανασκόπηση του υλικού πολιτισμού και της τέχνης της μεσοελλαδικής Βοιωτίας οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα για το χαρακτήρα και την πολιτιστική εξέλιξη της εποχής, με βάση τα πολυπληθή ανασκαφικά δεδομένα. Από τα παντοειδή ευρήματα και κυρίως από την κεραμική εξέλιξη και ακολουθία στις μεσοελλαδικές θέσεις, άσχετα με τη διαίρεση της εποχής, προκύπτει η συνεχής κατοίκηση της χώρας από την αρχή ως το τέλος της. Στους κυριότερους οικισμούς της Βοιωτίας με μορφή πόλεων, τη Θήβα, τον Ορχομενό και την Εύτρηση, οι πιο χαρακτηριστικές κατηγορίες της μεσοελλαδικής κεραμικής εκπροσωπούνται με άριστα και πολλά δείγματα. Η τροχήλατη μινυακή κεραμική δείχνει ότι είναι επηρεασμένη από μεταλλικά πρότυπα και αντιπροσωπεύεται με τις τέσσερις υποκατηγορίες της (γκρίζα, καστανή, κίτρινη και κόκκινη). Πολυπληθέστερα είναι τα γκρίζα μινύεια, για τα οποία πιστεύεται ότι παράγονταν στη Θήβα και στον Ορχομενό και μάλιστα σε ποσότητες εξαγωγής. Στην κατηγορία των γκρίζων μινύειων, συχνά θαυμάσιας ποιότητας, περιλαμβάνονται κύλικες, κύπελλα με επίπεδη βάση, κάνθαροι, αμφορίσκοι και κύπελλα τύπου Βαφειού. Η αμαυρόχρωμη είναι η δεύτερη πολυπληθής κατηγορία κεραμικής στα μεγάλα βοιωτικά κέντρα. Περιλαμβάνει διάφορες ποικιλίες γραπτής κεραμικής, κυρίως χειροποίητες, με θαμπή διακόσμηση, που εμφανίζουν έντονα τοπικά χαρακτηριστικά.

Καλύτερα γνωστές είναι οι ποικιλίες του αιγινήτικου και αργολικού τύπου και η πολύχρωμη κεραμική της Στερεάς Ελλάδας, των τελευταίων φάσεων της περιόδου, η οποία παραγόταν σε τοπικά εργαστήρια. Η αμαυρόχρωμη κεραμική περιλαμβάνει διακοσμημένα αγγεία, χονδροειδή, λεπτά και πολύχρωμα, λίγα εγχάρακτα αγγεία του «αδριατικού» τύπου και πλήθος αβάρων και χονδροειδών, τα οποία χρησίμευαν ως οικιακά σκεύη.

Από τα μικρά ευρήματα αξίζει να αναφερθούν εκείνα που έχουν σχέση με την υφαντική (σφονδύλια, υφαντικά βάρη και καρούλια), τα οστέινα εργαλεία, που δεν διαφοροποιούνται αισθητά από την Πρωτοελλαδική, καθώς και τα όπλα και τα κοσμήματα που απαντούν στην ώριμη ή την ύστατη φάση της Μεσοελλαδικής περιόδου και ορισμένα ανήκουν στην Εποχή των Λακκοειδών Τάφων των περιβόλων Α και Β των Μυκηνών (περ. 1650-1500 π.Χ.).

Η ομοιομορφία των τομέων της οικιστικής και ταφικής αρχιτεκτονικής, της κεραμικής παραγωγής, των όπλων και των μικροεργαλείων μεταξύ των διαφόρων θέσεων της Βοιωτίας και με τις υπόλοιπες περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας αναδεικνύει αφενός τον κεντροβαρή ρόλο της Βοιωτίας στην περιοχή και αφετέρου τη μακρόχρονη στατικότητα της πολιτιστικής εξέλιξης, εμφανή σε ολόκληρο το ελλαδικό στερέωμα.

Η πιθανή μετακίνηση ή σταδιακή έστω μετανάστευση νέων πληθυσμιακών ομάδων, προφανώς ελληνόφωνων, ινδοευρωπαϊκών, βορειοελλαδικών ή οποιωνδήποτε άλλων είχε αποδεδειγμένα αρχίσει πριν από την αρχή της Μεσοελλαδικής περιόδου και, ως συνήθως, ολοκληρώθηκε στη διάρκεια μερικών αιώνων. Η μετακίνηση ομάδων σε νέες εστίες επέφερε αναστάτωση ή αποδιοργάνωση των υφιστάμενων δομών και είχε ασφαλώς αντίκτυπο σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Η παλαιά αυτή υπόθεση απαντά σε μερικά καίρια ερωτήματα των ανασκαφικών δεδομένων αλλά παράλληλα θέτει και άλλα. Αδιαμφισβήτητο όμως παραμένει το γεγονός ότι οι κατευθείαν ή οι έμμεσες επαφές των Μεσοελλαδικών με την Κρήτη, με τη βορειοανατολική Πελοπόννησο και με τα νησιά του Αργοσαρωνικού είχαν αρχίσει να εντείνονται μετά τα μέσα της εποχής και γίνονταν ολοένα πυκνότερες και πιο αποτελεσματικές προς το τέλος της. Η καρποφορία των ανωτέρω επαφών εξασφάλισε ταχύτερη εξέλιξη και στην ηπειρωτική Ελλάδα, που συμμετείχε πλέον, ως ισότιμο μέρος, στην ευημερία και την πρόοδο του πολιτισμού.

Τεφρό «πρωτο-μινύειο», δίωτο αγγείο της Μέσης Εποχής του Χαλκού από τη Θήβα. Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.

Ερυθρή «μινύεια» κύλικα της Μέσης Εποχής του Χαλκού από την Εύτρηση. Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.

Καστανή «μινύεια» πυξίδα της Μέσης Εποχής του Χαλκού από την Εύτρηση. Αρχές 2ης χιλιετίας π.Χ.

ΕΛΛΑΔΙΚΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΜΕ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΡΦΥΡΑ

Πολιτεία, κοινωνία και τέχνη στην πρώιμη μυκηναϊκή Βοιωτία

ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΥΟ ΤΑΦΙΚΩΝ ΠΕΡΙΒΟΛΩΝ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ ΗΤΑΝ ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΦΑΝΤΑ ΤΗ στιγμή της αποκάλυψής τους και παραμένουν στο σύνολό τους μοναδικά, ακόμη και σήμερα. Εκ των υστέρων όμως αποδείχθηκε ότι η μαζική εναπόθεση πολυπληθών και πολύτιμων αντικειμένων σε τάφους επιφανών ατόμων αποτελούσε φαινόμενο συνηθισμένο σε μεγάλο τμήμα του νοτιοελλαδικού ηπειρωτικού χώρου, κατά την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο. Οι Μεσοελλαδίτες ηγεμόνες-πολεμιστές και οι υπήκοοί τους άρχισαν να ανελίσσονται και να προοδεύουν ήδη από τον 18ο αι. π.Χ. και, αφού εδραιώθηκαν στις εστίες τους, εντατικοποίησαν τις επαφές τους με τον ανώτερο μινωικό πολιτισμό. Βαθμηδόν κατάφεραν να γίνουν οι απαραίτητοι συνομιλητές και πελάτες της Κρήτης των νέων ανακτόρων και των κοντινών στις ελληνικές ακτές νησιών, αποκομίζοντας, όπως φαίνεται, τεράστια οφέλη, σε υλικά και πολιτιστικά προπάντων αγαθά. Αργότερα ανέλαβαν οι ίδιοι τα ηνία του ελέγχου των στεριανών και θαλάσσιων οδών και προσόδων, αντικαθιστώντας τους πρώην κυρίαρχους σε όλη την ανατολική Μεσόγειο.

Οι δύο ταφικοί περίβολοι, που λειτούργησαν μάλιστα και ταυτοχρόνως, για έναν ολόκληρο σχεδόν αιώνα (περ. 1600-1500 π.Χ.), επισφραγίζουν καταλυτικά και χαρακτηρίζουν ειδολογικά και ιδεολογικά μια κρίσιμη καμπή της προϊστορίας του ελληνικού κόσμου, την Εποχή των Λακκοειδών Τάφων (Shaft Grave period). Η τελευταία αντιστοιχεί, κατά προσέγγιση, σε τρεις κεραμικές φάσεις (Μεσοελλαδική III, Υστεροελλαδική I – IIA), και κράτησε πάνω από 150 χρόνια (περ. 1650-1480 π.Χ.).

Στη Βοιωτία, όπως και στην υπόλοιπη νότια ηπειρωτική Ελλάδα, η μετάβαση από την τελευταία Μεσοελλαδική περίοδο προς την Υστεροελλαδική δεν σημαδεύεται από εθνολογικές αλλαγές, χωρίς όμως να αποκλείεται η μετακίνηση και εγκατάσταση μικρών ομάδων στην περιοχή της. Εφόσον λοιπόν, στα πριν ή στα μετέπειτα χρόνια, δεν επήλθε κάποια ουσιαστική μεταβολή στο πληθυσμιακό και εθνοτικό στοιχείο της, θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι οι φορείς του πολιτισμού της χώρας ήταν, από τις αρχές τουλάχιστον της Μεσοελλαδικής εποχής, ελληνόφωνοι.

Όταν λοιπόν στη Στερεά Ελλάδα επικρατούσε ακόμη ο μινύειος και ήταν σε χρήση ο αμαυρόχρωμος κεραμικός ρυθμός, εμφανίστηκαν στα νεκροταφεία της Θήβας και των ανατολικών παραλίων της Βοιωτίας ορισμένες ταφές, που ανήκαν κατά κύριο λόγο σε πολεμιστές. Σε κτιστό τάφο, στο κέντρο της Καδμείας, που ανήκε πιθανώς σε μεγάλο τύμβο, τοποθετήθηκε σε στάση «συνεσταλμένη» ένας πολεμιστής μαζί με τον οπλισμό του. Βρέθηκε η επένδυση του κράνους από χαυλιόδοντες αγριόχοιρου, η αιχμή του δόρατος με ίχνη από το ξύλινο κοντάρι, το μακρύ ξίφος, το μονόστομο μαχαίρι, μερικές αιχμές βελών, ενώ το τόξο, ο θώρακας, οι περικνημίδες και η ασπίδα, που δεν άφησαν ίχνη, ήταν από φθαρτά υλικά (ξύλο, λινό ύφασμα, δέρμα).

Σε κάποιες άλλες επίσημες ταφές του τέλους των μεσοελλαδικών και της αρχής των υστεροελλαδικών χρόνων στη Θήβα αποτέθηκαν, εκτός από τα όπλα, ορισμένα από τα προσωπικά, πολύτιμα αντικείμενα του νεκρού (ασημένια φιάλη και κοσμήματα, επιρράμματα) και σε άλλες, ίσως γυναικείες ή παιδικές, μόνο κοσμήματα από χρυσάφι και πολύτιμα πετράδια ή κάποια οστέινα διάτρητα αθύρματα. Ήδη από τα μέσα των μεσοελλαδικών χρόνων (μετά το 1750 περ. π.Χ.) και εφεξής, είχε αρχίσει και στα βοιωτικά νεκροταφεία η συνήθεια της κτέρισης των νεκρών με αρκετά πηλίνα αγγεία και πιο σπάνια με μεταλλικά αντικείμενα και όπλα. Η κεραμική, που αρχικά ακολουθούσε τη μινύεια και την πολύχρωμη παράδοση, εμπλουτίστηκε αργότερα, στα σχήματα και στη διακόσμηση, με νεωτερικά στοιχεία, που προέρχονταν από τις επαφές των Ελλαδικών με τις Κυκλάδες και την Κρήτη.

Η Εποχή των Λακκοειδών Τάφων εκδηλώθηκε και εμπεδώθηκε δυναμικά στη Βοιωτία και αγκάλιασε τα δύο σπουδαιότερα κέντρα της σε όλη την Εποχή του Χαλκού, δηλαδή τη Θήβα και αργότερα και τον Ορχομενό. Ανάλογα, αλλά πιθανώς μικρότερης εμβέλειας, κέντρα τοπικής εξουσίας υπήρχαν στην Εύτρηση και στην παραλιακή περιοχή της Τανάγρας και της Αυλίδας, σύμφωνα με ενδείξεις από περιορισμένα ευρήματα τάφων και κεραμικής.

Αν και τα δεδομένα για τον πρώιμο μυκηναϊκό πολιτισμό της Βοιωτίας προέρχονται, όπως και στις άλλες ελλαδικές περιοχές, στην πλειονότητά τους από ανασκαφές τμημάτων νεκροταφείων ή μεμονωμένων επίλεκτων ταφών, η Θήβα έχει προσφέρει τα τελευταία χρόνια, όπως παλαιότερα και η Μεσσηνία, σημαντικά στοιχεία για την οργάνωση και την ιεραρχία της κοινωνίας στο εσωτερικό του οικισμού της. Η θέση, η έκταση, η πληθυσμιακή πυκνότητα και η ποιότητα μερικών οικοδομημάτων καθώς και το περιεχόμενό τους δείχνουν ότι στη Θήβα, λίγο αργότερα και στον Ορχομενό και ενδεχομένως και σε κάποια άλλη θέση της βοιωτικής χώρας, θα είχαν συγκεντρωθεί λειτουργίες ανώτερου επιπέδου παράλληλα με πολιτικές και διοικητικές δραστηριότητες, που δεν υπήρχαν στις μικρότερες χωρικές και οικιστικές μονάδες των περιφερειών τους. Από τους μεγαλύτερους πλέον ή και μνημειώδεις και πλουσιότερους τάφους, σε σχέση με τους μεσοελλαδικούς, και από τα ισχυρά κτήρια με τα καλοκτισμένα και πλατιά λίθινα θεμέλια, την τεράστια ποσότητα και την εκλεκτή ποιότητα των κεραμικών ειδών τους, που βρέθηκαν και σε ορισμένους πίθους-αποθέτες, συνάγεται ότι η κύρια πόλη της Βοιωτίας ασκούσε ήδη εξουσία σε ευρείες και επίκαιρες ζώνες της περιοχής της. Η εξουσία αυτή είχε ενδεχομένως μορφή ελέγχου και διοίκησης, στρατιωτικής προστασίας, εξασφάλισης επικοινωνιών με τα παράλια ή την ενδοχώρα, ανταλλαγής καινοτόμων τεχνολογιών, εισαγωγής εξω-

Μακρύ χάλκινο ξίφος, αιχμή δόρατος και λεπίδα εγχειριδίου. Βρέθηκαν σε κτιστό τάφο του τέλους της Μέσης Εποχής του Χαλκού στη Θήβα. 18ος-17ος αι. π.Χ.

τικών προϊόντων και εξαγωγής ή αναδιανομής των πλεονασμάτων ή ορισμένων σπάνιων προϊόντων του Αιγαίου, όπως ο οψιδιανός. Κεραμική των πρώιμων μυκηναϊκών φάσεων έφθασε ως το αρχιπέλαγος των νησιών του Αιόλου και στη νησίδα Βιβάρα, στον κόλπο της ιταλικής Νεάπολης.

Είναι πλέον φανερό ότι μέσα από τις παραπάνω λειτουργίες και από άλλες εξελικτικές διεργασίες και ζυμώσεις ανέκυψαν μορφές οργάνωσης και συνοχής, διοίκησης και αποθήκευσης ή αναδιανομής των γεωργικών και των λοιπών αγαθών από μια ηγετική ομάδα, που κατείχε και διαχειριζόταν με δυναμισμό την εξουσία, άγνωστο αν από κληρονομικό δικαίωμα ή με τη δύναμη των όπλων. Οι συγγενικές μεταξύ των μελών της σχέσεις διαφαίνονται στην περίπτωση των λακκοειδών τάφων των Μυκηνών, των θολωτών τάφων της Μεσσηνίας, των ταφικών τύμβων στο κέντρο του Άργους και της Θήβας και τέλος μερικών πλούσιων τάφων, στα ριζά της ακρόπολης του Ορχομενού. Η παρουσία ισχυρών ηγετών, μελών δυναστικών οικογενειών στο ρόλο του ηγεμόνα, κυβερνήτη περιφέρειας, με έδρα μια εκ φύσεως οχυρή θέση, και με έλεγχο ενός δικτύου οικισμών, προκύπτει από τα ευρήματα των ανασκαφών και από συγκρίσεις με άλλους πολιτισμούς της εποχής στην περιοχή του Αιγαίου, και εκτός αυτής, και καλύπτει την περίοδο των δύο πρώτων μυκηναϊκών αιώνων (περ. 1600-1400 π.Χ.).

Ο πυρήνας του οικισμού της Θήβας κατελάμβανε, εκείνα τα χρόνια, ολόκληρο το νότιο και ψηλότερο μέρος της Καδμείας. Τούτο δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν μεμονωμένες κατοικίες, οικιστικοί πυρήνες ή εργαστηριακές εγκαταστάσεις και στα λοιπά μέρη της ακρόπολης. Όμως στο νότιο μισό της εντοπίστηκαν σπουδαία κτήρια, μεταξύ των οποίων μερικά με πολλά δωμάτια, με ισχυρά θεμέλια, συχνά σκαλισμένα στον φυσικό βράχο, που στήριζαν διώροφες, πλίνθινες ανάμεικτες με ξύλο, ανωδομές. Τα πλούσια νοικοκυριά ήταν εφοδιασμένα με ποικιλίες εκλεκτής οικιακής κεραμικής, ελλαδικής και μινωικής παράδοσης στα σχήματα και τη διακόσμηση. Λίγο βορειότερα εντοπίστηκαν πλούσιες ταφές, που ανήκαν πιθανώς σε τύμβο, ιδρυμένο κοντά στα όρια ή στην οχύρωση του οικισμού.

Οι αποθέτες εξαιρετικής κεραμικής, οι τύμβοι και οι πρώιμοι πλούσιοι θαλαμωτοί τάφοι ανήκαν προφανώς σε ισχυρά πρόσωπα της ανώτατης τοπικής ιεραρχίας. Ειδικά η πολυτέλεια και η ποικιλία της κεραμικής, με συνδυασμό στοιχείων μινύειας και πολύχρωμης, με κυκλαδικές εμπνεύσεις και κρητικές επιδράσεις, μιμήσεις και εισαγωγές, συνάδουν με το κοσμοπολίτικο κλίμα της εποχής και χρονολογούν τα κτήρια και τους τάφους της Καδμείας στη μεταβατική περίοδο των Λακκοειδών Τάφων και των πρώιμων αιώνων του μυκηναϊκού πολιτισμού (17ος-15ος αι. π.Χ.).

Αρχίζοντας λίγο αργότερα, στα πρώιμα και τα μέσα μυκηναϊκά χρόνια (16ος-15ος αι. π.Χ.), λειτούργησαν οι πλούσιοι θαλαμωτοί τάφοι στο Κολωνάκι, που βρίσκεται κοντά και απέναντι ακριβώς, στο νότιο και ψηλότερο μέρος της Καδμείας και στο λόφο των Καστελλίων. Από θηβαϊκούς ηγεμονικούς τάφους της εποχής αυτής μαρτυρείται ότι προέρχεται μια ομάδα βαρύτιμων χρυσών δακτυλιδιών και κοσμημάτων που αποκτήθηκαν από το Μουσείο Μπενάκη στα μεσοπολεμικά χρόνια (1935). Κατά την περίοδο αυτή, στη Θήβα και τον Ορχομενό απαντούν ευρήματα γνωστά και από άλλα ηγεμονικά κέντρα του νοτιοελλαδικού ηπειρωτικού χώρου. Μεγάλα και χρυσοποίκιλα όπλα, πολύτιμα σκεύη, δείγματα δύναμης και γοήτρου και πλήθος άλλα παντοειδή και πολυτελή αντικείμενα, της μικροτεχνίας και της χρυσοχοΐας, με κορυφαία τα σφραγιστικά δακτυλίδια, με σκηνές και σύμβολα της κρητομυκηναϊκής θρησκείας, χαρακτηρίζουν την ισχύ των ελλαδικών ηγεμονιών στη διάρκεια του 15ου π.Χ. αιώνα.

Κοσμήματα από χρυσό, σάρδιο και μπλε υαλόμαζα.
Βρέθηκαν σε τάφους των αρχών της Ύστερης Εποχής
του Χαλκού στη Θήβα και την Εύτρηση. 17ος-16ος αι. π.Χ.

Η ανεύρεσή τους και στη Βοιωτία αποκαλύπτει την κίνηση των ιδεών και των αριστουργημάτων και τη δραστηριότητα των τεχνιτών της Κρήτης και της ηπειρωτικής Ελλάδας, στα πλουσιότερα προανακτορικά μυκηναϊκά κέντρα της. Στη Θήβα και στον Ορχομενό έφθαναν τεχνίτες και ιδέες από θαλάσσιους και στεριανούς δρόμους, από τα παράλια του Ευβοϊκού, από τα λιμάνια του Κορινθιακού και από την Αττική. Στη μεταβατική από τη Μεσοελλαδική και την πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο η προέλευση των πολύτιμων αντικειμένων και των τεχνουργημάτων ποικίλλει. Εκτός από τα ντόπια νεκρικά κοσμήματα και την κεραμική των ηγεμονικών τάφων, ένα μεγάλο μέρος τους προερχόταν από την Κρήτη, λίγα από τις Κυκλάδες και τα νησιά κοντά στις ακτές, ενώ άλλα προδίδουν την εκτός Αιγαίου προέλευση ή κατασκευή τους. Η είσοδος των μινωικών στοιχείων προσέλαβε τον 16ο αιώνα π.Χ. μορφή κατακλυσμιαία και επέφερε την πλήρη αλλαγή των πατροπαράδοτων κατεστημένων. Σπουδαίο και πρωταρχικό ρόλο έπαιξαν τα νησιά (Κύθηρα, Αίγινα, Κέα) που βρίσκονταν κοντά στις ακτές, ενώ η Θήρα είχε ήδη εκλείψει. Τα νησιά αυτά αποτελούσαν τις γέφυρες με το Αιγαίο πέλαγος και τους υπερπόντιους πολιτισμούς. Εξυπακούεται ότι οι συνεχείς απαραίτητες και προσοδοφόρες επαφές με την Κρήτη και τα εκμινωισμένα νησιά τού αρχιπελάγους δημιούργησαν με τον καιρό στους Ελλαδίτες ισχυρότατες παρακαταθήκες ιδεών, τεχνογνωσίας και αξιών και μεγάλες δυνατότητες συσσώρευσης πλούτου από υπηρεσίες και μεταπρατικές ανταλλαγές. Κρήτες τεχνίτες εργάστηκαν στην κυρίως Ελλάδα, προφανώς και στη Βοιωτία, όπου εισήγαγαν και δημιούργησαν εκλεκτής ποιότητας κεραμική μινωικής παράδοσης, που απαντά παράλληλα με τοπικές μιμήσεις και ρυθμούς με μεσοελλαδικά διακο-

Πέντε αγγεία από τάφους των αρχών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από την ακρόπολη της Θήβας (Καδμεία) και μια πρόχους από την Πελαγία της Φθιώτιδας (ΚΑΤΩ ΔΕΞΙΑ), 17ος αι. π.Χ.

σημτικά στοιχεία και σχήματα. Εξελιγμένα δείγματα του φυσιοκρατικού ρυθμού της κρητικής κεραμικής είναι άλλωστε γνωστά από τη Θήβα, όπου απαντούν και εξαιρετά αγγεία του θαλάσσιου και ανακτορικού ρυθμού.

Στην ελληνική χερσόνησο και στα γειτονικά της νησιά, αλλά και στην Κνωσό, επικρατούσε, κατά τον 15ο αιώνα π.Χ., ένας έντονος συγκρητισμός ιδεών και έκφρασης. Η συνεχής και πλήρης αφομοίωση των στοιχείων του ανώτερου κρητικού πολιτισμού είχε ως επακόλουθο να αποκτήσει η καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία έναν αδιαφόρητο πλέον κρητομυκηναϊκό χαρακτήρα. Το ελλαδικό κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον, που είχε πια εκμινωιστεί, μερικές δεκαετίες πριν από την έναρξη της μυκηναϊκής ανακτορικής περιόδου άρχισε να εκδηλώνει μερικές από τις λανθάνουσες τάσεις που χαρακτήρισαν τη μετέπειτα τέχνη και ιδεολογία του: τη σχηματοποίηση, την αφαίρεση και την τεκτονικότητα.

Η δημιουργία της κρητομυκηναϊκής τέχνης δεν είναι κατανοητή χωρίς τις διαρκείς, ζωογόνες σχέσεις και ανταλλαγές με την Κρήτη. Εκεί εξακολουθούσαν να ακμάζουν ακόμη τα νεότερα ανάκτορα και οι πολυτελείς επαύλεις, να χρησιμοποιείται ευρύτατα η Γραμμική γραφή Α, που διαδόθηκε και στα «μινωικά» εμπορικά κέντρα του Αιγαίου (Κύθηρα, Κέα, Μήλο, Θήρα, Σαμοθράκη, Μίλητο), και να ανθούν οι τέχνες και οι τεχνικές, που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της καθημερινότητας, της κόσμησης, της λατρείας και της επίδειξης ισχύος. Η μινωική γραφή, η Γραμμική Α, έδωσε βαθμηδόν τη θέση της στη Γραμμική Β, εργαλείο πολύτιμο για την απόδοση της πρώιμης μορφής της ελληνικής γλώσσας. Η προσαρμογή της μινωικής γραφής στις ανάγκες της πρώιμης μυκηναϊκής-ελληνικής διαλέκτου έγινε σε τόπο και συνθήκες που σήμερα ακόμη λανθάνουν. Ωστόσο πολλές και ισχυρές ενδείξεις οδηγούν στην Κνωσό και την πιθανή εγκατάσταση Ελλαδιτών ηγεμόνων σε αυτήν.

Το απόγειο του πλούτου και της ισχύος που εκφράζεται στους τάφους, στα κτήρια και στα κινητά ευρήματα της Θήβας και του Ορχομενού, είναι το φυσικό επακόλουθο της ανοδικής πορείας τους, που εκδηλώθηκε σε όλους τους τομείς, με τρόπο συνεχή και ιδιαίτερα δυναμικό, από τον 17ο ως και τον 15ο αι. π.Χ. Κατά το τέλος της περιόδου οι εξελίξεις στη Βοιωτία είχαν ολοκληρωθεί, έχοντας προετοιμάσει το πεδίο για τη λαμπρή μυκηναϊκή ανακτορική περίοδο (περ. 1400-1200 π.Χ.).

Ψευδόστομος αμφορέας «θαλάσσιου» ρυθμού και τρίτοτος πιθαμφορέας «ανακτορικού» ρυθμού από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Θηβών. 16ος-15ος αι. π.Χ.

Πρώιμα μυκηναϊκά αγγεία (ψευδόστομος αμφορέας, πιθαμφορέας και πρόχους) του «ανακτορικού» ρυθμού από νεκροταφεία της εποχής στη Θήβα. 16ος-15ος αι. π.Χ.

Πρώιμα μυκηναϊκά μικρά αγγεία (πρόχοι, αλάβαστρο και ποτήριο) από νεκροταφεία της εποχής στη Θήβα. 16ος-15ος αι. π.Χ.

ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ, ΑΝΑΚΤΟΡΑ, ΑΡΧΕΙΑ

Το απόγειο της Βοιωτίας στη μυκηναϊκή ανακτορική περίοδο

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΑΙΩΝΕΣ (1405-1205) ΤΗΣ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ ΕΙΝΑΙ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΓΝΩΣΤΟΙ ΣΕ σχέση με τους προηγούμενους και τους αμέσως επόμενους. Ο πολιτισμός τους, εκτός από τα υλικά του κατάλοιπα, φωτίζεται και από τη συγχρονική σύγκρισή του με δεδομένα από την ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Όμως, στο διάστημα των δύο περίπου αιώνων (14ος-13ος π.Χ.) που καλύπτουν τη λειτουργία των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων, στην ηπειρωτική Ελλάδα (Αργολίδα, Βοιωτία, Μεσσηνία, Λακωνία, Μαγνησία) και στην Κρήτη (Κνωσό, Χανιά), μια τρίτη πηγή αυθεντικών πληροφοριών προστίθεται στις δύο προηγούμενες: τα κείμενα των αρχαίων Γραμμικής γραφής Β. Η αρχαία ελληνική γραμματεία, ιδίως το έπος, περιέχει μόνον αμυδρές ανακλάσεις του υλικού και πνευματικού πολιτισμού των πρωτοϊστορικών χρόνων και η συνδρομή της στη διαλεύκανση των οιωνδήποτε σκοτεινών σημείων τους είναι ελάχιστη και μάλλον συμβολική.

Μετά την πάροδο δύο και πλέον αιώνων μαθητείας στον μινωικό πολιτισμό, οι κάτοικοι των διαμερισμάτων του νότιου και κεντρικού μέρους της ηπειρωτικής Ελλάδας, κατά το δεύτερο μισό του 15ου αι. π.Χ., είχαν πλέον απορροφήσει πλείστα όσα στοιχεία του και μαζί με τις δικές τους παλαιές καταβολές είχαν διαπλάσει την ιδιαίτερη πολιτιστική τους ταυτότητα, ένα νέο και ισχυρό αμάλγαμα επιλογών και αξιών. Φαίνεται μάλιστα ότι τότε δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες και κατάλληλες προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση οργανωμένων πολιτικών και διοικητικών συστημάτων, κατά τα πρότυπα των κρητικών και των ανατολικών.

Έτσι κατά το 1400 περίπου π.Χ. ή λίγο αργότερα, στις κυριότερες θέσεις που άνθησαν οι τοπικές ηγεμονίες κατά την πρωτομυκηναϊκή περίοδο, απαντούν ήδη κάποιοι μνημειώδεις θολωτοί ή θαλαμωτοί τάφοι, κτίζονται οι πρώτες ακροπόλεις, οχυρωμένες συνήθως με κυκλώπεια τείχη, και προετοιμάζονται τα μεγαλοπρεπή ανάκτορα. Μερικές δεκαετίες αργότερα, και πάντως σε όλο τον επόμενο αιώνα, σε όλα τα αναδυόμενα ανακτορικά κέντρα άρχισε να διαδίδεται η Γραμμική γραφή Β, εργαλείο κατάλληλο για τη στοιχειώδη έστω καταγραφή της μυκηναϊκής ελληνικής διαλέκτου και για τη σύνταξη των διοικητικών και λογιστικών αρχείων τους. Η ακριβής βέβαια ακολουθία και η δυναμική των ανωτέρω εξελίξεων, πολιτειακών, οικονομικών και τεχνολογικών, καθώς και των παραγόντων που βαθμιαία τις δρομολόγησαν στα διάφορα ανακτορικά κέντρα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, εξακολουθούν να λανθάνουν.

Την εποχή πάντως αυτή φαίνεται πως κάποιοι τοπικοί ηγεμόνες απέκτησαν πλούτη, δύναμη και αποδοχή ώστε να επιβάλουν την κυριαρχία τους και στους υπόλοιπους. Μερικές καταστροφικές πυρκαγιές σε

Πλακίδιο από ελεφαντόδοντο με παράσταση κυνηγιού ή παρέλασης. Οι Μυκηναίοι (ηγεμόνες;) εικονίζονται ασκεπείς πάνω σε άρμα (δίφρον). Στο πλαίσιο της παράστασης εικονίζονται κυνηγετικά σκυλιά και αμφίκιλοι θωμοί. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Μινωικού τύπου ασβεστολιθικό «κέρας καθοσιώσεως» από τη μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα. Αποτελούσε ζεύγος με το άλλο μισό του, που δεν σώζεται, και πιθανώς επέστεφε τη στέγη ανακτορικού κτίσματος. 13ος αι. π.Χ.

Απότμημα από λίθινο πλαίσιο παραθύρου ή θύρας με διακόσμηση σπειρών. Από μυκηναϊκό ανακτορικό κτήριο των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

σπουδαία και πρώιμα κέντρα, όπως η Θήβα, ενδέχεται να σημαίνουν εμφύλιους αγώνες επικράτησης. Το αποτέλεσμα των αλλαγών και η ουσία του νέου συγκεντρωτικού πολιτικού συστήματος αποκαλύπτεται, σε όλο του το φάσμα, κατά τον επόμενο, 13ο π.Χ. αιώνα, που συμπίπτει με τη μέγιστη μυκηναϊκή εξάπλωση, στις ηπειρωτικές και τις θαλάσσιες εσχατιές της ανατολικής Μεσογείου.

Τότε, προτού ακόμη φανούν τα σημάδια της παρακμής και αρχίσει η συρρίκνωση και στη συνέχεια η αντίστροφη μέτρηση για τη διάλυση των ανακτόρων και του συμφυούς με αυτά πολιτικοοικονομικού συστήματος, παρατηρείται έντονη οικοδομική δραστηριότητα σε όλη τη μυκηναϊκή επικράτεια. Σε επίκαιρα σημεία της κτίζονται νέες ή επεκτείνονται οι υπάρχουσες οχυρές ακροπόλεις, με μνημειώδεις εισόδους, υπόγειες κρήνες, πυλίδες και σήραγγες, εγκαινιάζονται δρόμοι, γέφυρες και παρατηρητήρια και τέλος εκτελούνται με επιτυχία τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά, οδικά, οχυρωματικά και οικοδομικά έργα στην Κωπαΐδα και στο νησί Γλας (Κάστρο) της Βοιωτίας. Κατά την ίδια αυτή περίοδο, και συγκεκριμένα στο πρώτο μισό του 13ου αιώνα, κτίστηκαν μερικοί ακόμη μνημειώδεις τάφοι, όπως ο περιφανής και κατάκοσμος θολωτός του Ορχομενού, καθώς και νέα παραρτήματα των ανακτόρων, ή ανακαινίστηκαν τα παλαιότερα στις κύριες μυκηναϊκές θέσεις, μεταξύ των οποίων στις Μυκήνες, στην Τίρυνθα, στην Πύλο, στον Άγιο Βασίλειο Λακωνίας, νότια της Σπάρτης, στη Θήβα και στον Ορχομενό.

Η Γραμμική γραφή Β χρησιμοποιείται πλέον ευρύτατα στο περιβάλλον των κυριότερων ανακτορικών συγκροτημάτων για την τήρηση των αρχείων τους και για τη σήμανση των ψευδόστομων αμφορέων μεταφοράς προϊόντων. Υπάρχουν μάλιστα βάσιμες υπόνοιες ότι τα επακριβώς χρονολογημένα σύνολα των κειμένων της περιορίζονται στο πλαίσιο του 13ου π.Χ. αιώνα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στη Θήβα κείμενα αρχείων έχουν βρεθεί σε επτά διαφορετικά, και απέχοντα μεταξύ τους, σημεία τής τειχισμένης ακρόπολης και χρονολογούνται όλα στο ως άνω χρονικό διάστημα. Άλλωστε η θηβαϊκή Καδμεία έχει αποδώσει τους περισσότερους επιζωγραφισμένους αμφορείς μεταφοράς λαδιού και τα περισσότερα ενεπίγραφα πήλινα σφραγίσματα με επιγραφές στη Γραμμική γραφή Β, από οποιαδήποτε άλλη θέση του μυκηναϊκού κόσμου. Παράλληλα κατέχει την τρίτη κατά σειράν θέση, μετά την Κνωσό και την Πύλο, ως προς τον αριθμό των πινακίδων, με κείμενα Γραμμικής γραφής Β.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες των αρχείων, οι μυκηναϊκές ακροπόλεις και τα κορυφαία ανακτορικά συγκροτήματα διέθεταν τότε, κατά τα σύγχρονά τους ανατολικά και τα παλαιότερα μινωικά πρότυπα, ένα πολυπληθές ανθρώπινο δυναμικό, που περιελάμβανε ανώτερους αξιωματούχους, πλήθος λειτουργούς, ιερατείο, στρατιώτες και ναύτες, τεχνίτες όλων των ειδικοτήτων, αγροτοκτηνοτρόφους και προσωπικό και των δύο φύλων, απαραίτητο για την υποστήριξη και τη λειτουργία του πολιτικού και οικονομικού σκέλους του κεντρικού, συγκεντρωτικού συστήματος στο εσωτερικό και στις υπερπόντιες επιχειρήσεις του. Από τη σύγκριση με τα δεδομένα της Πύλου, υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός, στην υπηρεσία του ανακτόρου ή σε κάποια εξάρτηση από αυτό, μέσα και γύρω από τη θηβαϊκή ακρόπολη, ανερχόταν, κατά προσέγγιση, σε οκτώ έως δέκα χιλιάδες άτομα.

Στη Βοιωτία, που το έπος και οι αφηγήσεις των θηβαϊκών και μινυακών μύθων απέδιδαν πρωτεύοντα ρόλο, στράφηκε από την αρχή το ανασκαφικό ενδιαφέρον του Ερρίκου Σλήμαν. Συνοδευόμενος από τη σύζυγό του Σοφία, προέβη στον καθαρισμό του περίφημου θολωτού τάφου του Ορχομενού (1880), του οποίου τμήμα της εισόδου και το υπέρθυρο ήταν ανέκαθεν ορατά. Γεγονός είναι ότι η Βοιωτία αποτέλεσε κεντρική εστία και ακρογωνιαίο λίθο του μυκηναϊκού ανακτορικού κόσμου και ανέδειξε, κατά τους δύο αιώνες της ακμής της, ισάριθμα τουλάχιστον πρωτεύοντα και κυρίαρχα κέντρα, τη Θήβα και τον Ορχομενό, σπουδαίους πόλους εξουσίας στις εδαφικές περιοχές τους. Υπάρχουν επίσης κάποιες ενδείξεις και για δύο άλλα δραστήρια, ίσως όμως δευτερεύοντα, σύγχρονα κέντρα, το ένα στην Εύτρηση, κοντά στα ιστορικά Λεύκτρα, και το άλλο στην περιοχή της Τανάγρας.

Θήβα και Ορχομενός είχαν τον έλεγχο των καίριων επικοινωνιακών κόμβων της ενδοχώρας και διεξόδους στη θάλασσα, με πλήθος ενδιάμεσους οικισμούς και με επίγεια αντιστοιχώς στον νότιο και βόρειο Ευβοϊκό και εκείθεν επικοινωνίες με το Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο. Επιπλέον η Θήβα είχε πρόσβαση και στον Κορινθιακό, μέσω της Εύτρησης, καθώς και λιμάνια και δρόμους ως τη Λιβαδόστρα (Κρεύσι), για τις επαφές με την Πελοπόννησο.

Ο ηγετικός ρόλος της Θήβας είναι αδιαμφισβήτητος και ενσαρκώνεται στο τρίπτυχο των βασικών χαρακτηριστικών της ανακτορικής εξουσίας της. Διέθετε μια ευρύχωρη οχυρωμένη ακρόπολη, ηγεμονικούς τάφους και ανάκτορο με πολυδύναμα τμήματα και παραρτήματα καθώς και πολλαπλά αρχεία. Επιπλέον οι εσωτερικές και υπερπόντιες οικονομικές και πολιτιστικές επαφές της τεκμηριώνονται από επιγραφές και ευρήματα. Κτισμένη σε εύφορη και κεντροβαρική θέση, ήταν, επί μακρόν, ένας ανθηρός, πυκνοκατοικημένος οικισμός και τελικά αποτέλεσε ένα κραταιό ανακτορικό κέντρο, πρωτεύουσα εκτεταμένης επικράτειας. Ασφαλής στην ακρόπολή της, εξελίχθηκε βαθμηδόν σε πολιτική και στρατιωτική δύναμη, κυρίαρχη στο χώρο της κεντρικής Ελλάδας και με ενδείξεις για σημαίνοντα ρόλο ανάμεσα στις μεγάλες δυνάμεις της εποχής (Χετταίους, Αιγυπτίους, Ασσύριους, Συροπαλαιστίνιους). Ένα δίκτυο εξαρτημένων από αυτήν, κύριων και δευτερευόντων, μεσόγειων και παράλιων, πεδινών, ημιορεινών ή μεθοριακών οικισμών, τη συνέδεε με όλη τη Βοιωτία και ενδεχομένως και με μεγάλο μέρος της κεντρικής ηπειρωτικής Ελλάδας, με την Εύβοια, την Αττική και την Πελοπόννησο, ενισχύοντας έτσι τις επαφές της με άλλες δυνάμεις της ελλαδικής χερσονήσου, με το Αιγαίο και μέσω αυτού με τις χώρες των ανατολικών ακτών της Μεσογείου.

Τα πυκνά κτίσματα της Καδμείας είχαν συχνά αμφιθεατρική διάταξη, πάνω σε ανισοϋψή επίπεδα, και κατελάμβαναν σχεδόν όλη την έκτασή της. Εικάζεται ότι στέγαζαν όχι μόνο τα εργαστήρια και τα παραρτήματα του ανακτόρου αλλά και τα ενδιαίτημα του πολυπληθούς προσωπικού, που είχε κάποια εξάρτηση από αυτό. Τα κατάλοιπα των διαφόρων ανακτορικών οικοδομημάτων, που υπέστησαν τις καταστροφικές συνέπειες

μιας ισχυρής πυρκαγιάς, περί το 1200 π.Χ., παρέχουν μια αξιόπιστη εικόνα της κατασκευής τους καθώς και του πλούτου, της δύναμης, της οργάνωσης και των διεθνών επαφών των κυρίων τους. Τα τμήματα όμως κεντρικών κτηρίων του ανακτορικού συγκροτήματος, που έχουν μέχρι τούδε ανασκαφεί, δεν είναι αρκετά να συγκροτήσουν την πλήρη κάτοψη ενός οργανικού συνόλου, όπως για παράδειγμα το συγκρότημα του Εγκλιανού (Πύλος).

Το κτήριο της ανασκαφής Κεραμόπουλλου, γνωστό ως η «Οικία του Κάδμου», φαίνεται ότι διέθετε τις υποδομές και τα περιεχόμενα ενός ειδικού εργαστηριακού-αποθηκευτικού χώρου με κάποιες λατρευτικές πιθανόν διασυνδέσεις και λειτουργίες. Ανάλογος ήταν ο χαρακτήρας και τα ευρήματα της «Οπλοθήκης» και του ισογείου του στιβαρού κεντρικού συγκροτήματος, γνωστού ως το «Νέο Καδμείο» ανάκτορο, από το οποίο αποκάλυφθηκαν μόνο το «Θησαυροφυλάκιο» και η «Αποθήκη των Πίθων» και ίσως το τμήμα επεξεργασίας του μαλλιού στο λεγόμενο «Αρχείο». Ένα ακόμη αγέρωχο κτήριο, κοντά στο ψηλότερο σημείο της ακρόπολης, εντυπωσιάζει με τα χαρακτηριστικά του παρά τη σχεδόν ολοκληρωτική διάλυσή του. Τη βαριά στέγη του από στρωτήρες και καλυπτήρες, προδρόμους του συστήματος κεράμωσης των ιστορικών χρόνων, στήριζαν ογκώδεις τοίχοι.

Πολλά από τα κτήρια αυτά ήταν διακοσμημένα με μεγάλες και μικρογραφικές τοιχογραφίες, εφάμιλλες, ως προς την υψηλή ποιότητα και την πολύπτυχη θεματική τους, με εκείνες των μεγάλων ανακτορικών κέντρων της Πελοποννήσου. Στα ασύλητα στρώματα της αιφνίδιας καταστροφής των ανακτορικών κτηρίων διατηρήθηκε πλήθος αντικειμένων από την καθημερινή ζωή, τις ασχολίες, τη λατρεία, τις πολεμικές δραστηριότητες, τησχόλη και τη διασκέδαση. Μερικά διαλεχτά όπλα, κοσμήματα ή προσωπικά είδη προορίζονταν για την επίδειξη της ισχύος, της πολυτελούς διαβίωσης και του κύρους των αρχόντων.

Μέσα από τα πλούτη, την τέχνη, την πνευματική και πιθανώς και την πολιτική ηγεσία της ανακτορικής Θήβας, η μυκηναϊκή Βοιωτία παρουσιάζεται συνολικά ως ένα πολυδύναμο καλλιτεχνικό εργαστήριο, όπου όλοι οι τομείς των καινοτόμων τεχνολογιών και ιδεολογιών αναπτύσσονταν αδιάλειπτα, επί διακόσια περίπου χρόνια, κατά τον 14ο και τον 13ο αιώνα π.Χ. Εκτός από τις τεράστιες ποσότητες κεραμικής όλων των μεγεθών και σχημάτων, με προεξάρχοντα τα χαρακτηριστικά αγγεία του συμποσίου και του εμπορίου των αρωμάτων, απλές κύλικες και ψευδόστομους αμφορίσκους αντιστοίχως, όπου σπανίζει ο εικονιστικός ρυθμός, ιδίως οι παραστάσεις των ανθρώπων και των ζώων, παρελαύνει μια ατέρμονη σειρά αντικειμένων καθημερινής χρήσης, κόσμησης, καλλωπισμού και κύρους ή πολυτέλειας.

Τα κεντρικά ανακτορικά κτήρια επέιχαν ταυτόχρονα και ρόλο αντίστοιχο με των σημερινών αποθηκών, πρατηρίων ή θησαυροφυλακίων (ομηρ. *θάλαμος*). Σύμφωνα με τις επικρατούσες την εποχή αυτή συνήθειες, περιείχαν αποθησαυρισμένα πολύτιμα κοσμήματα, νεότευκτα, παλαιά ή ελαττωματικά σκεύη, σταθμά βάρους, ξύλινα έπιπλα και εξαρτήματα αρμάτων με πολύτιμες ενθέσεις, ιπποσκευές, στρατιωτικές εξαρτήσεις, αμυντικά και επιθετικά όπλα, παιχνίδια και άλλα ακριβά, πολύτιμα ή ημιπολύτιμα αντικείμενα και ακατέργαστα υλικά. Τα παραπάνω, μερικά αληθινά κειμήλια επίδειξης και γοήτρου, κείτονταν σε μια αδιαφοροποίητη συχνά σχέση, μαζί με σωρούς από λειτουργικά ή άχρηστα αντικείμενα και απομεινάρια από την κατεργασία των εξωτικών υλών.

Κατά την ανασκαφική έρευνα κάποια αντικείμενα ήλθαν στο φώς, κατά ομάδες ή συλλογές και κατηγορίες, όπως ακριβώς είχαν αποθηκευθεί και αποθησαυριστεί. Η συλλογή τεχνουργημάτων από ελεφαντόδοντο, που προέρχεται από την «Οπλοθήκη», συνδέεται με μια πολυτελή ιπποσκευή και με εξοπλισμό

ΣΕΛΙΔΕΣ 67-69: Αποτμήματα μικρογραφικής τοιχογραφικής σύνθεσης με παράσταση κυνηγιού κάπρου από τον Ορχομενό.
13ος αι. π.Χ.

ηγεμονικών αρμάτων ή διακόσμηση επίπλων, με συμπληρώματα και ενθέσεις σε ξύλο. Θυμίζει τους στίχους της *Ιλιάδας*, για το ρόλο των αντίστοιχων βασιλικών κειμηλίων στις αρχαϊκές κοινωνίες:

... λευκό ελεφαντόδοντο του αλόγου χαλινάρι,
πολλοί το ζήλευσαν ιππείς και μένει φυλαγμένο
στον θάλαμον για βασιλείς πολύτιμο στολίδι,
και στ' άλογο καλλώπισμα και δόξα του αναβάτη...

(*ΙΛΙΑΔΑ*, Δ 142-145, μτφρ. Ιάκ. Πολυλά)

Σπουδαία και συνδεδεμένη με την προηγούμενη είναι και μια μεγάλη αλλά όχι πολυπληθής ομάδα αμυντικών και επιθετικών όπλων από την ίδια θέση. Ενδεικτική γοήτρου και αριστοκρατικών απαιτήσεων, περιελάμβανε πανοπλίες δύο ή τριών ατόμων, στα οποία ανήκε από ένα ή περισσότερα άρματα. Οι αιχμές δοράτων και βελών σηματοδοτούν πολεμικές επιχειρήσεις, πομπές και τα προσφιλή στους ηγεμόνες κυνήγια αγριόχοιρων ή ελαφιών. Τα όπλα και τα εξαρτήματα των ιπποσκευών της Θήβας βρίσκουν τα παράλληλα στις Μυκήνες και στη Χαττούσα, πρωτεύουσα των Χετταίων, και ίσως να έφθασαν στην Καδμεία ως εισαγωγές ή εξωτικά δώρα.

Αποθησαυρισμένα και, ως επί το πλείστον, εισηγμένα από τα ανατολικά λιμάνια της Μεσογείου ήταν και τα πολύτιμα χρυσά κοσμήματα καθώς και τα εξωτικά πετράδια από κύανο (*lapis lazuli*), όπως και οι ανατολικής προέλευσης σφραγιδοκύλινδροι και οι ντόπιες σφραγίδες του «Θησαυροφυλακίου». Πρόκειται για τμήμα μεγαλοπρεπούς κτηρίου, με εντελώς λιθόκτιστο το ισόγειο, με όροφο, ισόγειες αποθήκες και αρχεία πινακίδων και ενεπίγραφων ομοίως σφραγισμάτων. Τα ευρήματα και η κατασκευή του οικοδομήματος συνηγορούν για την υποψηφιότητά του ως βασικού κεντρικού ανακτορικού κτηρίου στην Καδμεία.

Οι ομάδες των θηβαϊκών πινακίδων και σφραγισμάτων, με επιγραφές στη Γραμμική Β, προσφέρουν πλήθος ενδείξεις για το πανόραμα των δραστηριοτήτων του ανακτορικού, διοικητικού και γραφειοκρατικού μηχανισμού, που χρησιμοποιούσε έναν μεγάλο αριθμό άριστα εκπαιδευμένων αξιωματούχων-γραφέων για την καθημερινή του λειτουργία. Ευκαιριακές είναι οι αναφορές των κειμένων τους σε τοποθεσίες, εντός και εκτός Βοιωτίας, σε λατρευτικά δρώμενα, σε κοσμικές τελετές και σε προσφορές προϊόντων σε προσωπικό ή στη θρησκευτική σφαίρα, που νοείται αδιάσπαστα δεμένη με την πολιτική και ενδεχομένως μάλιστα ως η προέκτασή της. Αντίθετα η μεγάλη ομάδα των εμπορικών ψευδόστομων αμφορέων, που φέρουν επιζωγραφισμένες επιγραφές στη Γραμμική Β, δηλωτικές προέλευσης, ιδιοκτησίας ή οργάνωσης της αποστολής τους, επιβεβαιώνει τις μαζικές εισαγωγές, προφανώς ελαιόλαδου, από τη δυτική Κρήτη στη Βοιωτία.

Στο παραγωγικό ενεργητικό της υψηλής τέχνης των ανακτορικών εργαστηρίων και ενίοτε και στα προϊόντα των υπερπόντιων επαφών και των ανταλλαγών ανήκουν και όσα περικαλλή κτερίσματα διασώθηκαν από τα συλημένα νεκροταφεία θαλαμωτών τάφων, γύρω από την Καδμεία. Εξάλλου οι ιδιαιτερότητες των ταφικών μνημείων και πρακτικών στη Θήβα, στον Ορχομενό και ιδίως στην Τανάγρα προκύπτουν από διάφορα δεδομένα και ταυτόχρονα εισάγουν πλήθος νέα στοιχεία για την επίγεια ζωή των αρχόντων και των υπηκόων τους, διανθισμένα και μπολιασμένα με τις ανησυχίες και τις δοξασίες άλλων τόπων και λαών για τη μεταθανάτια τύχη τους.

Η παντελής έλλειψη θολωτών τάφων στη Θήβα, αν δεν οφείλεται απλώς στη δυσκολία εξεύρεσης κατάλληλου υλικού, προκαλεί όντως έκπληξη. Όμως ο μέγιστος στο είδος του θαλαμωτός τάφος στο λόφο Μεγάλο Καστέλλι, μοναδικός και εξαιτίας του πλούσιου τοιχογραφικού διακόσμου του εσωτερικού και της εισόδου του, ανήκε πιθανότατα στην ανώτατη ηγετική ιεραρχία του τόπου, όπως πιστοποιούν και τα πολύτιμα αλλά λιγοστά απομεινάρια των κτερισμάτων του. Από τα πενιχρά αυτά στοιχεία προκύπτει ότι τόσο αυτοί όσο και οι άλλοι μνημειώδεις θαλαμωτοί τάφοι των Θηβών λειτούργησαν εμφανώς για τις ανάγκες των μελών της τοπικής δυναστείας. Όμως, παρά τον ζωγραφικό εξωραϊσμό του, ο ηγεμονικός αυτός τάφος, όπως και άλλοι όμοιοί του στη Θήβα και στην Πελοπόννησο, υπολείπεται σε μεγαλείο και λάμψη από τον περιφανή, σε αρχιτεκτονικό σχέδιο και γλυπτό διάκοσμο, θολωτό τάφο του Ορχομενού, τον θρυλικό «Θησαυρό τού Μινύου», που βρίσκει το ακριβές του παράλληλο στον περίφημο «Θησαυρό τού Ατρέως» στις Μυκήνες.

Το μνημείο και ο μοναδικός γλυπτός διάκοσμος που κάλυπτε την επένδυση του πλευρικού νεκρικού θαλάμου, θα ήταν από μόνα τους ικανά για να αποδείξουν την παρουσία ισχυρών και εκλεπτυσμένων αρχόντων στον ανακτορικό Ορχομενό, ανεξάρτητα από τις άγνωστες σχέσεις τους με τη θηβαϊκή δυναστεία. Τα επιχειρήματα και συνάμα τα ερωτήματα για το ρόλο του Ορχομενού πληθαίνουν. Το ανακτορικό κτήριο και ο περιφανής βασιλικός τάφος τού ανήκουν, ενώ τα γιγάντια αποστραγγιστικά και εγγειοβελτιωτικά έργα της Κωπαΐδας, που επιστεγάζονται από την τεράστια ακρόπολη του Γλα με τα ιδιότυπα διοικητήρια και τους σιτοβολώνες, βρίσκονταν επίσης στο χώρο άμεσης επιρροής του. Η πρωτόφαντη διακόσμηση στον μεγαλιθικό τάφο, οι μικρογραφικές τοιχογραφίες κυνηγιού από το ανακτορικό ενδιαίτημα της Σκριπούς και οι σύγχρονές τους θαλασσογραφικές συνθέσεις από τα επίσημα κτήρια του Γλα προδίδουν τη γνώριμη, κοινή πολιτιστική και καλλιτεχνική παράδοση των χρόνων της ευρύτατης μυκηναϊκής εξάπλωσης. Θεματολογία και μοντέλα που ξεκίνησαν αρχικά από την Κρήτη, διαμορφώθηκαν πρώτα στα μεγάλα ανακτορικά κέντρα της Πελοποννήσου, ταξίδευσαν, αρκετά νωρίς αλλά και αργότερα στη Θήβα, και κατέληξαν ακόμη βορειότερα, στον Ορχομενό και στο Γλα, στον απώτατο μυχό της Κωπαΐδας.

Από τις ενδείξεις των αρχείων, την πληροφόρηση για τον περίγυρο του μυκηναϊκού κόσμου, τα υπέργεια μνημεία και τις αποκαλύψεις των ανασκαφών προκύπτουν μερικά συμπεράσματα για την ιεραρχία στα ομόλογα δυναστικά κέντρα της Πελοποννήσου, της Κρήτης και της Βοιωτίας, πιθανώς δε και της νοτιοανατολικής Θεσσαλίας. Την εξουσία των μικρών ή μεγάλων κρατών κατείχαν και ασκούσαν ηγετικές ομάδες με πυραμιδοειδή οργάνωση, με τον άνακτα επικεφαλής τους, ενώ στους λοιπούς, εξ αίματος, αγχιστείας και καταγωγής, νομείς των αξιωμάτων είχαν ανατεθεί διοικητικά και άλλα καθήκοντα, στο κέντρο ή την περιφέρεια, κατά τα πρότυπα των μεγάλων δυνάμεων της εποχής, στον ευρύτερο αιγαιοανατολικό χώρο.

Αλλά και η οικονομία ήταν συγκεντρωτική και ελεγχόμενη από τα πλοκάμια της κεντρικής γραφειοκρατίας κατά τα πρότυπα επίσης των συγχρόνων τους ανατολικών πολιτικών συστημάτων. Εδραζόταν σταθερά στην πρωτογενή κυρίως αγροτοποικμενική παραγωγή αλλά ανακρατιόταν ενεργά από τους δραστήριους τομείς της μεταποίησης. Η βιοτεχνία και οι καλές τέχνες συντηρούσαν το μεταπρατικό στεριανό και προπάντων το υπερπόντιο εμπόριο. Στο τέλος του 13ου αιώνα, ή λίγο αργότερα, ενδέχεται το εξωτερικό σκέλος του εμπορίου να αποδιοργανώθηκε και να έσβησε τελείως, λόγω απρόβλεπτων εξελίξεων και αλυσιδωτών ανατροπών, στις παραδοσιακές εστίες του ή στους μακρινούς προορισμούς του.

Περιδέραιο με χρυσές αμφικωνικές χάνδρες από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Θηβών. 14ος-13ος αι. π.Χ.

Οι αιτίες και οι λεπτομέρειες της παρακμής, καταστροφής και οριστικής εγκατάλειψης των μυκηναϊκών ανακτορικών συγκροτημάτων και των οχυρωμένων περί αυτά ακροπόλεων, κατά το τέλος του 13ου αι. π.Χ., δεν είναι γνωστές και ίσως ποτέ να μη γίνουν. Όμως οι υποθέσεις για την ερμηνεία του ιστορικού τούτου φαινομένου είναι πολλές. Η αληθινή αιτία, συνισταμένη μάλλον περισσότερων του ενός παραγόντων και καταστάσεων, διαλανθάνει. Η παρακμή και η έκλειψη των υδροκέφαλων συγκεντρωτικών συστημάτων, μαζί με τα όποια επιτεύγματα αυτά συντηρούσαν και απολάμβαναν, επέφερε, όπως ήταν φυσικό, συνθήκες υποβάθμισης και στάσης σε όλους τους τομείς του πολιτισμικού φάσματος. Οι αναλαμπές του επόμενου, 12ου π.Χ. αιώνα είχαν τοπική μόνο εμβέλεια και περιορισμένο οικονομικό εκτόπισμα, αδύναμες να ανατρέψουν ή έστω να επηρεάσουν τις νέες ιστορικοκοινωνικές συγκυρίες, σε ευρεία γεωγραφική κλίμακα και σε μόνιμη χρονική βάση.

Χρυσόδετος φακόσχημος σφραγιδόλιθος από αχάτη με παράσταση λιονταριού που επιτίθεται σε ταύρο. Από τον Ορχομενό. 14ος αι. π.Χ.

Χρυσόδετος φακόσχημος σφραγιδόλιθος από ίασπη με παράσταση δύο ζώων. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 14ος-13ος αι. π.Χ.

Φακόσχημοι σφραγιδόλιθοι από αχάτη από τον Ορχομενό (ΚΑΤΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Θηβών (ΠΑΝΩ, ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΚΑΤΩ ΚΑΙ ΔΕΞΙΑ). Παριστάνεται καθιστό ελάφι, ταύρος που τρέχει στρέφοντας το κεφάλι προς τα πίσω, χοίροι και λιοντάρι με έντονη συστρόφη του σώματος. 15ος-13ος αι. π.Χ.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΔΥΟ ΣΕΛΙΔΕΣ: Περιδέραιο με χάνδρες από φαγεντιανή (ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και χρυσές χάνδρες περιδεραίων (ΔΕΞΙΑ) από την ακρόπολη και τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Θηβών. 15ος-13ος αι. π.Χ.

Χρυσά περιδέραια και χάνδρες περιδεραίων
από την ακρόπολη και τα μυκηναϊκά νεκροταφεία
των Θηβών. 15ος-13ος αι. π.Χ.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΔΥΟ ΣΕΛΙΔΕΣ:
Χρυσά κοσμήματα από την ακρόπολη και τα μυκη-
ναϊκά νεκροταφεία των Θηβών. 15ος-13ος αι. π.Χ.

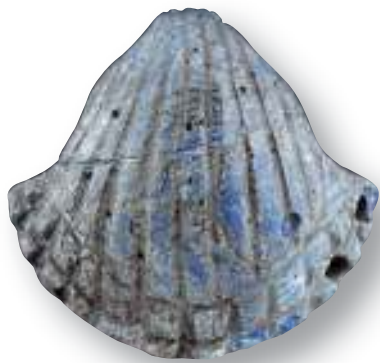

Χάνδρες περιδεραίων και σφραγιδόλιθοι από αχάτη. Οι σφραγιδόλιθοι απεικονίζουν γρύπα και σκηνή ταυροκαθαψίων αντιστοίχως. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Πλακίδια από αχάτη που αποδίδουν κεφαλή λέαινας και τμήμα φτερού, φανταστικού ίσως όντος. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 14ος-13ος αι. π.Χ.

Κοσμήματα από μπλε υαλόμαζα και λαζουρίτη (lapis lazuli). Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Κασσιτικός (ΑΡΙΣΤΕΡΑ)
και χεττιτικός (ΔΕΞΙΑ)
σφραγιδοκύλινδρος από
λαζουρίτη (lapis lazuli)
από το μυκηναϊκό ανα-
κτορικό συγκρότημα
των Θηβών. Στον πρώτο
εικονίζεται γενειοφόρος
θεός να κρατά στα χέρια
του δύο ποτάμια. Στον
δεύτερο χεττιτικές θεότη-
τες με τα διακριτικά τους.
14ος και 13ος αι. π.Χ.
αντιστοίχως.

Κυπριακός (ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και κασσι-
τικός (ΔΕΞΙΑ) σφραγιδοκύλινδρος
από λαζουρίτη από το μυκη-
ναϊκό ανακτορικό συγκρότημα
των Θηβών. Στον πρώτο μια
σφίγγα στηρίζεται στα γόνατα
ένθρονης γυναικείας θεότητας.
Στον δεύτερο υπάρχει γενειοφό-
ρος θεός, δύο ποτάμια και δικέ-
φαλο γεράκι. Χρονολογούνται
στον 13ο αι. π.Χ.

Μιταννικός (ΠΑΝΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και κασιτικός (ΠΑΝΩ ΔΕΞΙΑ- δύο όψεις) σφραγιδοκύλινδρος από λαζουρίτη από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Στον πρώτο γρύπες κρατούν στα χέρια τους θρόνο κάτω από τον πτερωτό ηλιακό δίσκο. Στον δεύτερο ένας ήρωας κρατά από έναν αίγαγρο στα χέρια του. Η σκηνή πλαισιώνεται από ιερό δένδρο. 14ος και 13ος αι. π.Χ. αντιστοίχως.

Κυπραιογαιακού τύπου (ΑΡΙΣΤΕΡΑ) και κυπριακός (ΔΕΞΙΑ) σφραγιδοκύλινδρος από λαζουρίτη από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Στον πρώτο παράσταση γρύπα που επιτίθεται σε ελάφι. Στον δεύτερο πτερωτή γυναικεία μορφή κρατά στα χέρια της ερίφιο και σκύλο. 14ος και 13ος αι. π.Χ. αντιστοίχως.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΔΥΟ ΣΕΛΙΔΕΣ: Σύνθεση από αναπτύγματα παραστάσεων ανατολικών σφραγιδοκυλίνδρων από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών.

Δύο τμήματα, φέροντα στοιχεία, αγνώστου επίπλου από ελεφαντόδοντο. Προέρχονται από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Διακοσμητικά στοιχεία από ελεφαντόδοντο, εξαιρετης ποιότητας και κατεργασίας. Μιμούνται τα προϊόντα της χρυσοχοΐας. Προέρχονται από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Πλακίδιο από ελεφαντόδοντο, εξαιρετης εργασίας, με εραλδική παράσταση αντιθετικά συμπλεκόμενων αιγών. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 14ος-13ος αι. π.Χ.

Τμήμα λαβής από ελεφαντόδοντο με ανάγλυφη κεφαλή γρύπα. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Έργο πιθανώς εισηγμένο από την Ανατολή (Συρία). 14ος-13ος αι. π.Χ.

Ομάδα σταθμών ζύγισης από μόλυβδο, αιματίτη, βασάλτη, στεατίτη και πιθανώς μάρμαρο. Μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Πυξίδα από ελεφαντόδοντο, με ζεύγη εραλδικών σφιγγών στις δύο πλευρές της και υποτυπώδεις λαβές σε σχήμα κοχυλίου. Από βασιλικό τάφο στη Θήβα. 14ος-13ος αι. π.Χ.

Πώμα πυξίδας από ελεφαντόδοντο με παράσταση λιονταριού που κατασπαράσσει ταύρο. Προέρχεται από τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Θηβών. 14ος-13ος αι. π.Χ.

Χάλκινα σκεύη και εργαλεία (αμφίστομοι πελέκει, σμίλες, δρεπάνια), καθώς και λαβή φιάλης με διακόσμηση ανάγλυφων οστρέων (ΜΕΣΗ ΔΕΞΙΑ). Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Εξαρτήματα ιπποσκευής από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών: ελεφάντινα και χάλκινα παραγναθίδια (ΠΑΝΩ) και χάλκινος χαλινός (ΚΑΤΩ). 13ος αι. π.Χ.

Χάλκινο μαχαίρι με ελεφάντινη λαβή, που στερεώνεται στη λεπίδα με τρία χάλκινα καρφιά. Από παράρτημα του μυκηναϊκού ανακτόρου των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Μυκηναϊκές χάλκινες λόγχες και αιχμές βελών από το ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Μεγάλη σελιδόσχημη πινακίδα από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Καταγράφεται η παράδοση δερμάτων σε τεχνίτες για επεξεργασία. 13ος αι. π.Χ.

Ακέραιη φυλλόσχημη πινακίδα από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Καταγράφει την αποστολή κρασιού από το ανάκτορο σε κάποια τοποθεσία του κράτους, ίσως σε ιερό. 13ος αι. π.Χ.

Ακέραιη σελιδόσχημη πινακίδα από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Καταγράφεται η διανομή σιτηρών για σπορά και βρώσιμων ελιών από το ανάκτορο προς διάφορες θέσεις, ανάμεσα στις οποίες η Θήβα και ο Ελεών. 13ος αι. π.Χ.

Το πάνω δεξί απότμημα μεγάλης σελιδόσχημης πινακίδας από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Καταγράφονται άνδρες κατ' άτομο ή σε ομάδες. 13ος αι. π.Χ.

Σχεδόν ακέραιη φυλλόσχημη πινακίδα από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα της Θήβας, με καταγραφή 13 υφαντών. 13ος αι. π.Χ.

Σχεδόν ακέραιη πινακίδα από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Καταγράφει την αποστολή μαλλιού από το ανάκτορο σε δύο υφάντρες, η μία εκ των οποίων βρισκόταν στην Αμάρυνθο (Εύβοια). 13ος αι. π.Χ.

Πήλινα, ενεπίγραφα σε Γραμμική γραφή Β, σφραγίσματα από ανακτορικά κτήρια των Θηβών. Το κεντρικό είναι σφραγισμένο με χρυσό δαχτυλίδι. Ταυροκαθάψια (ΑΡΙΣΤΕΡΑ), ονοκέφαλοι δαίμονες μπροστά σε καθιστή θεότητα (ΚΕΝΤΡΟ) και θεός με ιερή σφίγγα (ΔΕΞΙΑ). 13ος αι. π.Χ.

Πήλινα σφραγίσματα με επιγραφές σε Γραμμική γραφή Β από ανακτορικό κτήριο των Θηβών. Το επάνω αναγράφει το τοπωνύμιο «Κάρυστος» και το κάτω το τοπωνύμιο Θήβα με το πρόσφυμα -δε (Θήβασδε). 13ος αι. π.Χ.

Πήλινα σφραγίσματα από ανακτορικά κτήρια των Θηβών. Το επάνω φέρει εραλδική παράσταση ομοκέφαλων λιονταριών που πατούν σε ταυροκεφαλή. Το κάτω είναι σφραγισμένο με χρυσό δαχτυλίδι και φέρει εραλδική παράσταση ταύρων εκατέρωθεν δένδρου. 13ος αι. π.Χ.

Πήλινο ενεπίγραφο σφράγισμα από μυκηναϊκό ανακτορικό κτήριο των Θηβών. Στη σφραγισμένη πλευρά του φέρει το ιδεόγραμμα κριού, και σε μία πλάγια πλευρά του την επιγραφή «ιερό». 13ος αι. π.Χ.

ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ ΔΕΞΙΑ: Ενεπίγραφοι στη Γραμμική Β ψευδόστομοι αμφορείς από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. Οι επιγραφές αναφέρουν τον παραγωγό του προϊόντος (λαδιού), τη θέση παραγωγής και τον αποστολέα του. Σε μια περίπτωση (ΚΑΤΩ) το προϊόν χαρακτηρίζεται ως «ανακτορικό». 13ος αι. π.Χ.

Πήλινο παραλληλεπίπεδο αντικείμενο με δύο οπές ανάρτησης και γραπτή παράσταση ψαριών σε όλες τις πλευρές του. Ίσως μυκηναϊκό «παιχνίδι». Από το μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Τμήμα πήλινου λουτήρα με γραπτή παράσταση ψαριού στο εσωτερικό του. Από μυκηναϊκό ανακτορικό κτήριο των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Πήλινο παραλληλεπίπεδο αντικείμενο με γραπτή παράσταση φοίνικα και ζατρκίου εναλλάξ στις μακρές του πλευρές. Ίσως μυκηναϊκό «παιχνίδι». Μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Κεφάλι από τροχήλατο, κυλινδρικό, ανθρωπόμορφο ειδώλιο. Από τη μυκηναϊκή ακρόπολη των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Περίτεχνο λίθινο αγγείο από οφείτη, με πρόσθετο λαιμό που προσαρμόζεται στο σώμα του. Από το μυκηναϊκό ανακτορικό κτήριο των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Δίδυμη αλαβαστροειδής πυξίδα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας, 13ος αι. π.Χ.

Σκύφος με γραπτή παράσταση σπείρας από την ανασκαφή του ιερού του Ηρακλέους, στη νότια πλευρά της Καδμείας (Θήβα), 13ος αι. π.Χ.

Ψευδόστομος αμφορέας με παράσταση σχηματοποιημένου χταποδιού. Μυκηναϊκό ανακτορικό συγκρότημα Θηβών, 13ος αι. π.Χ.

Δακτυλιόσχημος ασκός με διακόσμηση ψαριών, σε περίγραμμα και σκιαγραφία. Από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας, 13ος αι. π.Χ.

Ειδώλια τύπου Ψ και Τ
από τα μυκηναϊκά
νεκροταφεία των
Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Κεφάλι τροχήλατου ομοιώματος βοοειδούς από τη μυκηναϊκή ακρόπολη των Θηβών. 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα με κάλυμμα και τέσσερα ομοιώματα πτερωτών μιξογενών όντων στις γωνίες του. Από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας, 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας με παραστάσεις σκηνών από τη ζωή του νεκρού, από την κηδεία του και τον επιτάφιο θρήνο. Η συγκεκριμένη ταφική λάρνακα περιείχε νεαρό άτομο και οι παραστάσεις της σχετίζονται ίσως με διαβατήριες τελετές. Εικονίζονται θρηνωδοί, σκηνή πυγμαχίας, ταυροκαθαψίων, κυνηγιού και πομπής αρμάτων. Στις στενές πλευρές θρηνωδοί και ο ενταφιασμός του νεκρού. 13ος αι. π.Χ. Στις επόμενες σελίδες υπάρχουν λεπτομέρειες των παραστάσεων.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας. Στις τέσσερις πλευρές της εικονίζονται γυναίκες θρηνηυδοί. Λεπτομέρεια στη σελίδα αριστερά και στις δύο επόμενες. 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας με θρηνωδούς, ανθρώπινες μορφές και ταύρους, εκατέρωθεν ενός φοίνικα. 13ος αι. π.Χ. Στη σελίδα δεξιά λεπτομέρειες των παραστάσεων.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας. Στη μια μακρά πλευρά της εικονίζεται παράσταση πρόθεσης νεκρού. Λεπτομέρεια (ΠΑΝΩ) της κύριας παράστασης, 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας. Στις μακρές πλευρές της πομπές γυναικών στη χαρακτηριστική στάση των θρηνωδών. Στις επόμενες δύο σελίδες λεπτομέρεια πομπής των θρηνωδών προς τα δεξιά. 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας. Τρεις γυναικείες μορφές σε κατατομή προβάλλουν πίσω από παράθυρα. (Λεπτομέρεια στη σελίδα δεξιά.) 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας. Στις μακρές πλευρές της από μια σφίγγα προς τα αριστερά, ανάμεσα σε φοίνικες και παραπληρωματικά μοτίβα. Η μία από τις σφίγγες (ΠΑΝΩ) φέρει γενειάδα (ανδρόσφιξ). 13ος αι. π.Χ.

Πήλινη λάρνακα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο Τανάγρας. Εκατέρωθεν ιερού κίονα στέκονται ανθρώπινη μορφή και σφίγγα με μιξογενή στοιχεία, ίππου και πτηνού. (Λεπτομέρεια της παράστασης στις δύο επόμενες σελίδες.) Στην άλλη πλευρά τέσσερις ανθρώπινες μορφές πλαισιώνουν, ανά δύο, έναν όμοιο κίονα. 13ος αι. π.Χ.

ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Οι επικοί χρόνοι στη Βοιωτία

ΜΕΤΑ ΤΑ ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ

ΟΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ ΚΑΙ Η ΕΠΑΚΟΛΟΥΘΗ ΠΑΡΑΚΜΗ ΟΛΩΝ ΣΧΕΔΟΝ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΘΕΣΕΩΝ ΤΗΣ ηπειρωτικής Ελλάδας, ίσως και της Κρήτης, ήταν περίπου σύγχρονες και επισυνέβησαν στο διάστημα ανάμεσα στο 1200 και το 1180 π.Χ. Τα άγνωστα αίτιά τους αναζητούνται σε έναν ή περισσότερους παράγοντες της εποχής, όπως οι «Λαοί της Θάλασσας», οι πληθυσμοί της περιφέρειας του μυκηναϊκού κόσμου και οι εσωτερικές αναταραχές και άλλοι ίσως λόγοι.

Την επαύριο της αρχής του τέλους των ανακτόρων, η Βοιωτία, που επί δύο συνεχείς αιώνες υπήρξε ακρογωνιαίος λίθος του κεντρικού διοικητικού συστήματος στην Κεντρική Ελλάδα, με κορυφαία κέντρα αναφοράς τη Θήβα, τον Ορχομενό και την οχυρωμένη νησίδα του Γλα στην Κωπαΐδα, βρέθηκε στη δίνη των κοινωνικών και πολιτικών ζυμώσεων που επακολούθησαν. Η αραιή κατοίκηση της χώρας, σε όλη σχεδόν τη διάρκεια του 12ου αιώνα π.Χ., ήταν διεσπαρμένη σε πολλούς αλλά ολιγάνθρωπους πυρήνες, οι αυτόχθονες κάτοικοι των οποίων, χωρίς τον προηγούμενο κεντρικό συντονισμό των παραγωγικών, εργαστηριακών και εμπορικών δραστηριοτήτων, οδηγήθηκαν μοιραία στην αυτοσυντήρηση, την ένδεια, τη βαθμιαία εγκατάλειψη των παραδοσιακών εστιών και την απρογραμμάτιστη διασπορά.

Η μυκηναϊκή ακρόπολη της Θήβας, με αχρηστευμένες πλέον τις κυκλώπειες οχυρώσεις της, παρουσιάζει μικρής μόνον έκτασης ανοικοδόμηση και κατοίκηση, μέχρι την πλήρη σχεδόν εγκατάλειψή της, ύστερα από μερικές ακόμη δεκαετίες. Τα κτήρια στον Ορχομενό και στην ακρόπολη του Γλα δεν ανοικοδομήθηκαν πλέον, μετά τη σκόπιμη αποτέφρωσή τους. Τα μεγαλόπνοα τεχνικά έργα της Κωπαΐδας αχρηστεύτηκαν, με αποτέλεσμα η λίμνη να αποκτήσει και πάλι την αρχική ελώδη μορφή της. Ο πληθυσμός των βοιωτικών και των λοιπών ελλαδικών κέντρων χάθηκε ή διασκορπίστηκε και ίδρυσε αναλόγως μικρές μεσόγειες, παράλιες ή νησιωτικές κοινότητες που γνώρισαν περιορισμένη ανάπτυξη και δημιούργησαν βραχύβιους τοπικούς κεραμικούς ρυθμούς καθώς και μικρής εμβέλειας εμπορικές επαφές με το Αιγαίο, την Κύπρο και, μέσω αυτής, με τις δυνάμεις του ευρύτερου αιγαιοανατολικού χώρου, που είχαν επιβιώσει από τη λαίλαπα των πρόσφατων επιδρομών των «Λαών της Θάλασσας».

Λεπτομέρεια υστερογεωμετρικού πίθου από τη Θήβα (βλ. και σελ. 132). Εικονίζεται άνδρας με λύρα μπροστά από γυναικείες μορφές. Ανάμεσά τους δύο μικρότερες (παιδιά ή λάτρεις) και χορός γυναικών στην πίσω όψη. Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Πρωτογεωμετρικά αγγεία: σκύφος από το Κολωνάκι Θηβών και λήκυθος (κατω) από το Τιλφούσιο (Πέτρα). 10ος αι. π.Χ.

Υστερογεωμετρικός αμφορέας από τη Θήβα με πουλιά και γραμμική διακόσμηση. Ύστερος 8ος αι. π.Χ.

Διάφοροι όροι επιστρατεύτηκαν για να περιγράψουν τον ελληνικό πολιτισμό της μεταβατικής περιόδου, από την τελική πτώση της μυκηναϊκής συγκεντρωτικής εξουσίας (περ. 1200/1180 π.Χ.) μέχρι την εμφάνιση και λειτουργία της οργανωμένης ελληνικής πόλης, τη σύνταξη των πρώτων κειμένων της αλφαβητικής γραφής και τη σύνθεση των ομηρικών και ησιόδειων επών (περ. 750-700 π.Χ.). Οι διάφορες υποδιαιρέσεις της μακράς αυτής χρονικής περιόδου ονομάστηκαν αναλόγως: μικρή μυκηναϊκή κοινή, υπομυκηναϊκή, πρωτογεωμετρική και γεωμετρική εποχή, πρώιμη εποχή του Σιδήρου, μεταβατικοί, σκοτεινοί, πρώιμοι ελληνικοί ή ομηρικοί, ηρωικοί ή επικοί χρόνοι και ελληνικός μεσαίωνας.

Κατά την εποχή αυτή, ιδίως στο διάστημα μεταξύ του 1200 και του 900 π.Χ., παρατηρείται το εκτεταμένο αλλά αργό φαινόμενο της μετακίνησης πληθυσμών, που ζούσαν στην περίμετρο των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων και κρατών, προς τις κεντρικές περιοχές του ελληνικού κόσμου και αντιστρόφως από το κέντρο προς τα παράλια της ηπειρωτικής Ελλάδας, της Μ. Ασίας και της Κάτω Ιταλίας, στα νησιά και την Κύπρο. Οι μεταναστεύσεις βορειότερων φύλων ώθησαν προς τη νότια Ελλάδα άλλα ελληνόφωνα έθνη και φύλα προκαλώντας αλυσιδωτές μετακινήσεις πληθυσμών. Με αυτόν τον τρόπο, τη διάλυση του συγκεντρωτικού ανακτορικού συστήματος την ακολούθησε αναπόφευκτα η συσπείρωση όποιων παλαιών κατοίκων του επέζησαν σε μικρούς αυτόρκευς οικισμούς, στις παρυφές των οχυρωμένων ακροπόλεων, σε κοιλάδες, οροπέδια ή παραθαλάσσιες θέσεις, προτού ακόμη αναμειχθούν με τους επήλυδες.

Λιγοστά είναι σήμερα τα αρχαιολογικά ή τα οποιαδήποτε άλλα ιστορικά τεκμήρια για τη μετανακτορική μυκηναϊκή, την υπομυκηναϊκή και την πρωιμότατη ελληνική τέχνη στη Βοιωτία. Στη Θήβα, όπως ίσως και σε άλλα κύρια κέντρα της μυκηναϊκής ανακτορικής διακυβέρνησης, μετά την τελική καταστροφή των ανακτόρων, των αρχείων και των αποθηκευμένων αγαθών, παρατηρήθηκε συρρίκνωση της κατοίκησης στην Καδμεία, περιορισμένη παραγωγή κεραμικής και αραιή χρήση των θαλαμοειδών τάφων. Ο πληθυσμός λιγόστεψε και ένα μέρος του φαίνεται ότι κατοίκησε σε μικρές κώμες στη γύρω πεδιάδα. Μία από αυτές εντοπίζεται στη θέση των αρχαίων Ποτνιών (Τάχι), προτού αυτές συνοικιστούν με τη Θήβα. Η αναφορά του ομηρικού Καταλόγου των Πλοίων (Ιλιάδα Β 505), *οἳ δ' Ὑποθήβας εἶχον ἐκτίμενον πολίεθρον...*, ταιριάζει απόλυτα με τη χωροθέτηση των μικρών οικισμών στην κάτω πόλη, γύρω από την άλλοτε οχυρή ακρόπολη, απ' όπου προέρχονται κατά καιρούς ταφικά ευρήματα της εποχής, καθώς και με τη γενική εικόνα των αγροτοκτηνοτροφικών *οἴκων* του έπους που στόχευαν στην αυτόρκευα βασικών αγαθών καθημερινής διαβίωσης.

Τα ευρήματα που χρονολογούνται πριν από την κυρίως Γεωμετρική περίοδο (περ. 900-700 π.Χ.) είναι σχετικά σπάνια στη Βοιωτία και προέρχονται κυρίως από ταφές. Για τις κατοικίες υποτέθηκε μάλιστα ότι δεν βρέθηκαν στις ανασκαφές επειδή κατασκευάζονταν από φθαρτά υλικά και δεν άφηναν ίχνη ή ότι οι νέοι κάτοικοι μετακινούνταν ακόμη ως νομάδες και πολεμιστές. Αν και τα δεδομένα είναι λιγοστά, η σημασία τους είναι μεγάλη, επειδή αφενός σπανίζουν και αφετέρου σηματοδοτούν τη μετάβαση από το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού στην αυγή της ελληνικής ιστορίας. Στη σύντομη Υπομυκηναϊκή περίοδο και στη μετάβαση προς την Πρωτογεωμετρική, στα ερείπια των μυκηναϊκών ανακτορικών εγκαταστάσεων και των μετανακτορικών κτισμάτων της Καδμείας ήλθαν στο φως μερικοί κτιστοί, συνήθως ακτέριστοι, τάφοι. Μικρές συστάδες τους εντοπίστηκαν κοντά στις Ηλέκτρες πύλες, στη μυκηναϊκή «Οπλοθήκη», και μεμονωμένοι κοντά στο Μουσείο και σε άλλα σημεία της ακρόπολης. Όσοι κτερίστηκαν, περιείχαν μερικούς χάλκινους κρίκους, περόνες και κυρίως μικρά αγγεία. Η κεραμική τους συνδυάζει τα διακοσμητικά στοιχεία της τελευταίας μυκηναϊκής παραγωγής,

του 12ου αι. π.Χ., με εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα εξελιχθούν και θα επικρατήσουν από την επόμενη Πρωτογεωμετρική περίοδο.

Σποραδικά ευρήματα και από την υπόλοιπη Βοιωτία αποκαλύπτουν ότι ο οπλισμός και η αμφίεση κάποιων πολεμιστών ήταν διαφορετική από την τυπική τελευταία μυκηναϊκή και μάλιστα ήταν βόρειας προέλευσης. Η συσχέτισή τους με τη σταδιακή κάθοδο των Βοιωτών και την εγκατάστασή τους στη σχεδόν έρημη χώρα είναι ελκυστική. Τα κενά που προκλήθηκαν στις πρώην κεντροβαρείς περιοχές του μυκηναϊκού κόσμου, με προεξάρχουσα τη Βοιωτία, προσέλκυσαν φύλα που αποδεδειγμένα ζούσαν στα περιθώρια του μυκηναϊκού κόσμου και συμμετείχαν μερικώς στον πολιτισμό του, διατηρώντας παράλληλα και επαφές με βαλκανικές και κεντροευρωπαϊκές περιοχές.

Ανεξάρτητα με το παραδιδόμενο από τους αρχαίους χρονικό σχήμα των μετακινήσεων των διαφόρων φυλετικών ομάδων, που συχνά διανθίζεται με λόγιους συνδυασμούς, ποιητική φαντασία και πολιτική προπαγάνδα, είναι πιθανό ότι οι Θεσσαλοί, πιεζόμενοι από Θεσπρωτούς, εισέβαλαν αρχικά στην Άρνη της Θεσσαλιώτιδας και εκτόπισαν τους Βοιωτούς, που και αυτοί προέρχονταν από την Πίνδο και είχαν εγκατασταθεί εκεί προσφάτως. Οι Βοιωτοί με τη σειρά τους μετακινήθηκαν προς την άλλοτε Καδμηίδα, από την οποία εκδίωξαν Θράκες και Πελασγούς και ίσως τους Φλεγύες και Μινύες που κατοικούσαν στην περιοχή του Ορχομενού. Τη χώρα είχαν άλλωστε κατοικήσει μερικώς και πρωιμότερα οι Βοιωτοί και την είχαν ονομάσει Βοιωτία. Την εκδοχή αυτή της παράδοσης, εν μέρει μόνο αληθοφανή, αναφέρει ο Θουκυδίδης (Ιστορ. Ι, 12.6): *Βοιωτοί τε γάρ οί νυν, έξηκοστῶ έτει μετά Ίλιου άλλωσιν έξ Άρνης άναστάντες υπό Θεσσαλῶν τήν νυν μὲν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γήν καλουμένην ῶκισαν, ήν δὲ αὐτῶν και άποδασμὸς πρότερον ἐν τή γή ταύτη άφ' ὠν και ἐς Ίλιον έστράτευσαν.*

Οι νεότεροι ιστορικοί δικαίως παρατηρούν ότι η κάθοδος των Βοιωτών έγινε με πολύ βραδύ ρυθμό και συνεχιζόταν επί αιώνες. Μαζί τους ή παράλληλα με αυτούς μετακινούνταν προς Νότο και άλλα ελληνικά φύλα, δημιουργώντας εντύπωση καθολικής σύγχυσης και ριζικών ανακατατάξεων στην περιοχή. Οι μετακινήσεις αυτές, ενώ δεν είχαν χαρακτήρα οργανωμένης εισβολής και συστηματική μορφή, είχαν αρχίσει ήδη πριν από το τέλος της μυκηναϊκής ανακτορικής περιόδου. Ακόμη και αν δεν έχουν την αποκλειστική ευθύνη για την παρακμή και τη διάλυση των μυκηναϊκών διοικητικών κέντρων, οπωσδήποτε όμως ο ρόλος τους ήταν αποφασιστικός επειδή προκάλεσαν ανακατατάξεις, με συνέπεια την πλήρη ανατροπή του υφιστάμενου πολιτικού και κοινωνικού σκηνικού ως την πλήρη εκμηδένισή του κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 12ου π.Χ. αιώνα.

Οι νέες εθνικές ομάδες δεν άφησαν άξια λόγου και απτά στοιχεία της διέλευσης ή ακόμη και της εγκατάστασής τους στη βοιωτική χώρα. Μετακινήθηκαν σε συγγενείς πολιτιστικά περιοχές και με αργούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα να ενσωματωθούν στις παλαιές κοινότητες. Οι αλλαγές λοιπόν που καταγράφονται στην κατανομή των οικισμών, στην κατοίκηση, στις τέχνες και στα θρησκευτικά και ταφικά έθιμα, ανάμεσα στο 1200 και το 900 περ. π.Χ., δεν είναι νέες ώστε να χρεωθούν αποκλειστικά στους εισβολείς. Είναι όμως σχεδόν βέβαιο ότι τότε ακριβώς μετακινήθηκαν διάφορες ελληνόφωνες ομάδες και ότι αυτές επικάθισαν σε αξιόλογο, προϋπάρχον πληθυσμικό στοιχείο. Από την ανάμειξη νέων και παλαιών κατοίκων, στις νεοπαγείς μάλλον περιορισμένες αλλά ανεξάρτητες και κυρίαρχες επικράτειες, θα προκύψουν τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτικού πολιτισμού: η σταδιακή εξέλιξη των πολιτευμάτων, η πολιτική και πνευματική ελευθερία και η αξία της προσωπικότητας του ατόμου.

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΕΠΩΔΟΣ ΤΗΣ ΔΙΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ανακτορικών κέντρων γράφτηκε κατά το τέλος του 12ου αιώνα και κατά τη μεταβατική Υπομυκηναϊκή περίοδο (περ. 1100-1050 π.Χ.), εν μέσω των γενικών αλλαγών και ανακατατάξεων από την προοδευτική μετακίνηση περιφερειακών και νομαδικών πληθυσμών στον ελλαδικό ηπειρωτικό κορμό. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε στην επόμενη περίοδο, την Πρωτογεωμετρική (περ. 1050-900 π.Χ.), όταν η κεραμική, ένας τομέας που επιβίωσε έχοντας προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες παραγωγής και διακόσμησης, ενώ συντηρεί τα χαρακτηριστικά της ύστατης μυκηναϊκής παράδοσης, υφίσταται ταυτόχρονα καινοτόμες τεχνικές και αισθητικές βελτιώσεις ώστε να προσλάβει πλέον τον γεωμετρικό χαρακτήρα της.

Στα νέα γενικά πλαίσια που προέκυψαν από τις αλλαγές στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα, σε συνδυασμό με την ανανέωση των πολιτειακών θεσμών που έδωσαν τη θέση τους σε φυλετικά κράτη, με επικεφαλής τον βασιλέα, το συμβούλιο των ευγενών και τη σύνοδο των πολεμιστών, διαμορφώθηκε η κοινωνία και η τέχνη των **γεωμετρικών χρόνων (900-700 π.Χ.)** και στη Βοιωτία. Η κοινωνία, ο πολιτισμός και η ιδεολογία των νέων πολιτειακών ενοτήτων καταγράφονται στα ομηρικά και τα ησιόδεια έπη που εντάσσονται στο τέλος της περιόδου και ανήκουν, ιδίως τα πρώτα, στο μεταίχμιο των δύο κόσμων: του ήδη παρωχημένου της Εποχής του Χαλκού και του ανερχόμενου αρχαϊκού ελληνικού. Κατά τον 8ο π.Χ αιώνα, περίοδο εξελίξεων και μετασχηματισμών, συντελέστηκαν σημαντικές πνευματικές κατακτήσεις που έθεσαν τα πρώτα ακλόνητα θεμέλια για την απρόσκοπτη ανάπτυξη του ελληνικού πολιτισμού: η επινοήση του αλφαβήτου και η διάδοση της γραφής, η δημιουργία του θεσμού της «πόλης-κράτους», η ίδρυση πανελλήνιων και τοπικών ιερών, η καθιέρωση περιοδικών αθλητικών αγώνων και η ανάπτυξη της τέχνης. Η ομηρική ποίηση που, κατά τον Πλάτωνα (*Πολιτεία* 606ε), στη διάρκεια των αιώνων *τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν...* και λίγο αργότερα και η ησιόδεια, χρησιμοποίησαν το όχημα της γραφής και αποτέλεσαν κανόνες θεολογικής και ηθικής διαπαιδαγώγησης των πολιτών, ενώ έδωσαν αποφασιστική ώθηση στην ηρωολατρεία που θα εμπέδωθεί στην επόμενη, αρχαϊκή περίοδο.

Από την αρχή της γεωμετρικής περιόδου διαγράφονται σαφώς τα κοινά και βασικά γνωρίσματα της νέας εποχής. Η οικονομία στηριζόταν κυρίως στη γεωργία και την κτηνοτροφία, με αυτάρκη κλειστό χαρακτήρα και με πυρήνα τον κλήρο γης του *οἴκου*. Αλλά και η μεταποίηση της μεικτής παραγωγής γινόταν στο πλαίσιο της οικιακής οικονομίας από τα ανδρικά και γυναικεία μέλη του σπιτικού, ενώ η βιοτεχνία περιορίστηκε στα είδη ανάγκης για την καθημερινή επιβίωση. Η πολεμική δράση, ως αγωγή στην αρετή, την κοινωνική αλληλεγγύη, την

Χειροποίητη τριποδική πυξίδα με πώμα από το Τιλφούσιο (Πέτρα). Πρωτογεωμετρική περίοδος. 10ος αι. π.Χ.

Υστερογεωμετρική ωσειδής πυξίδα από τη Θήβα με ζώα, πουλιά και γραμμική διακόσμηση. Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Υστερογεωμετρικός / υπογεωμετρικός αμφορέας με παράσταση κενταύρου, οπλισμένου με κλαδιά δένδρων, από τη Θήβα. Στη σελίδα 131 λεπτομέρεια της κύριας παράστασης. Τέλη 8ου αι. π.Χ.

ανδρεία και την αυτοθυσία, προκύπτει εκτός των άλλων από τις παραστάσεις στην τέχνη και από την ανακάλυψη όπλων σε τάφους πολεμιστών ή ως αναθημάτων σε πρώιμα ιερά. Πολυσήμαντο εξάλλου φαινόμενο της εποχής, με τεράστιες συνέπειες στην ιστορία του ελληνικού κόσμου, είναι η ανάπτυξη έντονης εμπορικής και αποικιστικής δραστηριότητας από τις πόλεις της κυρίως Ελλάδας και η υπερπόντια εξάπλωσή τους.

Οικισμοί των πρώιμων ελληνικών αιώνων δεν έχουν ερευνηθεί συστηματικά στη Βοιωτία. Οτιδήποτε λοιπόν είναι γνωστό για την εποχή, προέρχεται από νεκροταφεία, ιερά, μεμονωμένα κτίσματα, ομάδες κεραμικής και επιφανειακές έρευνες. Αναφέρονται επίσης οικιστικά κατάλοιπα και κεραμικά ευρήματα από τη Θήβα, συγκεκριμένα από την περιοχή του ιερού του Ισμηνίου Απόλλωνα, το ιερό του Ηρακλέους στις Ηλέκτρες, το Πυρί, στην κάτω πόλη, και το Τάχι (αρχαίες Ποτνιαί), από τον Ελεώνα, την Αυλίδα, την Υλίκη και την Παραλίμνη, το Ακραιφνιο, κοντά στην όχθη της Κωπαΐδας, το Κάστρο, το ιερό Απόλλωνος και του ήρωα Πτώου, τον Ορχομενό, τη Χαιρώνεια, την Άσκρα και τις Πλαταιές. Τάφοι εξάλλου από τη μακραίωνη χρονική περίοδο που ακολουθεί το τέλος των μυκηναϊκών κέντρων ως το τέλος των γεωμετρικών χρόνων, έχουν επισημανθεί σε συστάδες ή κατά μόνας στην Τανάγρα, στο Ακραιφνιο, στη Θήβα και στα προάστιά της, Τάχι και Πυρί, στην πεδιάδα της, στη θέση Αγία Ελεούσα, στην Παραλίμνη, στις Θεσπιές, στην Ελλοπία, στο Κάστρο και Βρανέζι Κωπαΐδας και στον Ορχομενό, στη Χαιρώνεια και στην Κοιλιάδα του Κηφισού. Τα οικιστικά κατάλοιπα, τα αφιερώματα των ιερών και η εικόνα των νεκροταφείων, όλα μαζί προϋποθέτουν την παρουσία πολλών, μικρής έκτασης οικισμών και οίκων που προς το τέλος της περιόδου οργανώνονται, με σταδιακούς συνοικισμούς, σε αυτόνομες πόλεις-κράτη. Από τις πόλεις ξεχώρισαν νωρίς η Θήβα και ο Ορ-

χομενός, τα δύο βοιωτικά κέντρα που γρήγορα ήλθαν σε αντιπαράθεση για τον έλεγχο των αρχαίων ιερών και την επιρροή στη χώρα.

Στους πρόποδες του όρους Τιλφουσίου, κοντά στην Πέτρα, τόπο της τελευταίας μάχης της ελληνικής ανεξαρτησίας, ερευνήθηκε νεκροταφείο πρωτογεωμετρικών καύσεων που κάλυπταν μικροί τύμβοι από χώμα και πέτρες, όπως οι περιγραφόμενοι στα έπη του Ομήρου. Τα κτερίσματά τους ήταν αγγεία και κοσμήματα, χάλκινα και χρυσά. Η θέση του νεκροταφείου και του αντίστοιχου οικισμού βρίσκεται στο στενό πέρασμα ανάμεσα στον Ελικώνα και τη λίμνη Κωπαΐδα, στο δρόμο που κατά τις παραδόσεις ακολούθησαν τα βοιωτικά φύλα στην αργή προς Νότο κάθοδό τους. Βρίσκεται επίσης ανάμεσα στα πιο μεγάλα και αρχαία ιερά των Βοιωτών, της Αθηνάς Ιτωνίας και Αλακομενείας και του Ποσειδώνα της Ογχηστού, και αποκαλύπτει την πρώιμη και επίκαιρη εγκατάστασή τους εκεί.

Η κεραμική της εποχής αυτής κοσμείται με ομόκεντρους κύκλους και ημικύκλια, που έγιναν με τη βοήθεια διαβήτη στη ζώνη μεταξύ των λαβών για τους σκύφους και στον ώμο για τα κλειστά αγγεία. Αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη της διακόσμησης και των σχημάτων και προοιωνίζεται τον γεωμετρικό ρυθμό που θα επικρατήσει τους επόμενους αιώνες. Ήδη ο διακοσμητικός αυτός ρυθμός προδίδει τις επαφές της Βοιωτίας με την Αττική και ιδίως με την Εύβοια, μια και φαίνεται ότι η πρώτη συμμετείχε στο δίκτυο επαφών που αναπτύχθηκε εκείνη την εποχή ανάμεσα σε οικισμούς που είχαν επίκεντρο τον Ευβοϊκό κόλπο.

Λαβή υστερογεωμετρικού αγγείου με παράσταση πολεμιστή από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Υστερογεωμετρικός πίθος από τη Θήβα με χορό γυναικών. Βλ. λεπτομέρεια από την πίσω όψη του στη σελ. 124. Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Κατά την Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική περίοδο (9ος αι. π.Χ.), η βοιωτική κεραμική δέχεται επιρροές από την περιοχή του Ευβοϊκού κόλπου και από την Αττική, ενώ κατά την Ύστερη, η επίδραση των εργαστηρίων της Αθήνας υπερτερεί και καθορίζει τις διακοσμητικές τάσεις και τα βασικά σχήματά της. Την εποχή αυτή πρωτοεμφανίζονται στα αγγεία παραστάσεις κυνηγιού, χορού, πάλης, πολεμιστές, άλογα και ταφικές τελετές. Κάποια από τα μοτίβα και τις λεπτομέρειες των μορφών προσιδιάζουν στη βοιωτική παραγωγή, αλλά έχουν διαφοροποιηθεί από τα πρότυπά τους. Η Βοιωτία δέχεται τότε επιρροές και από την Κόρινθο, όπως φαίνεται και από τα χαρακτηριστικά αγγεία τύπου Θάψου, καθώς και από την Αργολίδα. Προς το τέλος όμως της περιόδου, η βοιωτική κεραμική υποδηλώνει τις ισχυρές καλλιτεχνικές επαφές της περιοχής με την Εύβοια και τις Κυκλάδες, όπως φαίνεται από το σχήμα των πιθαμοφόρων. Πρόκειται για επίδραση που συνεχίζεται και στην αρχή του επόμενου αιώνα. Σε δύο αγγεία αυτού του τύπου από τη Θήβα απαντούν παραστάσεις με μυθικό ή θρησκευτικό θέμα, ένας κένταυρος σε αμφορέα του Μουσείου Θηβών και η Άρτεμις, ως *πότνια θηρών*, σε αμφορέα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, επίσης από τη Θήβα.

Προς το τέλος της Γεωμετρικής και κατά την επόμενη Αρχαϊκή περίοδο παρατηρείται ακμή στη βιοτεχνική παραγωγή της Βοιωτίας. Πλάι στην κεραμική εμφανίζονται πήλινα ειδώλια σε τάφους και αποθέτες ιερών, που αποδεικνύουν την ποιοτική εξέλιξη της τοπικής παραγωγής με κέντρα τη Θήβα, τη Ριτσώνα, την περιοχή του Ακραιφνίου και της Τανάγρας. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελούν οι κωδωνόσχημες πλαγγόνες, με τροχήλατο σώμα, γραπτή διακόσμηση και πρόσθετα κινητά μέλη, του τέλους του 8ου και των αρχών του 7ου αιώνα π.Χ.

Τα βοιωτικά γεωμετρικά εργαστήρια πρωτοστατούν και στη μεταλλοτεχνία με παραγωγή χάλκινων πορπών, ειδωλίων, τριπόδων και λεβήτων. Το ελληνικό ένδυμα, ο πέπλος, έπρεπε να κρατηθεί στους ώμους με περόνες και πόρπες. Η φαντασία όμως των τεχνιτών μετέβαλε τα χρη-

Υστερογεωμετρικά αγγεία από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα: λεπτομέρεια κρατήρα με παράσταση σειράς ελαφιών και κρατήρας με παράσταση πτηνών εκατέρωθεν της προχοής (λεπτομέρεια κάτω). Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

στικά αυτά εξαρτήματα σε αληθινά κοσμήματα. Οι πόρπες του αττικοβοιωτικού τύπου αντικατέστησαν παλαιότερες τοξοειδείς. Στον νέο τύπο το πλατύ πλακίδιο του ενός πέρατος έφερε συχνά παραστάσεις μυθολογικού περιεχομένου, καθώς επίσης και ζώων ή άλλων όντων. Οι πόρπες αυτές εμφανίστηκαν στη Βοιωτία από τον 9ο π.Χ. αιώνα και εξακολούθησαν να παράγονται ως το τέλος της περιόδου. Σε εργαστήρια μάλιστα των Θηβών ταυτίστηκαν και συγκεκριμένοι τεχνίτες, όπως ο Καλλιτέχνης του Λέοντα, του Κύκνου και του Πλοίου, με δραστηριότητα που φθάνει ως τις αρχές του 7ου π.Χ. αιώνα. Εντυπωσιακά τέλος είναι δύο χάλκινα συμπλέγματα ελάφου με το μικρό της. Το ένα, από την Καμηλόβρυση της Παραλίμνης, βρίσκεται στο Μουσείο Θηβών, ενώ άλλο όμοιό του εκτίθεται στο Μουσείο της Βοστώνης.

Από τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. γίνεται εμφανές ότι συντελείται και στη Βοιωτία μια σημαντική οικιστική, οικονομική και κοινωνική αλλαγή που συνδέεται με την ίδρυση οργανωμένων οικισμών στη θέση των μετέπειτα ιστορικών βοιωτικών πόλεων. Αυτή την εποχή εγκαινιάζεται η πόλη ως τύπος κράτους και συμπίπτει με την παγίωση του *οίκου* ως κοινωνικής μονάδας και με την άνοδο της αριστοκρατίας. Κατά τον Αριστοτέλη (Πολιτ. 1253 κ.εξ.), η πόλις είναι μια σύνθετη από κώμες κοινωνία που αποτελείται από οίκους και συγκροτήθηκε από την ανάγκη των ανθρώπων για αυτάρκη βίο. Η έννοιά της ταυτίζεται με την έννοια της πολιτείας, με κυρίαρχο στοιχείο της το πολίτευμα, και διακρίνεται από την ομοιογένεια των κατοίκων της, τα κοινά ήθη και έθιμα και τη συγκεκριμένη *χώραν*, στην οποία εκτείνεται η δικαιοδοσία της.

Δύο υστερογεωμετρικοί κánθαρoι από την Καμηλόβρυση Παραλίμνης, ο ένας με παράσταση βοιωτικής ασπίδας, και τρία υστερογεωμετρικά / υπογεωμετρικά αγγεία από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα: κύπελλο, τριφυλλόστομη οinoχόη και υδρία. Τέλη 8ου-αρχές 7ου αι. π.Χ.

ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ ΔΕΞΙΑ: Τμήματα υστερογεωμετρικού κανθάρου από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα, με παράσταση χορού ανδρών στη μια όψη (ΠΑΝΩ) και κυνηγιού κάπρου στην άλλη (ΚΑΤΩ). Β' μισό 8ου αι. π.Χ.

Υπογεωμετρικός αμφορέας με πώμα από τη Θήβα. Διακοσμείται με πτηνά, τετράφυλλο ρόδακα και γραμμικά, παραπληρωματικά θέματα. Αρχές 7ου αι. π.Χ.

Υστερογεωμετρικά αγγεία από πλούσια γυναικεία ταφή στην Καμηλόβρυση Παραλίνης: (ΠΑΝΩ) κρατήρας (ταφικό σήμα) με πολεμιστές εκατέρωθεν ίππου και ιπποκόμου και (ΚΑΤΩ) πυξίδα με ίππους στο πώμα της, έργο αττικού εργαστηρίου. Β' μισό 8ου αι. π.Χ.

Κωδωνόσχημο, τροχήλατο ειδώλιο (πλαγγών) από τη Θήβα. Τα χέρια αποδίδονται με γραπτή διακόσμηση, ενώ τα πόδια, πλασμένα χωριστά, ήταν κινητά. Τέλη 8ου-αρχές 7ου αι. π.Χ.

Χρυσά και χάλκινα κοσμήματα γεωμετρικών χρόνων: χρυσά ενώτια και σφηκωτήρας από την Αγόριανη, χάλκινες πόρπες από το Ακραίφνιο και χάλκινο δακτυλίδι με σπειροειδή διακόσμηση από τη Θήβα (Τάχι). Χρυσή ταινία με στικτή διακόσμηση από την πλούσια γυναικεία ταφή στην Καμηλόβρυση Παραλίμνης.

Χάλκινο ομοίωμα ίππου, από τη λαβή τριποδικού λέβητα. Ιερό του Απόλλωνα στο όρος Πτώον. Μέσα 8ου αι. π.Χ.

Πρωτογεωμετρικό χάλκινο ξίφος από την Ελλοπία. 10ος αι. π.Χ.

Χάλκινη περόνη από το Ακραίφνιο και λεπτομέρεια της κεφαλής της αριστερά (β' μισό 9ου-αρχές 8ου αι. π.Χ.). Τρεις χάλκινες πρωτογεωμετρικές περόνες από την Ελλοπία. Απεικονίζεται η κεφαλή και το ανώτερο στέλεχος τους. 10ος αι. π.Χ.

Οστέινη σφραγίδα με διπλή παράσταση άρματος από τη Θήβα (Τάχι, αρχαίες Ποτνιαί). Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Πώρινος τριποδικός λέβητας από τις Πλαταιές και λεπτομέρεια της εγχάρακτης διακόσμησης του στη σελίδα αριστερά. 8ος αι. π.Χ.

Ελεφαντοστέινη σφραγίδα από τη Θήβα (Τάχι, αρχαίες Ποτνιαί), με παράσταση σφίγγας και δένδρου και με ανάγλυφο λιοντάρι στην άνω επιφάνεια.

Λίθινη σφραγίδα από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα, με παράσταση ζώου και ανάγλυφη απόληξη στην άνω πλευρά. Β' μισό 8ου αι. π.Χ.

Σφραγίδα με παράσταση τριών μορφών και ανάγλυφο οκλάζον λιοντάρι στην άνω επιφάνεια. Από την πλούσια γυναικεία ταφή στην Καμηλόβρυση Παραλίμνης, Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Σκαραβαίος από φαγεντιανή με παράσταση ανθρώπου και σκύλου. Από την πλούσια γυναικεία ταφή στην Καμηλόβρυση Παραλίμνης, Β΄ μισό 8ου αι. π.Χ.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ

Η Αρχαϊκή περίοδος στη Βοιωτία

Η ΚΑΤΕΞΟΧΗΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΔΗΣ ΕΠΟΧΗ, ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ, Η ΑΡΧΑΪΚΗ, ΑΝΑΤΕΛΛΕΙ περί το 700 π.Χ., παράλληλα με την κορυφαία πνευματική δημιουργία του ποιητή Ησίοδου, από τη βοιωτική κώμη Άσκρα, στους ανατολικούς πρόποδες του Ελικώνα. Η εποχή καλύπτει τον 7ο και τον 6ο π.Χ. αιώνα και ολοκληρώνεται, με τη νικηφόρα έκβαση των μηδικών πολέμων, μετά τη ναυτική εποποιία της Σαλαμίνας (480 π.Χ.) και την καταληκτική μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.). Σε αυτούς τους δύο και πλέον αιώνες, ο ελληνικός κόσμος θα φθάσει και θα ξεπεράσει όλες τις προηγούμενες κατακτήσεις του, στην πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία, και θα θέσει για πρώτη φορά τις ισχυρές βάσεις της επιστήμης, της φιλοσοφίας και της δημοκρατίας.

Οι Βοιωτοί, αφού εγκαταστάθηκαν στη χώρα τους, παρέμειναν από τότε κοντά στη γη τους, την οποία, ως επί το πλείστον, φρόντιζαν από μόνοι τους. Υπόδουλες τάξεις κατοίκων, αντίστοιχες με τους *είλωτες* στη Λακωνία και τους *πενέστες* στη Θεσσαλία, δεν υπήρξαν ποτέ στη Βοιωτία. Άμεσο όμως επακόλουθο του βοιωτικού τρόπου ζωής ήταν η διαρκής ενασχόληση των κατοίκων με τις αγροτικές εργασίες που, σύμφωνα με τα ησιόδεια διδάγματα, εξασφάλιζαν ικανούς πόρους διαβίωσης αλλά συγχρόνως τους απέτρεπαν από την επίμακρόν απουσία σε εκστρατείες, κατακτήσεις και υπερπόντιες επιχειρήσεις, μακράν των συνόρων τους.

Η αλλαγή των οικονομικών συνθηκών, απόρροια της δημιουργίας των νέων αγορών, η εξειδίκευση της παραγωγής και οι εμπορικές δραστηριότητες, που έφεραν τον ελληνικό κόσμο ως τα πέρατα της Μεσογείου, οδήγησαν το πανελλήνιο σε νέες κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις, που είχαν αντίκτυπο και στη Βοιωτία. Όπως σε όλες σχεδόν τις ελληνικές περιοχές έτσι και εδώ οι βασιλείς αρχικά ήταν αιρετοί αλλά ο θεσμός τους από τον τελευταίο αιώνα της Γεωμετρικής εποχής είχε ήδη εκφυλιστεί. Έτσι η εξουσία πέρασε βαθμηδόν στα χέρια των αριστοκρατών που διέθεταν και μεγάλη περιουσία. Οι μεγάλες κοινωνικές αντιθέσεις στο εσωτερικό των φυλετικών κρατών, ανάμεσα στους *ὀλίγους* και το *πλήθος*, οξύνθηκαν περαιτέρω, όταν στα αρχαϊκά χρόνια άλλαξε και η πολεμική τακτική. Ο παλαιός ηρωικός τρόπος πολέμου, βασισμένος σε σειρά μονομαχιών, καταργήθηκε. Οι συγκρούσεις στο πεδίο της μάχης ήταν πλέον ομαδικές, καθώς τη *φάλαγγα* συγκροτούσε ένας μεγάλος αριθμός βαριά οπλισμένων οπλιτών. Η υποχρέωση να προμηθεύονται οι ίδιοι τον δαπανηρό οπλισμό τους, δημιούργησε αντίστοιχα δικαιώματα που οδήγησαν ευθέως σε τιμοκρατικά πολιτεύματα. Με το πέρασμα του χρόνου όλα τα πολιτεύματα των αρχαϊκών χρόνων διέτρεχαν τον κίνδυνο να ανατραπούν από ισχυρούς

Λεπτομέρεια μελανόμορφης ληκύθου με παράσταση γυναικών σε κρήνη, από τη Ριτσώνα. 500-490 π.Χ. (Βλ. ανάπτυγμα στις σελ. 190-191.)

και φιλόδοξους άνδρες, που στόχευαν στην εγκαθίδρυση τυραννιών. Η Βοιωτία πάντως δεν γνώρισε ποτέ αυτό το πολίτευμα, ενώ σε αρκετές πόλεις της η ολιγαρχική διακυβέρνηση εξακολούθησε να υφίσταται και μετά τα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα.

Στο κοινωνικό επίπεδο, την εποχή αυτή οι ιδιαίτερες σχέσεις των αποικιών με τις μητροπόλεις τους, οι συμφωνίες μεταξύ των νεοπαγών πόλεων, οι θρησκευτικές ενώσεις, οι πανελλήνιοι αγώνες, τα μεγάλα μαντεία, οι εορτές και τα ιερά όχι μόνο συγκρατούσαν αλλά και ενδυνάμωναν τη συνοχή και τη συνείδηση των Ελλήνων. Εξέχουσα θέση στην κοινωνική συμπεριφορά και τη ζωή των αρχαϊκών χρόνων επείχε η λατρεία των Ολυμπίων θεών, που αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τα έργα του Ομήρου και ιδίως του Ησιόδου, καθώς και των τοπικών ή μυστηριακών θεοτήτων. Η αρχαϊκή ευσέβεια ήταν για τη Βοιωτία παροιμιώδης και ήδη από τότε ολόκληρη η χώρα της εθεωρείτο ως το λίκνο της αρχαίας ελληνικής θρησκείας.

Τμήμα πρόχου με διακόσμηση ψαριών στην τεχνική του περιγράμματος από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. 7ος αι. π.Χ.

Τμήμα δίνου με παράσταση πλοίου από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. Απεικονίζονται οι κωπηλάτες καθώς και ο ναύκληρος στο τιμόνι, ένας επιβάτης που αποβιβάζεται και μια μορφή ήδη στη στεριά. Τέλος 7ου αι. π.Χ.

Κιονίσκος με αναθηματική επιγραφή σχετική με τη διαμάχη Βοιωτών και Αθηναίων το 507/6 π.Χ. Ο κιονίσκος με το ανάθημα που έφερε, ιδρύθηκε πιθανόν σε ιερό μετά την απελευθέρωση των Βοιωτών αιχμαλώτων από την Αθήνα. Κάτω πόλη των Θηβών. Τέλος 6ου αι. π.Χ.

Το φυλετικό κράτος ή έθνος των Βοιωτών ολοκλήρωσε προοδευτικά τη διάσπασή του σε πολλές επιμέρους περιοχές, που μετεξελίχθηκαν βαθμηδόν και μάλιστα πριν από το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου σε πόλεις-κράτη. Μεταξύ τους προείχαν οι πόλεις των Θηβών και του Ορχομενού και ακολουθούσαν οι Θεσπιές, η Τανάγρα, οι Πλαταιές, η Ακραιφία, η Αλίαρτος, η Κορώνεια και άλλες ήσσονος σημασίας, μεταξύ των οποίων οι πόλεις της ταναγραϊκής τετρακωμίας, η Λεβάδεια, οι Κώπες, η Χαιρώνεια, η Άσκρα, η Θίσβη και οι μεθοριακές προς την Αττική, Ωρωπός, Υσιές, Ερυθρές και Ελευθερές.

Στην πολιτική σκηνή της Βοιωτίας των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων δεσπόζει ήδη η αντιπαράθεση των δύο κύριων και παλαιών δυνάμεων της Βοιωτίας, των Θηβών και του Ορχομενού, που κορυφώθηκε και κατέληξε σε πολεμική σύγκρουση ήδη στις αρχές του 7ου αιώνα π.Χ. Στη διαπάλη για την επικράτηση του ενός εκ των δύο και για τον έλεγχο των σπουδαίων ιερών των Βοιωτών νικήτρια αναδείχθηκε τότε η Θήβα. Οι Ορχομένιοι, που από τότε υποστηρίχθηκαν από δυνάμεις μη Βοιωτών, ταπεινώθηκαν τελικά κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. στον Κερησσό, κοντά στις Θεσπιές, όταν ηττήθηκαν κατά κράτος μαζί με τους συμμάχους τους Θεσσαλούς. Με την πολιτική τους αντιπαράθεση προς τη Θήβα ευνόησαν, χωρίς να το επιδιώξουν, την ίδρυση της βοιωτικής ομοσπονδίας, ως ισχυρού πολιτικοστρατιωτικού οργανισμού, γύρω στο 520 π.Χ. Με τον ίδιο αντιθετικό τρόπο συνέβαλαν στη νέα μορφή της ομοσπονδίας και οι Πλαταιείς, όταν τότε ή λίγο αργότερα, υπακούοντας σε παραινήσεις Λακεδαιμονίων και Κορινθίων, συνέστησαν αμυντική συμφωνία με τους Αθηναίους. Με τη βοήθεια των τελευταίων όχι μόνο απέτρεψαν επιτυχώς μια θηβαϊκή επίθεση αλλά επεξέτειναν την κυριαρχία και την επιρροή τους από την περιοχή της αττικοβοιωτικής μεθορίου ως τη νότια όχθη του Ασωπού ποταμού.

ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ 149: Ενεπίγραφα όστρακα αγγείων αφιερωμένων κυρίως στον Ηρακλή από το ιερό του στη Θήβα. Ένα από τα όστρακα φέρει αφιέρωση στη σύζυγο του ήρωα Μεγάρα. 6ος αι. π.Χ.

ΕΚ

ΕΚΕ ΕΚΕ ΕΚΕ

ΚΛΕ

ΝΥ
ΒΕΚΕ

ΤΟ

ΤΟΡΟΚ

ΟΡΟΚ

Ε ⊕ Ε

ΤΕΡΟΝΚΤΕ ΠΑΙΕΡ

ΕΤΑΡΑ

ΗΕ

ΕΚ

ΑΗΗ

Τμήματα στελεχών πήλινου τρίποδα από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα, με διακόσμηση γοργόνειου και ίππου σε μετόπες, 7ος αι. π.Χ.

Ωστόσο παρά τις πρώιμες συγκρούσεις, που πρέπει να ήσαν αρκετά συχνές και αλυσιδωτές, καθώς η κάθε πολιτική οντότητα επεδίωκε να συσπειρώσει όσο το δυνατόν περισσότερες κοινότητες υπό την εξουσία της, η αρχική ενότητα των Βοιωτών δεν διασπάστηκε εντελώς. Αντίθετα μάλιστα, γύρω στο 520 π.Χ., οι βοιωτικές πόλεις, εκτός του Ορχομενού και λίγο αργότερα και των Πλαταιών, κατόρθωσαν να συστήσουν το «Κοινόν των Βοιωτών», δηλαδή την πρώτη ίσως πολιτική ομοσπονδία της ιστορίας, στα πρότυπα της προϋπάρχουσας συμμαχίας των πελοποννησιακών πόλεων. Οι εθνικοί και πολιτικοί δεσμοί μεταξύ των πόλεων είχαν στο μεταξύ ενδυναμωθεί και, παρά τις μεταξύ τους συγκρούσεις, η κοινή καταγωγή και διάλεκτος, το κοινό ημερολόγιο, οι λατρείες και οι εορτές στα δύο πανάρχαια ιερά των Βοιωτών, στο Ιτώνιο κοντά στην Κορώνεια, και στο Ποσειδώνειο, *ιερὸν ἄλσος* της Ογχηστού, κοντά στην Αλίαρτο, που ήταν και έδρα αμφικτυονίας, αποτελούσαν ισχυρούς συνεκτικούς κρίκους. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στα Παμβοιώτια που τελούνταν κάθε χρόνο, το μήνα που έφερε το όνομά τους, στο πανάρχαιο ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς, υπό την επίβλεψη μιας θρησκευτικής αμφικτυονίας, την οποία πιστεύεται ότι αρχικά αποτελούσαν οι αντιπρόσωποι των πόλεων, οι μετέπειτα Βοιωτάρχες. Στην Ογχηστό αντιστοίχως είχε θεσπιστεί μια πανάρχαιη κοινή εορτή προς τιμήν του Ποσειδώνα, με την επίβλεψη της εκεί αμφικτυονίας. Είχε τη φήμη πως αναγόταν στην Εποχή του Χαλκού, καθώς ήταν ανοικτή και σε μη Βοιωτούς κατοίκους της χώρας και διατηρούσε και μεταγενέστερα το θεσμό του *ἄρχοντος* της Ογχηστού.

Στην ενότητα και στην υπόμνηση της κοινής καταγωγής των Βοιωτών συνέβαλαν, αν και σε μικρότερο βέβαια βαθμό, οι εορτές στο ιερό του Απόλλωνος στο Πτώο, που βρισκόταν τότε μαζί με το δίδυμό του ιερό του ήρωα Πτώου υπό τον έλεγχο των Θηβαίων, η λατρεία του Απόλλωνος Ισμηνίου, των θεσμοφόρων θεοτήτων

΄Οστρακο αγγείου με μελανόμορφη παράσταση τρίποδα από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. 6ος αι. π.Χ.

΄Οστρακο αγγείου με παράσταση αυλητή από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. 7ος αι. π.Χ.

Δήμητρας και Κόρης, του Ηρακλή και των απογόνων του στη Θήβα και των Καβίρων στην άμεση γειτονία της. Σημαντικές επίσης και πανάρχαιες θεωρούνται και οι εορτές των Δαιδάλων προς τιμήν της ΄Ηρας στις Πλαταιές και των Μουσών και των Νυμφών του Ελικώνα στα αντίστοιχα ιερά τους, στη φερώνυμη Κοιλάδα και στο *Λειβήθριον άντρον*.

Για την ίδια την πόλη των Θηβών είναι γνωστό ότι τουλάχιστον από τα μέσα του 7ου π.Χ. αιώνα αντιμετώπιζε οξύτατο κοινωνικό πρόβλημα, εξαιτίας του κατακερματισμού των κλήρων και της αύξησης των ακτημόνων. Φημολογείται μάλιστα η μετάκληση του εξόριστου νομοθέτη Φιλόλαου, από το γένος των Βακχιαδών της Κορίνθου, για την επίλυσή του. Από τους ελάχιστους υπαινιγμούς του Αριστοτέλη συνάγεται το σκεπτικό των μεταρρυθμίσεων του Φιλόλαου, όπως και αυτών του νομοθέτη της Κορίνθου Φεΐδωνα. Φαίνεται πως και οι δύο στηρίχθηκαν κυρίως στον περιορισμό της παιδοποΐας και στην ενθάρρυνση των υιοθεσιών παιδιών ακτημόνων από άτεκνους γαιοκτήμονες, προφανώς συγγενείς τους.

Μετά τα μέσα του 6ου αιώνα οι πολιτικοί θεσμοί στη Βοιωτία είχαν πλέον αποκρυσταλλωθεί. Η Βοιωτική Ομοσπονδία, με την ηγεσία των Θηβαίων, παρουσιάζεται, τουλάχιστον από το 520 π.Χ. και μετά, ως μια ισχυρή ομοσπονδιακή δύναμη με δικούς της άρχοντες και κοινό νόμισμα. Τα πρώτα νομίσματα του Κοινού, που ακολουθούσαν το αιγινήτικο σταθμητικό μέτρο, είχαν ως σύμβολο τη βοιωτική ασπίδα ως εμπροσθότυπο, ενώ στην πίσω έγκοιλη όψη τους έφεραν το μονόγραμμα των κύριων βοιωτικών πόλεων, πλην των Θηβών και του Ορχομενού. Ο τελευταίος δεν συμμετείχε τότε στην Ομοσπονδία αλλά εισήλθε αργότερα. Όπως φαίνεται από τις ιστορικές συγκυρίες, που προηγούνται και έπονται από την ίδρυση του Κοινού των Βοιωτών με καθαρά πλέον πολιτικό-στρατιωτικό χαρακτήρα και οργάνωση, στόχευε να εξασφαλίσει τη χώρα από την επεκτατική πολιτική των Αθηναίων από το Νότο και των Θεσσαλών από το Βορρά. Οι Πλαταιείς, οι Ορχομένιοι και αργότερα οι Θεσπιείς, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, αμφισβήτησαν από νωρίς τη δεσποτική συμπεριφορά των Θηβαίων έναντι των ομόσπονδων πόλεων καθώς και την κυριαρχία τους σε ολόκληρη τη Βοιωτία. Ως εκ τούτου υπέστησαν επανειλημμένες καταστροφές, υποδούλωση και πολύχρονο εκπατρισμό, την ίδια τύχη που η ιστορία επεφύλαξε αργότερα και στους Θηβαίους.

Η περιγραφή του Ηροδότου (*Ιστοριών* 5, 74 κ.εξ.) εκφράζει την αθηναϊκή μάλλον εκδοχή των ιστορικών γεγονότων. Τα ευρήματα όμως των ανασκαφών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται μεγάλης σπουδαιότητας επιγραφές, σε λίθο ή σε χαλκό, και τέλος τα νομίσματα, προσφέρουν πολύτιμα και αυθεντικά στοιχεία για τη γνώση της ιστορίας των Βοιωτών, στις κρίσιμες δεκαετίες του φθίνοντος 6ου π.Χ. αιώνα. Οι πολιτικοί και οι θρησκευτικοί θεσμοί, η πολυποίκιλη πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία, ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος, η οικονομία των πόλεων, των ιερών και των αριστοκρατικών οικογενειών, καθώς και η κοινωνική κατάσταση, η έγγειος ιδιοκτησία, η ανάθεση και ανίδρυση έργων τέχνης στα ιερά, στις αγορές των πόλεων και στα νεκροταφεία τεκμηριώνονται πλέον, αν και ακόμη ελλιπώς, από κείμενα της γραπτής παράδοσης, από τις επιγραφές, τα νομίσματα και τα παντοειδή αρχαιολογικά ευρήματα.

Μερικά νέα επιγραφικά ευρήματα από τη Θήβα φωτίζουν όντως άγνωστες πτυχές σημαντικών ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων. Ανάμεσά τους η αναθηματική επιγραφή, με αναφορά στα δραματικά πολεμικά γεγονότα του 507/6 π.Χ., όταν οι σύμμαχοι, Βοιωτοί και Χαλκιδείς, μετά τις προσωρινές επιτυχίες τους σε μεθοριακά οχυρά της Αττικής, σε συντονία με την αποτυχημένη εκστρατεία του βασιλέα Κλεομένη ως την Ελευσίνα, και με κύριο σκοπό την παλινόρθωση των Πεισιστρατιδών, νικήθηκαν κατά κράτος από το στρατό της νεοπαγούς κλεισθένειας πολιτείας, σε δύο μάχες κοντά στον Εύριπο. Δεν αποκλείεται το αρχαιότερο γνωστό νόμισμα του Κοινού, που κόπηκε με το ευβοϊκό μετρικό σύστημα και το χαλκιδικό Χ στο έγκοιλό του, να συνδέεται με την πρόσκαιρη και άδοξη συμμαχία Θηβαίων και Χαλκιδέων, κατά τα γεγονότα του 507/6 π.Χ. Σε μια επιτύμβια στήλη των ίδιων χρόνων αναφέρονται νεκροί, θανόντες εν πολέμω, ενώ σε χάλκινο έλασμα της ίδιας εποχής από το θησαυροφυλάκιο της πόλης μνημονεύεται διένεξη Μεγαρέων και Θηβαίων εξαιτίας απόσπασης μεθοριακών προφανώς εδαφών των πρώτων, κοντά στον μετέπειτα αττικό δήμο των Ελευθερών, που φαίνεται ότι ανήκε ακόμη στη Βοιωτία.

Η καλλιτεχνική κίνηση ανθεί στην αρχαϊκή Βοιωτία και εκφράζει το δυναμισμό των κυριότερων πόλεων και την άνοδο και τον πλούτο πλειάδας ιερών στο περιβάλλον και για τις ανάγκες των οποίων εργάστηκαν Βοιωτοί και μετακλητοί τεχνίτες από την Αττική, τη βορειοανατολική Πελοπόννησο και κυρίως από τις Κυκλάδες. Η Βοιωτία παρουσιάζει αξιόλογη κεραμική και κοροπλαστική παραγωγή και διαθέτει, ιδίως κατά τον 6ο αιώνα, εργαστήρια γλυπτικής μεγάλων διαστάσεων καθώς και μεταλλοτεχνίας.

Τμήματα σκύφου με δύο ανδρικές μορφές, ίσως από μυθολογική παράσταση σχετιζόμενη με τη δράση του Ηρακλέους. Από το ιερό του ήρωα στη Θήβα. 7ος αι. π.Χ.

Στην κεραμική, από την αρχή κιόλας του 7ου π.Χ. αιώνα, τα αυστηρά γεωμετρικά σχήματα των αγγείων αντικαθίστανται από μορφές πιο ελεύθερες, καμπύλες και χυμώδεις και από διακοσμητικά μοτίβα που τοποθετούνται πλέον ελεύθερα στο χώρο, χωρίς την προηγούμενη αυστηρή νομοτέλεια. Στη βοιωτική κεραμική παραγωγή, όπου οι ανατολικές επιδράσεις είναι περισσότερο εμφανείς και έντονες σε σχέση με τους άλλους κλάδους της τέχνης, διακρίνονται δύο ρυθμοί: ο υπογεωμετρικός, με εκφυλισμένα πλέον τα γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα, και ο ανατολίζων/πρώιμος αρχαϊκός, που συντονίζεται με τις γενικότερες εξελίξεις στην ελληνική αγγειογραφία της εποχής. Χαρακτηριστικά παραδείγματα του τελευταίου είναι δύο αποσπασματικοί δίνοι, αγγεία συμποσίου, από τον περίφημο χώρο λατρείας του Ηρακλή, κοντά στις Ηλέκτρες πύλες της Θήβας, διακοσμημένοι με ιδιαίτερα σημαντικές μυθολογικές παραστάσεις. Στο πρώτο αγγείο απεικονίζεται η απαγωγή της Διήανειρας από τον κένταυρο Νέσσο, που έχει ήδη δεχθεί τα θανάσιμα βέλη του ήρωα. Στο άλλο παριστάνεται πλοίο επανδρωμένο με τον ναύκληρο και τους κωπηλάτες, ενώ ένας πολεμιστής έχει αποβιβαστεί στη στεριά. Η τεχνική της απεικόνισης των μορφών εν μέρει σε σκιαγραφία και εν μέρει με περίγραμμα απηχεί τις εξελίξεις της πρωτοαττικής αγγειογραφίας, ενώ οι ανατολικές επιδράσεις επιμερίζονται στα παραπληρωματικά ανθεμωτά κοσμήματα. Αλλά και η θηριομορφική προχοή, στο αγγείο με το φόνο του κενταύρου, θυμίζει τις εξέχουσες κεφαλές σε ανατολίζοντες χάλκινους λέβητες από τα ιερά των Δελφών και της Ολυμπίας.

Από τις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. ο μελανόμορφος ρυθμός υιοθετείται και από τη βοιωτική αγγειογραφία, υπό την επίδραση των κορινθιακών και αττικών εισαγωγών. Είναι μάλιστα πολύ πιθανό να τον μετέφεραν αγγειογράφοι από την Αττική, όπως ο λεγόμενος «Ζωγράφος της Κωνσταντινούπολης», που προέρχεται μάλλον από τον κύκλο του Αθηναίου «Ζωγράφου των Γοργόνων», και ο «Horse-bird Painter», που έχει στο ενεργητικό του πολλά αλάβαστρα και αρυβάλλους και μάλλον ταυτίζεται με τον Αθηναίο «Ζωγράφο της Λεκανίδος

της Δρέσδης». Είναι επίσης πιθανό ότι και άλλοι αγγειογράφοι μετοίκησαν αργότερα από την Αττική στη Βοιωτία, όπως ο «Ζωγράφος της Καμήλου», που συνήθως διακοσμούσε σκύφους με δύο ή τρεις ανδρικές μορφές, σε χαλαρά διαρθρωμένες αθλητικές σκηνές, και πιθανόν ανήκε αρχικά στον κύκλο των μαθητών του Λυδού. Επαφές με την Αττική δείχνει και η ομάδα των αγγείων με κωμαστές, θέμα πολύ αγαπητό στη Βοιωτία. Από τις διάφορες εξωγενείς επιρροές που δέχονται οι αγγειογράφοι της Βοιωτίας, δημιουργείται ένα ιδιαίτερο στυλ που χαρακτηρίζει την τοπική παραγωγή, με ιδιαίτερη προτίμηση στην απεικόνιση των άθλων του Ηρακλή, του κατεξοχήν θηβαγενούς ήρωα, καθώς και σε θέματα από την αγροτοποικιμική ζωή ή εμπνευσμένα από την αττική θεματογραφία. Τη βοιωτική κεραμική τη χαρακτηρίζει επίσης η παραγωγή των διαφόρων τοπικών εργαστηρίων, όπως των Θηβών, της Τανάγρας και της Ακραιφίας, που σε διάστημα μισού αιώνα (575-525 π.Χ.) παρήγαγε πληθώρα αγγείων, μεταξύ των οποίων οι περίφημες κύλικες ή μάλλον καρποδόχες, με διακόσμηση πτηνών, αγγεία που μαζί με το περιεχόμενό τους προσφέρονται τελετουργικά στους θεούς και τους νεκρούς.

Παράλληλα με την τέχνη της κεραμικής αναπτύχθηκε η κοροπλαστική, παλαιός και ξακουστός κλάδος της βοιωτικής καλλιτεχνικής παράδοσης που διέπρεψε και στα μετέπειτα χρόνια. Από τα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ. ξεκίνησε η παραγωγή ιππαρίων, με ή χωρίς αναβάτες, καθώς επίσης και αρμάτων, που θα συνεχιστεί και στον 6ο αιώνα με πολλά γνωστά παραδείγματα από τα νεκροταφεία της αρχαίας Μυκαλησσού (Ριτσώνας), της Τανάγρας και του Ακραιφνίου.

Από τις αρχές άλλωστε του 6ου αιώνα άρχισε και η παραγωγή καθιστών ή όρθιων σανιδόμορφων ειδωλίων, των γνωστών «παπάδων», λόγω του πόλου που φέρουν στο κεφάλι τους. Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η μετωπικότητα και η αφαιρετική διάπλαση του σώματος. Στην αρχή, στο πρώτο μισό του αιώνα, τα κεφάλια αυτών των ειδωλίων κατασκευάζονται με μήτρα (καλούπι) αλλά αργότερα επικράτησαν τα σανιδόμορφα, με χειροποίητες πτηνόμορφες ή ποντικόμορφες κεφαλές, που αποτελούν την πιο αντιπροσωπευτική και πολυπληθή κατηγορία της βοιωτικής ειδωλοπλαστικής της εποχής. Από τα μέσα του ίδιου αιώνα εμφανίστηκαν πάλι πρόσωπα φτιαγμένα με μήτρα, που συμβαδίζουν με τα έργα της μεγάλης πλαστικής, όπως αυτή διαμορφώθηκε με τις επιρροές της Ανατολικής Ελλάδας από το 530 π.Χ. και εξής. Τα ενδύματα, τα κοσμήματα και οι λεπτομέρειες του προσώπου αποδίδονταν γραπτά και με έντονα χρώματα, που συχνά διατηρούνται σχεδόν άθικτα. Η διακόσμηση των ενδυμάτων των ειδωλίων γίνεται είτε απλά, με γεωμετρικά σχέδια, είτε με φυτικά μοτίβα και σχέδια πουλιών.

Τυπικά έργα της βοιωτικής κοροπλαστικής των αρχών του 5ου αιώνα π.Χ., που συνεχίζουν την καθαυτό αρχαϊκή παράδοση, είναι οι ανθρώπινες μορφές που παριστάνονται σε διάφορες καθημερινές ασχολίες. Πρόκειται για ειδώλια γυναικών που απεικονίζονται συνήθως με βρέφη στην αγκαλιά τους ή να ζυμώνουν ψωμί, και ανδρών στις καθημερινές αγροτικές ή σε άλλου είδους ενασχολήσεις, όπως το κούρεμα, το ψήσιμο ή το τρίψιμο του τυριού. Υπάρχουν τέλος και κάποιες πήλινες προτομές και ειδώλια αυτής της περιόδου που ή προέρχονται από την Αττική ή μιμούνται αττικά πρότυπα. Είναι κυρίως ειδώλια γυναικείων μορφών, με περίτεχνη κόμμωση, καθιστών σε θρόνους με πτερυγωτά ερεισίνωτα, και κατασκευασμένων εξ ολοκλήρου με μήτρες.

Η τέχνη της μεγάλης γλυπτικής, που ανέδειξε στην πορεία των αιώνων πολλούς και αξιόλογους καλλιτέχνες, έχει παλιές και δυνατές ρίζες στη Βοιωτία. Οι πρώτες δημιουργίες της ανιχνεύονται ήδη στο δεύτερο μισό του 7ου αιώνα με έργα από το περιβάλλον των ιερών και των νεκροταφείων. Φαίνεται ότι οι Βοιωτοί διδάχθηκαν την τέχνη αρκετά πρώιμα και αρχικά δίπλα σε διάσημους γλύπτες της εποχής, ενώ κατόπιν ίδρυσαν δικές τους σχολές. Από επιγραφές που βρέθηκαν στο ιερό του Απόλλωνος στο όρος Πτώον, κοντά στην αρχαία Ακραιφία

Αργυρά νομίσματα από θησαυρό νομισμάτων στην Αγόριανη.
 (ΠΑΝΩ ΑΡΙΣΤΕΡΑ:) Δραχμή Τανάγρας (600-480 π.Χ.) με ασπίδα
 ως εμπροσθότυπο και έγκοιλο τετράγωνο ως οπισθότυπο.
 (ΠΑΝΩ ΔΕΞΙΑ:) Οβολός Ορχομενού (550-480 π.Χ.) με κόκκο κριθα-
 ριού ως εμπροσθότυπο και έγκοιλο τετράγωνο ως οπισθότυπο.

(ΔΕΞΙΑ:) Περσικός δαρεικός (480 π.Χ.).

(Ακραιφνιο), είναι γνωστά ονόματα Θηβαίων καλλιτεχνών, όπως του Ονάσιμου, και αναθετών, όπως του Επιχάρους. Επιπλέον η συνήθεια της προσφοράς κούρων, ως αγαλμάτων, αναθημάτων στη θεότητα του Ιερού, έφερε στη Βοιωτία αρκετά νωρίς και ήδη από τον 7ο αιώνα π.Χ., εκτός από το μάρμαρο και γλύπτες από την Αθήνα και τις Κυκλάδες, και μάλιστα από τη Νάξο, από όπου δέχεται τελικά και τις περισσότερες επιδράσεις η τοπική παραγωγή. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των βοιωτικών κούρων του 6ου π.Χ. αιώνα, που έχουν επίσης βρεθεί στην Εύτρηση, τις Θεσπιές και τον Ορχομενό, είναι η σχετικά ρεαλιστική απόδοση της ανατομίας, η απλότητα, ο σχεδόν υπερβολικός δυναμισμός και η ζωντάνια. Το τοπικό αυτό στυλ ακμάζει κυρίως στις πρώτες δεκαετίες του 6ου αιώνα αλλά και αργότερα, ανάμεσα στο 540-530 π.Χ. Μεγάλος είναι ο αριθμός των κούρων που προσγράφονται στο ιερό του Πτώου, καθώς υπολογίζονται τουλάχιστον ενενήντα και πιθανώς έφθαναν τους εκατόν είκοσι.

Ανασκαφικές πληροφορίες για τα αρχαϊκά λατρευτικά αγάλματα θεών δεν υπάρχουν. Εικάζεται όμως, παρά κάποιες ερμηνευτικές υποθέσεις, ότι αυτά δεν σχετίζονταν με τους γνωστούς μας κούρους ή με τις κόρες. Σύμφωνα εξάλλου με γραπτές πηγές και με παραστάσεις της αγγειογραφίας, στη Βοιωτία υπήρχαν λατρευτικά ξόανα που τα θεωρούσαν μάλιστα αρχαιότατα και διπετηή, σταλμένα δηλαδή από τους θεούς και τα οποία, όπως πίστευαν, έπεσαν από τον ουρανό. Η κεφαλή και τα άκρα τους ήταν από άλλο υλικό, πωρόλιθο, μάρμαρο, πηλό ή ελεφαντοστό, και κάποτε έφεραν στη θέση του προσώπου μια πήλινη, ζωγραφιστή μάσκα.

Το σύνολο ντυνόταν με πολυτελή ενδύματα και προσαρμοζόταν στον ξύλινο κορμό των ακρόλιθων αυτών αγαλμάτων. Μία πήλινη γραπτή κεφαλή μάλλον Ηρακλέους από το χώρο λατρείας του ήρωα στη Θήβα, φαίνεται ότι πληροί τις προϋποθέσεις ανάλογης χρήσης καθώς σώζει και τα σημεία προσήλωσης σε κορμό από άλλο υλικό. Αυτή και μερικά ακόμη τμήματα πώρινων, αετωματικών ίσως συνθέσεων και διακοσμημένων τμημάτων στέγης από αρχαϊκό ναό, χρονολογούνται στο μεταίχμιο των δύο αρχαϊκών αιώνων και αποτελούν πολύτιμα δεδομένα για τη γνώση της πρώιμης πλαστικής τέχνης και της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής της Βοιωτίας και συγκεκριμένα της Θήβας, για την οποία υπήρχαν μόνο μεταγενέστερες και αμφιλεγόμενες πληροφορίες.

Σημαντική θέση στην πρωιμότετη γλυπτική της Βοιωτίας κατέχουν και τα επιτύμβια ανάγλυφα ή ολόγλυφα έργα. Εκτός από την πασίγνωστη στήλη των Ταναγραίων αδελφών Δέρμου και Κιττύλου, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 6ου αιώνα, υπάρχουν ακόμη παλαιότερα, μεταδαιδαλικά, γλυπτά από την ίδια περιοχή, που χρονολογούνται με σχετική βεβαιότητα στο δεύτερο μισό του 7ου αιώνα π.Χ. Η εύρεσή τους στη θέση των εκτεταμένων νεκροταφείων της πόλης δεν αφήνει αμφιβολίες για την ταφική χρήση τους. Ταφικός επίσης ήταν και ο κούρος που η κεφαλή του χρησίμευσε για το κτίσιμο ενός ελληνιστικού τάφου, στο βορειοανατολικό νεκροταφείο των Θηβών. Ένα σχετικά πρόσφατο εύρημα (1992) από τη νεκρόπολη του Ακραιφνίου, η ανάγλυφη ανθεμωτή στήλη που στήθηκε περί το 510 π.Χ. στον τάφο του νεκρού Μνησιθέου από τον φίλο του Πύριχο, ξεπερνά σε ποιότητα, συγκινησιακή φόρτιση και πληρότητα κάθε γνωστό έργο από την αρχαϊκή Βοιωτία. Η στήλη υπογράφεται από τον γνωστό Αθηναίο γλύπτη Φίλουργο (Φίλοργος, Φιλούργος) και σύμφωνα με το επίγραμμα, που τη συνοδεύει, ήταν όμορφο μνημείο (*μνᾶμα καλόν*), στημένο πάνω στο δρόμο (*ἐπ' ὁδῶ*) προς τη Θήβα, από τον Πύριχο, σε ανταμοιβή της παλαιάς φιλίας και αγάπης (*ἀρχαίης ἀντι φιλημοσύνης*) προς τον Μνησίθεο.

Εργαστήρια μεταλλοτεχνίας, με επιδράσεις ιδίως από τα πελοποννησιακά, λειτουργούσαν συνεχώς από τα γεωμετρικά χρόνια σε διάφορες πόλεις της Βοιωτίας, καθώς και στο περιβάλλον των μεγάλων ιερών της (Πτώ, Καβίρειο, Ογχηστός). Πολλά από τα κοσμήματα των αρχαϊκών χρόνων που έχουν κατά καιρούς βρεθεί στη Βοιωτία, κυρίως περίτεχνα περιδέραια, δακτυλίδια, ψέλια και πόρπες, κάτοπτρα, διακοσμητικά επιθήματα επίπλων, αγγεία και άλλα προσωπικά αντικείμενα, προέρχονται συνήθως από τάφους. Αλλά και τα εργαστήρια πλησίον των μεγάλων ιερών παρήγαγαν διάφορα χάλκινα αναθήματα (ειδώλια, ομοιώματα ζώων, τριπόδων, δίσκων και αρμάτων, φιάλες, μάχαιρες θυσιών, ελάσματα επιγραφών, κλειδιά και άλλα αντικείμενα), χρήσιμα για τις ανάγκες των προσκυνητών και τις απαιτήσεις της λατρείας.

Η Αρχαϊκή εποχή υπήρξε όντως σπουδαία για ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο και εμπεριείχε, ήδη εν δυνάμει, τα σπέρματα του κλασικού ελληνικού θαύματος. Θαυμαστή ήταν η ποικιλία της σε λογοτεχνικά είδη, σε συγγραφείς, σε καλλιτέχνες, σε έργα, σε ιδέες και σε δράση, εφόσον σε αυτήν έλαχε το βάρος της απόκρουσης της περσικής εισβολής. Αυτή την εποχή, οι γόνιμες επαφές με την Ανατολή ευνόησαν τις πνευματικές αναζητήσεις. Η φιλοσοφία, η ιστορία, η ιατρική και οι άλλες επιστήμες απομακρύνθηκαν για πρώτη φορά από τη μυθική και την ποιητική τους παράδοση, εμπιστεύθηκαν τον ορθολογισμό και αξιοποίησαν τον πεζό λόγο.

Υποκρατήριο διακοσμημένο με φυτικά και ζωικά μοτίβα από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. 7ος αι. π.Χ.

Τμήμα σκύφου με διακόσμηση αντωπών ίππων από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. Α΄ μισό 7ου αι. π.Χ.

Πήλινη κεφαλή «ακροπήλινου» λατρευτικού αγάλματος, πιθανότατα Ηρακλέους, από το ιερό του ήρωα στη Θήβα.
Τέλη 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ.

Χάλκινο έλασμα διακοσμημένο με τη μυθολογική παράσταση της αυτοκτονίας του Αίαντα, από τη Θήβα. 6ος αι. π.Χ.

Χάλκινα αντικείμενα αρχαϊκών χρόνων: κύλικα (ΠΑΝΩ),
λύχνος (ΚΕΝΤΡΟ) και ειδώλιο ίππου από την πυράν
του Ηρακλέους στην Οίτη.

Χάλκινο έλασμα με έκτυπη παράσταση
γοργονείου από το Ακράϊφνιο. 6ος αι. π.Χ.

Χάλκινη σπάτουλα αρχαϊκών χρόνων με στέλεχος που κοσμείται με ανάγλυφο γυναικείο πρόσωπο από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώον. Δεξιά απεικονίζεται λεπτομέρεια του προσωπείου. (ΚΑΤΩ:) Χάλκινες περόνες αρχαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώον.

Τμήμα χάλκινου «ομηρικού» κλειδιού με επιγραφή από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτόων. 6ος αι. π.Χ.

Χάλκινα αγαλμάτια πρώιμων κλασικών χρόνων. Αριστερά, λεπτομέρεια αγαλματίου από την πυράν του Ηρακλέους στην Οίτη και, δεξιά, αγαλμάτιο αθλητή από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. Αρχές 5ου αι. (470 π.Χ. περίπου).

Χάλκινο έλασμα με παράσταση πάλης Θησέα και Μινώταυρου, παρουσία της Αριάδνης, από το Ακραιφνιο. Β΄ τέταρτο 6ου αι. π.Χ.

Αριστερά, χάλκινο αγαλμάτιο Ηρακλέους πρώτων κλασικών χρόνων σε στάση επίθεσης, και δεξιά, χέρι που κραδαίνει ρόπαλο από άλλο χάλκινο αγαλμάτιο του ήρωα. Προέρχονται από την πυράν του Ηρακλέους στην Οίτη (470 π.Χ. περίπου).

Αναθήματα αρχαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώον. Πάνω, χάλκινα ελάσματα σε σχήμα ανδρικής μορφής και κεφαλής κρανοφόρου, και κάτω, χέρια από χάλκινα αγαλμάτια.

Χάλκινο έλασμα σε σχήμα ανδρικής μορφής αρχαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώον.

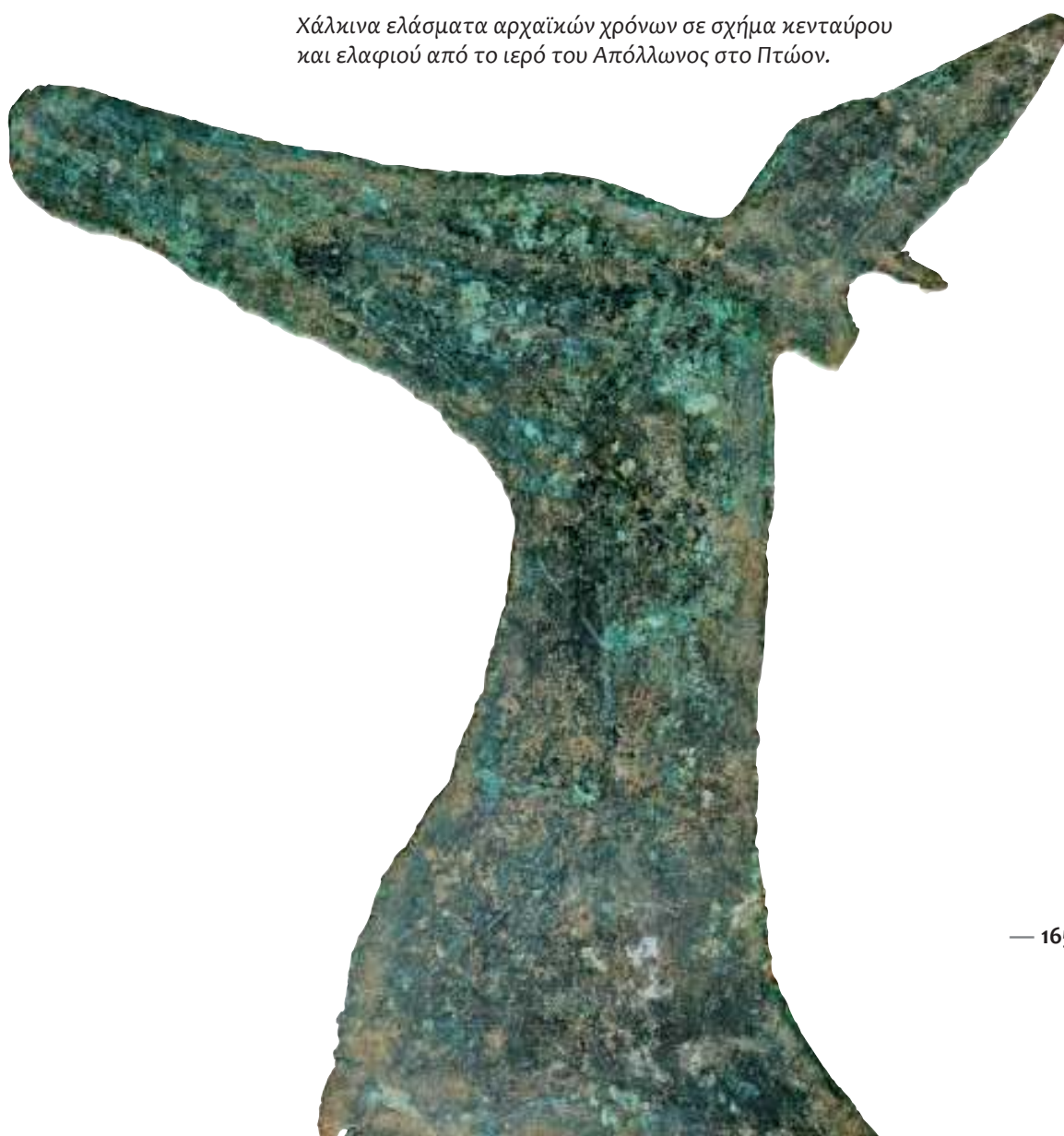

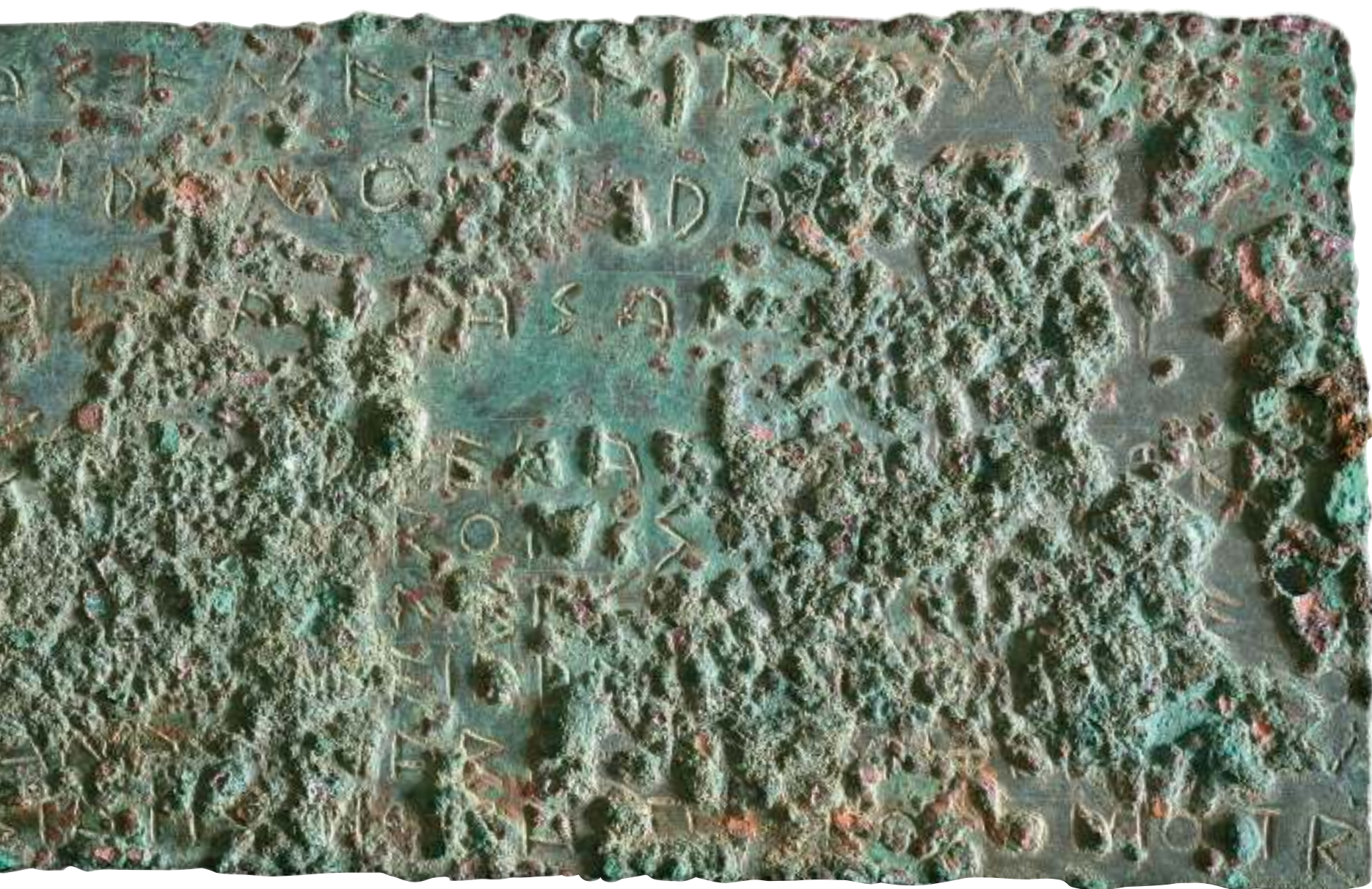
Βλέφαρα χάλκινου αγάλματος αρχαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώον.

Χάλκινα ελάσματα αρχαϊκών χρόνων σε σχήμα κενταύρου και ελαφιού από το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώον.

Δύο ενεπίγραφα χάλκινα ελάσματα από κτιστό δημόσιο θησαυροφυλάκιο ή ταμείο (θησαυρόν) στην κάτω πόλη των Θηβών (Πυρί). Οι επιγραφές αναφέρονται σε ζητήματα της οικονομικής και πολιτικής ζωής των Θηβών στο τέλος του 6ου και στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Στο κάτω έλασμα, που διατηρεί και τον κρίκο ανάρτησης, περιέχεται απολογισμός παραλαβής ή καταβολής δημοσίου χρήματος. Στο πάνω, ακέραιο και αμφίγραφο έλασμα αναγράφονται κτηματικές περιουσίες που δεσμεύονται ή πωλούνται από την πόλη για άγνωστο λόγο.

Κάνθαρος με μελανόμορφη παράσταση αντωπών λεόντων από τη Ριτσώνα. Στην άλλη πλευρά του αγγείου παριστάνονται αντωπές σφίγγες. Λεπτομέρεια στη σελίδα αριστερά. 580-570 π.Χ.

Μελανόμορφος κάνθαρος με διακόσμηση σε δύο ζώνες από τη Ριτσώνα. Στην πάνω ζώνη απεικονίζεται χορός κωμαστών, ενώ στην κάτω σφίγγες και λέοντες παραταγμένοι σε αντωπά σχήματα. Στις επόμενες δύο σελίδες απεικονίζεται λεπτομέρεια της παράστασης. 570-550 π.Χ.

Τριποδικό εξάλειπτρο με
πώμα από τη Ριτώνα.
Διακοσμείται με παρα-
στάσεις κωμαστού, λιον-
ταριού και μέδουσας
(λεπτομέρεια αριστερά)
στις μετόπες των τριών
στελεχών του.
570-550 π.Χ.

Βοιωτική κύλικα από τη Ριτσώνα (ΔΕΞΙΑ),
και σκύφος από το Ακράϊφνιο (ΚΑΤΩ),
με χαρακτηριστική διακόσμηση πολύ-
χρωμων ανθεμίων. Μέσα 6ου αι. π.Χ.

Βοιωτική κύλικα με χαρακτηριστική διακόσμηση πτηνών και ανθεμίων
από το Ακράϊφνιο. Μέσα 6ου αι. π.Χ.

Μελανόμορφοι βοιωτικοί κανθαρίσκοι από τον Ελεώνα, με χαρακτηριστική διακόσμηση και απόδοση των μορφών με σκιαγραφία, χωρίς εγχάραξη. Απεικονίζονται κένταυροι, πτηνά, πολεμιστές και πλοίο. 6ος αι. π.Χ.

Μελάνομορφος βοιωτικός κανθαρίσκος από τον Ελεώνα ο οποίος στη μία όψη παριστάνει σύγκρουση κενταύρου και πολεμιστή (πιθανόν Ηρακλή και Νέσσου), ενώ στην άλλη σειρά δρομέων, καθώς και σειρά πτηνών και ανάμεσά τους λέοντα. 6ος αι. π.Χ.

Μελανόμορφο πινάκιο από το Ακράϊφνιο με διακόσμηση αλυσίδας λωτών στην εξωτερική πλευρά και παράσταση καθιστού λιονταριού στο μετάλλιο στο εσωτερικό του αγγείου. 6ος αι. π.Χ.

(ΠΑΝΩ:) Εξάλειπτρο με μελανόμορφη διακόσμηση φυτικών και γραμμικών μοτίβων από το Ακραιφνιο. 6ος αι. π.Χ.
(ΚΑΤΩ:) Μελανόμορφο πινάκιο με παράσταση υδρόβιων πτηνών στο εσωτερικό του από τον Ελεώνα. 6ος αι. π.Χ.

Μελανόμορφη πελίκη από το Ακραιφνιο με δίζωνη παράσταση αντωπών γυναικών και σφιγγών.
Στη σελίδα αριστερά, λεπτομέρεια της παράστασης. Α΄ μισό 6ου αι. π.Χ.

Λεπτομέρεια μελανόμορφης παράστασης στο σώμα αμφορέα από τη Θήβα. Απεικονίζονται δύο αντωποί αγριόχοιροι.
Α΄ μισό 6ου αι. π.Χ.

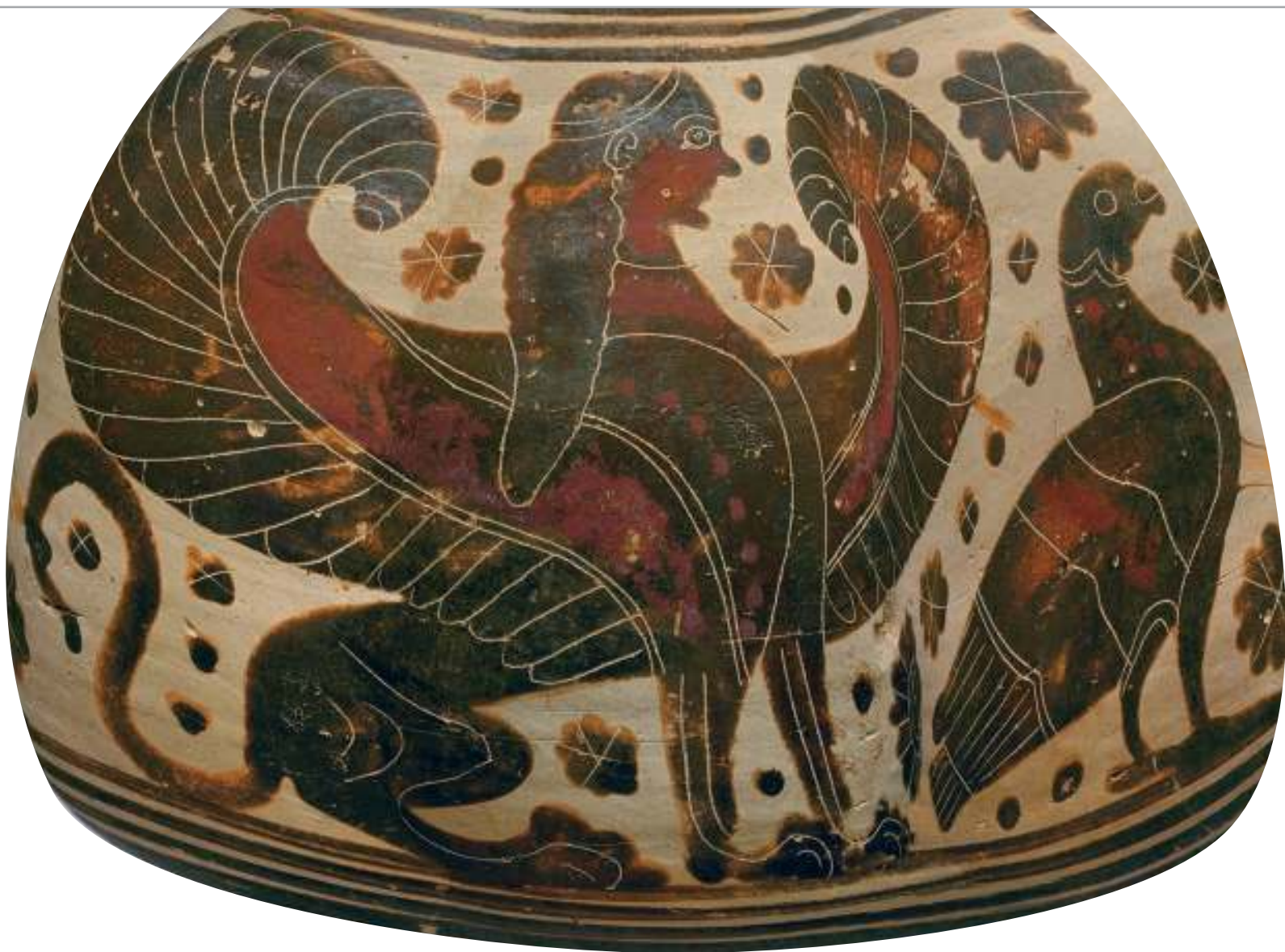

Σφαιρικοί κορινθιακοί αρύβαλλοι από τη Ριτσώνα με μελανόμορφη παράσταση πάνθηρα και κύκνου (ΠΑΝΩ)
και σφίγγας (ΚΑΤΩ). Α΄ μισό 6ου αι. π.Χ.

Κορινθιακά αλάβαστρα με μελανόμορφη παράσταση σφίγγας (ΑΡΙΣΤΕΡΑ και λεπτομέρεια κάτω), φτερωτού λέοντος (ΚΕΝΤΡΟ) και γλαύκας εν μέσω αντωπών πανθήρων (ΔΕΞΙΑ). Το πρώτο προέρχεται από τη Θήβα και τα δύο άλλα από τη Ριτσώνα. Αρχές βου αι. π.Χ.

Πήλινο ακροκέραμο με παράσταση τεθρίππου με ηνίοχο απεικονιζόμενο κατενώπιον από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. Α΄ μισό του βου αι. π.Χ.

Κάνθαρος με μελανόμορφη παράσταση
τεθρίππου από τη Θήβα.
Στην αριστερή σελίδα (ΚΑΤΩ):
λεπτομέρεια του τεθρίππου με τον ηνίοχο
και τον ιπποκόμο. Β' μισό 6ου αι. π.Χ.

Αττική τριφυλλόστομη οinoχόη από τη Ριτσώνα, με μελανόμορφη παράσταση πλοίου με έναν κωπη-
λάτη που τον στεφανώνει ένας άλλος άνδρας καθισμένος στην πλώρη, ενώ προπορεύεται μία φτε-
ρωτή Νίκη. Η παράσταση πιθανόν αναφέρεται σε κάποια νίκη στο πλαίσιο ναυμαχίας ή ναυτικών
αγώνων. Κάτω λεπτομέρεια της παράστασης. Αποδίδεται στον Ζωγράφο της Αθηνάς, αρχές 5ου αι.
(490-480 π.Χ.).

Ταινιωτή κύλικα από το Ακραιφνιο με μελανόμορφη ζωφόρο (ελάφι στο μέσο αντωπών πουλιών) στη ζώνη μεταξύ των λαβών.
Μέσα 6ου αι. π.Χ.

(ΣΤΗ ΣΕΛΙΔΑ ΔΕΞΙΑ:) Λεπτομέρεια παράστασης σε μελαμβαφή κάνθαρο από τη Θήβα. Απεικονίζεται αθλητής με αλτήρες στα χέρια. Αποδίδεται με εγχάραξη και επίθετο λευκό χρώμα (τεχνική *Six*). Β' μισό 6ου αι. π.Χ.

Μελανόμορφος σκύφος του Ζωγράφου της Καμήλου από το Ακραιφνιο με παράσταση αθλητών. Στις σελίδες 186 και 187 λεπτομέρειες της παράστασης. Β' μισό 6ου αι. π.Χ.

Τρεις μελανόμορφες λήκυθοι από τη Ριτσώνα. Η αριστερή είναι διακοσμημένη με γυναικεία προτομή εν μέσω φιδιών (Μήδεια);, η μεσαία με μονομαχία οπλιτών (λεπτομέρεια στη σελίδα 195) και η δεξιά με παράσταση γυναικών σε κρήνη (ανάπτυγμα της τελευταίας στις σελ. 190-191). Οι δύο πρώτες χρονολογούνται στο τέλος του 6ου αιώνα (510-500 π.Χ.), και η τρίτη στις αρχές του 5ου αιώνα (500-490 π.Χ.).

Μελανόμορφος σκύφος από τη Ριτσώνα με διονυσιακή παράσταση. Ο Διόνυσος απεικονίζεται πάνω σε όνο με συνοδεία από μαινάδες και σατύρους. Τέλος 6ου αι. (510-500 π.Χ.).

ΠΑΝΩ: Μελαμβαφής κύλικα από τη Ριτσώνα με παράσταση αναβάτη και άρματος στο εσωτερικό της (500 π.Χ. περίπου), και ΚΑΤΩ, μελαμβαφής κύλικα τύπου Σιάνας, επίσης από τη Ριτσώνα, με παράσταση αθλητικών αγώνων στην εξωτερική της πλευρά (μέσα 6ου αι. π.Χ.).

Ερυθρόμορφη οφθαλμωτή κύλικα από το Ακραιφνίο. Τέλος 6ου αι. π.Χ.

Λεπτομέρεια παράστασης κολυμβητή σε μελανόμορφο σύφο από τη Ριτσώνα. Αρχές 5ου αι. π.Χ.

Μελαμβαφής κύνθαρος από τη Ριτσώνα με επιγραφή στο κάτω άκρο του σώματος: «ΤΕΙΣΙΑΣ ΕΠΟΙΕΣΕ» (βλ. λεπτομέρεια). Ο Τεισίας ήταν Αθηναίος αγγειογράφος που μετοίκησε και έζησε στη Βοιωτία. Περί το 500 π.Χ.

Στη σελίδα δεξιά, λεπτομέρεια της μονομαχίας οπλιτών που απεικονίζεται σε λήκυθο από τη Ριτσώνα (βλ. σελ. 188).

Ερυθρόμορφη κύλικα από τη Θήβα με παράσταση μάχης από τη μία πλευρά και συμποσίου από την άλλη (λεπτομέρεια και στις επόμενες σελίδες). Τέλη 6ου αι. π.Χ.

Ερυθρόμορφος σκύφος του Αθηναίου Ζωγράφου του Βρύγου από τη Ριτσώνα. Στη μία πλευρά εικονίζεται ιθυφαλλικός σάτυρος και στην άλλη νεαρός οπλίτης. Ιδιαίτερο είναι το σχήμα των λαβών - η μία οριζόντια και η άλλη κάθετη. 480 π.Χ. περίπου.

Πήλινο ομοίωμα άρματος με δύο γυναικείες μορφές, ίσως θεές, και ιπποκόμου από τις Θεσπιές. Πιθανόν να συνδέεται με τα «Μεγάλα Δαίδαλα», την εορτή της Ήρας, όταν μετέφεραν σε άρμα τα «δαίδαλα», δηλαδή ξύλινες μορφές με τη μορφή νύφης και παρανύμφου. 6ος αι. π.Χ.

Δύο όψεις ειδωλίου έφιππου πολεμιστή και του
ιπποκόμου του από το Ακράϊφνιο. 6ος αι. π.Χ.

Σανιδόμορφα γυναικεία ειδώλια με πόλο στο κεφάλι από τη Ριτσώνα. Πλούσια χρωματική απόδοση παρατηρείται στα χαρακτηριστικά του προσώπου και τη διακόσμηση των ενδυμάτων. Τέλος 6ου αι. π.Χ.

ΣΤΗΝ ΣΕΛΙΔΑ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Σανιδόμορφα γυναικεία ειδώλια με πόλο στο κεφάλι από τη Ριτσώνα, τη Θήβα και το Ακραίφνιο, άλλα με φυσιοκρατικά πρόσωπα κατασκευασμένα με μήτρα και άλλα χειροποίητα, πτηνόμορφα. Ξεχωρίζει το σύμπλεγμα τριών ειδωλίων από τη Θήβα με ανασηκωμένα τα χέρια πάνω σε δισκοειδή βάση.

Λεπτομέρεια ειδωλίου από το Ακραίφνιο με φυσιοκρατικό πρόσωπο και έντονο χρωματικό διάκοσμο. 6ος αι. π.Χ.

Δύο από τα σανιδόμορφα γυναικεία ειδώλια με φυσιοκρατικά πρόσωπα της σελ. 206, το αριστερό από τη Ριτσώνα και το άλλο από τη Θήβα. Η μία μορφή κρατάει βρέφος. Β' μισό 6ου αι. π.Χ.

Ειδώλιο γυναικείας μορφής καθιστής
σε θρόνο από το Ακράϊφνιο, κατασκευα-
σμένο με μήτρα. Αρχές 5ου αι. π.Χ.

Αττική πλαστική οινόχρηστος από τη Ριτσώνα με σώμα σε σχήμα γυναικείας κεφαλής. 480-470 π.Χ.

Αγγείο σε μορφή σφίγγας από τη Θήβα. 6ος αι. π.Χ.

Αγγείο σε μορφή ποδιού από το ιερό του Ηρακλέους στη Θήβα. Αρχές 5ου αι. π.Χ.

Όψεις μικρογραφικού ειδωλίου γυμνού νέου με μακριά κόμη από τη Θήβα. 6ος αι. π.Χ.

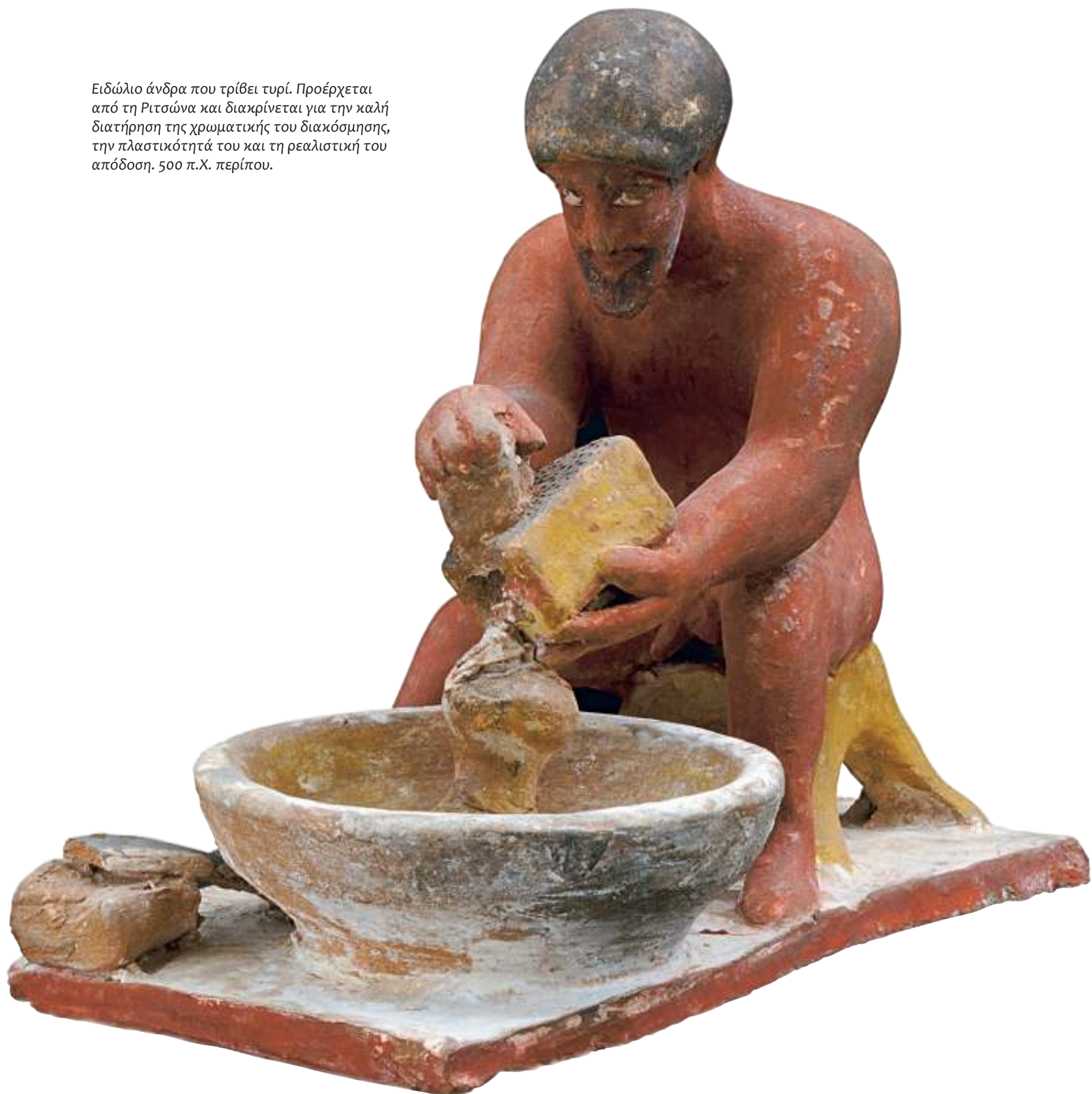

Τρεις πλευρές σανιδόμορφου γυναικείου ειδωλίου από τη Ριτσώνα. 6ος αι. π.Χ.

*Δαιδαλική πήλινη κεφαλή που θα διακοσμούσε το λαϊμό αγγείου από τις Αλές.
Πιθανόν πρόκειται για αυθεντικό κρητικό έργο. Τέλη 7ου αι. π.Χ.*

Ειδώλιο άνδρα που τρίβει τυρί. Προέρχεται από τη Ριτσώνα και διακρίνεται για την καλή διατήρηση της χρωματικής του διακόσμησης, την πλαστικότητά του και τη ρεαλιστική του απόδοση. 500 π.Χ. περίπου.

Ειδώλιο κριού από τη Ριτσώνα και δύο ιππάρια από το Ακράϊφνιο (ΠΑΝΩΔΕΞΙΑ) και από τη Θήβα (ΚΑΤΩ). 6ος αι. π.Χ.

Πλαστικό αγγείο-σφυρίχτρα από τη Θήβα (ΠΑΝΩ) και ειδώλια περιστεριού, σχηματοποιημένου πτηνού και ιπέα από τη Ριτσώνα. Το ειδώλιο του ιπέα, που ξεχωρίζει για την πλαστικότητά του, διατηρεί τμήματα από τα χάλκινα χαλινάρια του αλόγου. 6ος αι. π.Χ.

Ειδώλιο σιληνού από τη Ριτσώνα. 6ος αι. π.Χ.

Κεφαλή και άνω τμήμα γυναικείου
δαιδαλικού αγάλματος από τη
Λιάτανη, κοντά στην Τανάγρα.
Β΄ μισό 7ου αι. π.Χ.

Τμήμα αετώματος από παριανό μάρμαρο με παράσταση αμαζονομαχίας από το Κάστρο Κωπαΐδας. Απεικονίζεται μια πληγωμένη αμαζόνα με κοντό χιτώνα και φρυγικό σκούφο πεσμένη στο έδαφος, καθώς προσπαθεί να τραβήξει με το δεξί της χέρι ένα βέλος από τη φαρέτρα. Διακρίνεται και το πόδι μιας άλλης μορφής που κινείται προς τα δεξιά. 520 π.Χ. περίπου.

Κεφαλή μαρμάρινου κούρου από τη Θήβα. Τέλος 6ου αι. π.Χ.
Βρέθηκε σε δεύτερη χρήση σε ελληνιστικό τάφο.

ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Άγαλμα κούρου από το ιερό του Πτώου Απόλλωνος, κατασκευασμένο από υπόλευκο βοιωτικό μάρμαρο. Λείπει το αριστερό χέρι και τα κάτω άκρα έως και τα γόνατα. Πρόκειται για εξαιρετικό έργο με έντονη επιρροή από την κυκλαδική τέχνη, ιδίως της Νάξου. Λίγο μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Άγαλμα κούρου από το ιερό του Πτώου Απόλλωνος, κατασκευασμένο από λευκό μάρμαρο, πιθανόν από τη Νάξο. Λείπει το κεφάλι με τους ώμους και τα κάτω άκρα έως και τα γόνατα. Ένα μέτριο καλλιτεχνικά βοιωτικό έργο με επιρροή από τη Νάξο. Λίγο μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Άγαλμα κούρου από το ιερό του Πτώου Απόλλωνος, κατασκευασμένο από λευκό νησιωτικό μάρμαρο. Λείπει το κεφάλι και τα κάτω άκρα έως και τα γόνατα. Ένα αξιόλογο έργο, πιθανόν από τη Νάξο. 550-540 π.Χ.

Άγαλμα κούρου από την Εύτρηση, κατασκευασμένο από λευκό, πιθανόν βοιωτικό, μάρμαρο. Λείπει το κεφάλι, τα άνω άκρα από τους ώμους και τα κάτω άκρα από το ύψος των γονάτων. Αν και διατηρεί τη συνήθη μετωπική στάση του κούρου, ξεχωρίζει για τα καινοτόμα χαρακτηριστικά της πλαστικής του απόδοσης και της κίνησής του. Τα άνω άκρα δεν ήταν τεντωμένα δίπλα στον κορμό, αλλά το δεξί ήταν ανασηκωμένο στο ύψος του ώμου και το αριστερό λυγισμένο στον ώμο, με το χέρι να ακουμπάει στη μέση, όπως υποδηλώνει ένα μικρό θραύσμα που σώζεται πάνω στον κορμό. Πιθανόν η μορφή να έφερε τόξο και δόρυ, και να πρόκειται για τον Απόλλωνα. Αξιοσημείωτο είναι και το κοντό μήκος της κόμης. Έργο πιθανότατα Ίωνα γλύπτη των αρχών του 5ου αι. π.Χ.

Άγαλμα κούρου από το ιερό του Πτώου Απόλλωνος, κατασκευασμένο από λευκόγκριζο βοιωτικό μάρμαρο. Λείπει το πρόσωπο και το κατώτερο τμήμα των ποδιών. Δεξιά απεικονίζεται λεπτομέρεια της κόμης. Λίγο πριν από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Άγαλμα κούρου από το ιερό του Πτώου Απόλλωνος, κατασκευασμένο από λευκόγκριζο μάρμαρο. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλιού, τα άνω άκρα έως και τους αγκώνες, και τα κάτω άκρα. Αξιόλογο βοιωτικό έργο με επιρροή από την Πάρο. 530 π.Χ. περίπου.

Τμήμα επιτύμβιας στήλης από τη Θήβα, κατασκευασμένης από πεντελικό μάρμαρο. Ο νεκρός απεικονίζεται ως οπλίτης και κρατά δόρυ. Πρόκειται πιθανότατα για αττικό έργο των αρχών του 5ου αι. π.Χ.

Ανθεμωτή επιτύμβια στήλη από το Ακράϊφνιο. Παριστάνεται νέος που κρατάει με το αριστερό του χέρι πετεινό, ενώ με το δεξί μυρίζει άνθος. Στη λεπτομέρεια δεξιά διακρίνεται η επιγραφή της στήλης, με την οποία αφιερώνεται το έργο στον Μνησίθεο από τον φίλο του Πύριχο, ενώ υπογράφεται από τον γνωστό Αθηναίο γλύπτη Φιλούργο. 510 π.Χ. περίπου.

ΘΙΛΟΡΑΟΣ: ΠΟΙΕ
Ν

Δύο όψεις μαρμάρινου κιονόκρανου με αφιερωματική επιγραφή από το ιερό του Πτώου Απόλλωνος. Σύμφωνα με το επίγραμμα το κιονόκρανο αποτελούσε βάση αγάλματος κούρου, αφιέρωμα της αριστοκρατικής αθηναϊκής οικογένειας των Αλκμαιωνιδών στον Απόλλωνα (550-540 π.Χ.):

Φοί]βο μὲν εἰμ' ἄγαλ[μα Λ]ατ[οί]δα καλ[ό]ν·
 [ho δ' Α]λκμέονος ἠῆς Ἀλκμεονίδες
 [h]ίπ(π)οισι νικ[έ]σας ἔ]θεκέ μ' [ό]κέαις,
 ἡὰς Κνωπι[ά]δα]ς ἔλαν' ἠο [-υ-υ-]
 ἠότ' ἐν Ἀθάναις Παλ(λ)άδος πανέ[γυρις].

Εἶμαι ωραίο ἀγάλμα του Φοίβου [Απόλλωνα] του γιου τῆς Λητούς.
 Μ' ἀνέθεσε ο γιος του Αλκμαίωνα, αφού νίκησε με τα γρήγορα ἄλογα
 που οδηγούσε ο Κνωπιάδης
 στη γιορτή της Αθηνάς Παλλάδος [Παναθήναια].

Τμήμα δωρικού κίονα αρχαϊκών χρόνων από το ιερό του Ισμηνίου Απόλλωνος στη Θήβα. Η δίστιχη αναθηματική επιγραφή αναφέρει ότι επρόκειτο για ανάθημα των Ποτνιέων, κατοίκων του ιερού προαστίου στα νότια της Θήβας. 6ος αι. π.Χ.

Μονολιθικός δωρικός κίονας αρχαϊκών χρόνων από το ιερό του ήρωος Πτώου στο Καστράκι (Ακραίφνιο). Η αναθηματική επιγραφή Σιμωνίδα ἄρχοντος τοῖ ἡεῖοῖ τοῖ Πτοῖοῖ Ἄκριφιεῖς ἀνέθεαν αναφέρει ότι το ανάθημα, που προφανώς ήταν στημένο στον κίονα, το αφιέρωσαν οι κάτοικοι του Ακραϊφνίου στο ιερό. Τελευταίο τέταρτο 6ου αι. π.Χ.

ΕΠΙΝΟΚΡΑΤΙΚΩΝ
ΘΕΟΦΟΝΤΟΝΤΟΝ
ΜΝΑΣΙΑΛΑΟΝ

ΑΝΗΚΑΤΟΣ ΑΡΤΑΣ ΕΚΡΑΤΕΙΛΟΥΤΗΚΑΚΕΙΜΕΝ
ΕΠΙΝΟΚΡΑΤΕΣ ΚΥΑΡΟΙΣ ΤΗΝ ΤΡΟΠΑΙΑΣ ΕΡΕΙΝ
ΣΤΟΥ ΠΕΥΔΟΤΑΔΕΙΣ ΔΕ ΣΤΟ ΑΘΟΝΟΥ ΔΕΛΑΚΑΤΩ
ΑΣΤ ΔΑΧΗΡΑΙΟΙ ΚΡΕΙΣ ΣΟΝΕ ΣΕΝΤΟΛΕΜΑΤ
ΥΡΚΕΙΛΕΥΚΤΡΟΙΣ ΚΙΚΑΙΟΡΑΔΟΥΡΗ ΤΡΟΠΑΙΑ
ΟΥΣΤΑ ΜΕΙΝΟΝ ΔΑΔΕΥ ΤΕΡΟΙΕΛΙΑ ΜΟΜΕΝ

ΑΠΟ ΤΟ ΘΡΙΑΜΒΟ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ ΣΤΟΝ ΟΛΕΘΡΟ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Οι κλασικοί αιώνες στη Βοιωτία

Η ΒΟΙΩΤΙΑ ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΗΡΟΔΟΤΟ (Ιστορ. 9, 86-88), ΟΙ ΝΙΚΗΤΕΣ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ ΕΣΠΕΥΣΑΝ ΣΤΗ ΘΗΒΑ ΚΑΙ ΑΠΑΙΤΗΣΑΝ ΤΗΝ ΑΜΕΣΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΑΙΤΙΩΝ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΕΡΣΕΣ. ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΕΙΚΟΣΑΉΜΕΡΗ ΣΧΕΔΟΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΛΗΛΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΥΡΩ ΧΩΡΑΣ, ΟΙ ΕΛΑΧΙΣΤΟΙ, ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΜΗΔΙΣΜΟΥ, ΠΟΥ ΕΚΔΟΘΗΚΑΝ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΗΓΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΙΑΣ, ΜΕΤΑΦΕΡΘΗΚΑΝ ΣΤΟΝ ΙΣΘΜΟ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΚΑΙ ΥΠΕΣΤΗΣΑΝ ΤΗΝ ΕΣΧΑΤΗ ΤΩΝ ΠΟΙΝΩΝ. ΑΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΣΥΝΕΧΙΣΤΗΚΑΝ ΕΚΤΟΣ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, Η ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΚΟΡΥΦΑΙΟ ΟΡΟΣΗΜΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΗΣ.

Το τέλος του πολέμου άφησε τη Βοιωτία σε βαθιά πολιτική, οικονομική και ηθική κρίση. Οι σπουδαιότερες βοιωτικές πόλεις και πιο συγκεκριμένα οι Θεσπιές, οι Πλαταιές, η Τανάγρα και η Θήβα, μαζί με τη γύρω τους ύπαιθρο χώρα, είχαν υποστεί τις συνέπειες των εχθροπραξιών και ανάλογα με την περίπτωση είχαν εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους, λεηλατηθεί ή πυρποληθεί από τις εμπόλεμες παρατάξεις. Η Θήβα, όπως ήταν αναμενόμενο, απώλεσε την ηγεμονική της θέση στην Ομοσπονδία και το γόητρό της επλήγη βαρύτερα. Αντίθετα η Τανάγρα αύξησε την επιρροή της στη Βοιωτία, την εδαφική της επικράτεια έως τον Εύριπο και πιθανότατα, με τη συνέργεια των Αθηναίων, διεκδίκησε με επιτυχία την πρώτη θέση στο Κοινό των Βοιωτών. Η σημαντική αυτή πολιτική αλλαγή της εικοσαετίας, από το 479 έως το 458 π.Χ., αντανakλάται σε τρεις τύπους αργυρών στατήρων (διδράχμων) του Κοινού με τη βοιωτική ασπίδα και τα αρχικά T-A ως εμπροσθότυπο, ενώ ως οπισθότυπο είχαν τα αρχικά του ονόματος των Βοιωτών. Με τα παραπάνω δεδομένα συνδυάζονται οι αναφορές του Θουκυδίδη για την κατάληψη της Τανάγρας από τη Σπάρτη, πριν από την ομώνυμη μάχη του 458/57 π.Χ., και ίσως και για την κατεδάφιση των τειχών της από τους Αθηναίους αμέσως μετά μάχη των Οινοφύτων, λίγους μήνες αργότερα.

Μια πληροφορία του Διόδωρου του Σικελιώτη (Ιστ. Βιβλ. 81, 2-3) που αντλεί από τον Έφορο, ιστορικό του 4ου αι. π.Χ., έχει όντως κεφαλαιώδη σημασία για την εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων της Βοιωτίας, από το 458 π.Χ. ως το τέλος τουλάχιστον του 5ου αι. π.Χ. Ο Διόδωρος λοιπόν αναφέρει ότι, μετά τη μάχη της Τανάγρας, οι Θηβαίοι μη υπομένοντας τον παραγκωνισμό τους από την ηγεσία των Βοιωτών, ζήτησαν απερίφραστα από τη Σπάρτη την αποκατάστασή τους, με την υποχρέωση να αναλάβουν οι ίδιοι από μόνοι τους την

Επιτύμβιος, ενεπίγραφος κύβος με τα ονόματα τριών επιφανών Θηβαίων πεσόντων στη μάχη των Λεύκτρων (371 π.Χ.): του βοιωτάρχη Ξενοκράτη και των στρατηγών Θεόπομπου και Μνασίλαου. Το επίγραμμα υμνεί την ανδρεία και τη δόξα των θανόντων και όλων των Θηβαίων μαχητών. Βρέθηκε στο Πυρί, στην κάτω πόλη των Θηβών.

Αργυρό βοιωτικό τριώβολο.
ΜΠΡΟΣΤΑ: Κάνθαρος, ρόπαλο και επιγραφή ΘΕ-ΒΗ.
ΠΙΣΩ: Βοιωτική ασπίδα.
426-395 π.Χ. Από τη Θήβα.

Χάλκινο αθηναϊκό σταθμίο του 4ου αι. π.Χ. Είναι δημόσιο (ΔΗΜΟ), όπως αναγράφεται στις γωνίες της άνω όψης του. Ισούται με το τέταρτο μιας αττικής μνας των 104,43 γρ. Ο τόπος ανεύρεσής του είναι άγνωστος.

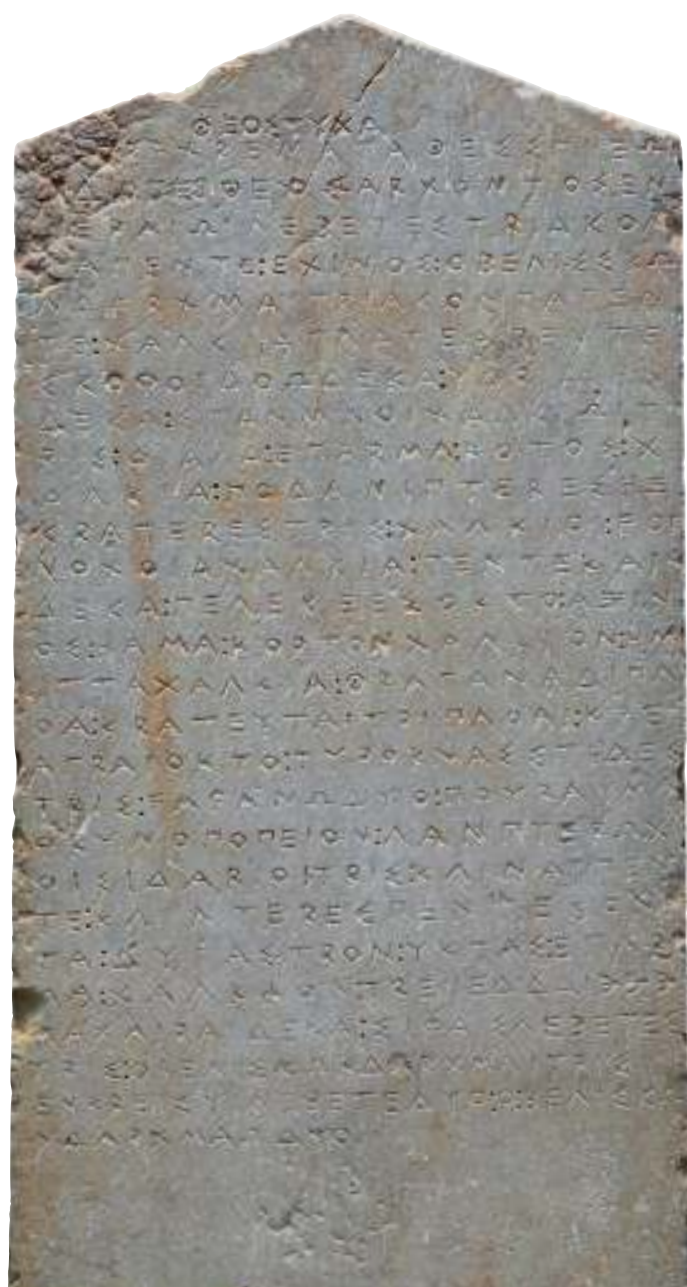

άμυνα της χώρας τους από τις επεκτατικές βλέψεις των Αθηναίων. Προσθέτει μάλιστα ότι τότε οι Σπαρτιάτες ανέλαβαν και την επέκταση του οχυρωματικού περιβόλου των Θηβών.

Τα παραπάνω εν ολίγοις σημαίνουν ότι στο πιο κρίσιμο σημείο της διεκδικητικής Αθήνας και Σπάρτης για την ηγεμονία της Ελλάδας, η Θήβα, ως από μηχανής θεός, προσέφερε στη Σπάρτη μια ισχυρή συμμαχία που θα ανελάμβανε δράση στα νώτα των Αθηναίων, αποκόπτοντας την Αττική από το βορρά. Το σχέδιο δεν έρχεται σε αντίθεση με την είδηση του Θουκυδίδη (Ιστορ. 3 62, 5 και 4 92, 6) ότι εκείνο το διάστημα η Βοιωτία τελούσε σε καθεστώς συνεχών εμφυλίων ερίδων και πολιτικής αναστάτωσης. Προφητεύει επίσης όσα επρόκειτο να ακολουθήσουν στις επόμενες δεκαετίες. Ανεξάρτητα λοιπόν από την κριτική των ιστορικών πηγών παραμένει γεγονός ότι από τότε η Θήβα και μαζί της η Βοιωτία, τρίτη δύναμη της Ελλάδας, προσδέθηκε κάπως δειλά στην αρχή και κατόπιν, δοθείσης πλέον ευκαιρίας, αναφανδόν στο άρμα της Σπάρτης. Η Θήβα παρέμεινε ακλόνητη σύμμαχος και πιστός παραστάτης των Λακεδαιμονίων επί μία σχεδόν πενήνταετία, μέχρι την τελική πτώση της Αθήνας, το 404 π.Χ.

Όμως οι πολιτικές και στρατιωτικές συγκυρίες εκείνης της εποχής ευνοούσαν τα μεγαλεπήβολα σχέδια των Αθηναίων. Οι Βοιωτοί ηττήθηκαν κατά κράτος στα Οινόφυτα (457 π.Χ.), οι στρατιωτικές δυνάμεις τους διαλύθηκαν, οι πόλεις τους εξασθένησαν και περιέπεσαν σε αναρχία, χωρίς να υφίσταται κάποια ισχυρή δύναμη επικεφαλής του Κοινού τους. Η νίκη του Μυρωνίδη στα Οινόφυτα κατέστησε τους Αθηναίους κυρίαρχους της Βοιωτίας και του Κοινού της για μια ολόκληρη δεκαετία (457-446 π.Χ.). Οι βοιωτικές πόλεις δέχτηκαν πολιτεύματα με ηγέτες αρεστούς στην Αθήνα, και στο διάστημα αυτό η Θήβα, η Αλίαρτος, η Τανάγρα και η Ακραιφία έκοψαν δικά τους νομίσματα, με κοινό σύμβολο τη βοιωτική ασπίδα και ως οπισθότυπο τα αρχικά της κάθε πόλης. Η αδυναμία αποτελεσματικής διακυβέρνησης των πόλεων της Βοιωτίας από την Αθήνα και από τα πολιτεύματα που αυτή επέβαλλε με τη σκιώδη κατοχή της χώρας, επέτεινε την αταξία και την αναρχία και οδήγησε στο τέλος της τη μεταβατική αυτή κατάσταση.

Με τη φονική μάχη κοντά στην Κορώνεια (446 π.Χ.) και τη συνθήκη που ακολούθησε, υπογράφηκε η καθολική αλλά εύσημη αποχώρηση της Αθήνας από τη Βοιωτία. Άμεση συνέπειά της ήταν η αναβάθμιση της Ομοσπονδίας των βοιωτικών πόλεων με την πρωτοβουλία των Θηβαίων και υπό την ηγεσία τους. Έτσι κατά το δεύτερο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. υπήρχε στα βορειοδυτικά σύνορα της Αττικής ένα ισχυρό εχθρικό κράτος που απέκοπτε την επικοινωνία της με τη Φωκίδα, τη Λοκρίδα και τον βόρειο ελληνικό κόσμο. Όπως προαναφέρθηκε, το Κοινό των Βοιωτών ήταν έτοιμο να προχωρήσει σε συμμαχία με τη Σπάρτη. Και όντως

Τμήμα (δεξί μισό) από ενεπίγραφο χάλκινο έλασμα. Η επιγραφή αναφέρεται πιθανώς στον Ηρακλή, ως άριστον και άθάνατον ήρωα, και στα παιδιά (παίδες) του και αποτελεί ανάθημα κάποιου Θηβαίου βοιωτάρχη (βοιωταρχίοντος). Πρώιμος 5ος αι. π.Χ.

Ενεπίγραφή στήλη με κατάλογο αφιερωμάτων των Θεσπιέων στο ιερό της Ήρας στην αρχαία πόλη Κορσιαί. Προέρχεται από τον Πρόδρομο (Χιώστια) Βοιωτίας. 4ος αι. π.Χ.

από το 446 π.Χ., αμέσως μετά την εκδίωξη των Αθηναίων από τη Βοιωτία, το άστρο της Θήβας ανατέλλει λαμπρό δίπλα στον αστερισμό της Σπάρτης επί μισό σχεδόν αιώνα. Εκείνο το χρόνο (446/445 π.Χ.) κατά τις *τριακοντούτεις σπονδές*, ανάμεσα στους συμμάχους της Σπάρτης, εκτός από τα παραδοσιακά μέλη της Πελοποννησιακής συμμαχίας περιλαμβάνονταν οι Μεγαρείς και οι Βοιωτοί. Από τότε και μέχρι την Ανταλκίδειο ειρήνη (387/386 π.Χ.) τα μόνα νομίσματα που κόβονταν στη Βοιωτία ήταν τα θηβαϊκά. Ήταν οι *στατήρες* (δίδραχμα) με την ασπίδα των Βοιωτών και τον ήρωα προστάτη της πόλης, τον Ηρακλή, ή τον επιχώριο θεό της, τον Διόνυσο.

Στη συνέχεια, τα γεγονότα στην κεντρική Ελλάδα έλαβαν τη γνωστή στα γενικά τους σημεία τραγική – αλλά όχι και απρόβλεπτη – τροπή. Εν ολίγοις η διαπάλη Θηβαίων, Αιγινήτων, Μεγαρέων, Κορινθίων και Λακεδαιμονίων με τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους οδήγησε στη μεγαλύτερη, σε διάρκεια και ένταση, σύρραξη μεταξύ των Ελλήνων, με ανυπολόγιστες, αρνητικές συνέπειες για τον πολιτισμό τους. Συμβολικά, τυχαία ή νο-

Αττική λήκυθος λευκού βάθους.
Ανδρική μορφή επισκέπτεται
τάφο. Από το ΒΑ νεκροταφείο
των Θηβών. 5ος αι. π.Χ.

Δύο ερυθρόμορφες λήκυθοι. Στη δεξιά εικονίζεται ο Δίας, σε μια από τις ερωτικές του περιπέτειες, να καταδιώκει νεαρή γυναίκα που προσπαθεί να ξεφύγει. Στην αριστερή, οπλισμένη γυναίκα χορεύει τον πυρρίχιο με τη συνοδεία διπλού αυλού. Και τα δύο αγγεία διακοσμήθηκαν από Βοιωτό αγγειογράφο που μιμείται πιστά τον Αθηναίο Ζωγράφο του Αχιλλέα. Από το πολυάνδριο των Θεσπιών. Περί το 424 π.Χ.

Αττική λήκυθος
λευκού βάθους.
Εικονίζεται ηλικιω-
μένη ανδρική μορφή
που στηρίζεται σε
βακτηρία και κρατά
κράνος κορινθιακού
τύπου που αποθέτει
προφανώς σε τάφο
πεσόντος πολεμι-
στή. Από το ΒΑ νε-
κροταφείο των
Θηβών. 5ος αι. π.Χ.
Στο λευκό φόντο
η επιγραφή ΚΑΛΟΣ.
(Λεπτομέρεια
στη σελίδα 235.)

μοτελειακά, ο Πελοποννησιακός πόλεμος άρχισε από τη Βοιωτία, αρχικά με την προσβολή (431 π.Χ.) και στη συνέχεια με την άλωση και την ερήμωση (427 π.Χ.) της ιερής πόλης των Πλαταιών από τους Θηβαίους και τους Σπαρτιάτες. Στη Βοιωτία, λίγα χρόνια αργότερα, έλαβε χώρα η φονική μάχη του Δηλίου (424 π.Χ.) και αμέσως κατόπιν η καταστροφή των Θεσπιών από τους Θηβαίους.

Το τέλος του μακρού πολέμου το επισφράγισε η παράδοση της Αθήνας και η πρόταση των Θηβαίων για τον πλήρη αφανισμό της με τον εξανδραποδισμό όλων των κατοίκων της. Η πρόταση αυτή εκφράζει την ένταση των παθών και το χάος των αντιθέσεων της εποχής, εκείνων ακριβώς που οδήγησαν τον κλασικό ελληνικό κόσμο, κατά το αποκορύφωμα της ακμής του, σε εμφύλια δεινά και σε πράξεις που αμαύρωσαν τον υπέροχο πολιτισμό του. Ένα χρόνο αργότερα, το 403 π.Χ., Θηβαίοι πολίτες υποστήριξαν τους Αθηναίους δημοκρατικούς στην προσπάθειά τους να καταλύσουν την αρχή των τριάκοντα τυράννων, που είχε εγκαταστήσει ο Λύσανδρος. Λέγεται μάλιστα ότι από τότε οι Βοιωτοί, αν και τυπικά παρέμεναν σύμμαχοι της Σπάρτης, δεν τηρούσαν πλέον τις υποχρεώσεις τους.

11 A 6 0 5

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΤΡΑΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΙ ΕΝΤΕΛΩΣ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΤΟΝ 4ο ΑΙ. Π.Χ., ΜΕ ΤΟΥΣ ΒΟΙΩΤΟΥΣ να ακολουθούν πλέον τη σταθερή και αιτιολογημένη αντιλακωνική πολιτική, που είχαν ήδη εγκαινιάσει από το τέλος του προηγούμενου αιώνα. Η πολιτική αυτή των Θηβαίων και των λοιπών Βοιωτών αύξησε την ισχύ και την αυτοπεποίθησή τους και τους οδήγησε, δύο δεκαετίες αργότερα, μέσα από συμμαχίες και συγκρούσεις στα πεδία των μαχών και, με την καθοδήγηση των γενναίων και διορατικών ηγετών Πελοπίδα και Επαμεινώνδα, στην έστω και βραχύβια επικράτηση και ηγεμονία σε ολόκληρη την Ελλάδα. Οι εσωτερικές αντιπαραθέσεις στη Θήβα και οι διαρκείς προστριβές Φωκίων και Λοκρών στα σύνορά της επιτάχυναν τη ρήξη μεταξύ Βοιωτών και Λακεδαιμονίων. Στην εισβολή των Βοιωτών στη Φωκίδα, η Σπάρτη απάντησε με την αποστολή συμμαχικών στρατευμάτων στη Στερεά Ελλάδα. Η σύγκρουση στην Αλίαρτο (395 π.Χ.) κατέληξε σε νίκη των Θηβαίων με τη βοήθεια των Αθηναίων και στον άδοξο θάνατο του Λύσανδρου, νικητή της μάχης στους Αιγός Ποταμούς. Τα γεγονότα όμως της Βοιωτίας επέτρεψαν τη σύσταση ενός ευρύτερου αντιλακωνικού συνασπισμού των ελληνικών κρατών και είχαν ως συνέχεια, εκτός άλλων σφοδρών συγκρούσεων στην περιοχή της Κορίνθου, τη φονική μάχη της Κορώνειας (394 π.Χ.) σε βοιωτικό έδαφος.

Τις επιχειρήσεις του Λύσανδρου και του Αγησίλαου στη Βοιωτία ακολούθησε η διάλυση του Βοιωτικού Κοινού, σύμφωνα με τους όρους της ειρήνης του Βασιλέως των Περσών (387/6 π.Χ.), που η Σπάρτη ανέλαβε να επιβάλει σε όλες τις ελληνικές πόλεις. Στη διάσκεψη της Σπάρτης μάταια οι Θηβαίοι επεδίωξαν να σώσουν το Βοιωτικό Κοινό, ζητώντας να υπογράψουν τη συνθήκη μόνον οι ίδιοι ως εκπρόσωποι όλων των Βοιωτών. Στα χρόνια που ακολούθησαν, σταμάτησε η κοπή ομοσπονδιακών νομισμάτων και κάθε πόλη έκοβε δικό της νόμισμα ως το 374 π.Χ. Στο διάστημα αυτό εμφανίστηκαν για πρώτη φορά νομίσματα της Λεβάδειας, των Θεσπιών και των Πλαταιών. Η τελευταία μάλιστα πόλη επανιδρύθηκε (381 π.Χ.), μετά από πενήντα χρόνια ερήμωσης, με πρωτοβουλία των Σπαρτιατών, εχθρών πλέον της Θήβας. Μετά την απελευθέρωση της Θήβας (379 π.Χ.) από τη σπαρτιατική φρουρά που είχε εγκαταστήσει στην Καδμεία ο Φοιβίδας (382 π.Χ.), οι θηβαϊκοί αργυροί στατήρες, που κόβονταν για λογαριασμό πλέον του Κοινού των Βοιωτών, απέκτησαν σπουδαιότητα και ευρεία κυκλοφορία.

Η πολιτειακή μορφή της πρώτης Βοιωτικής Ομοσπονδίας στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ., δηλαδή λίγο πριν από την κατάλυσή της (387/6 π.Χ.), περιγράφεται σε πάπυρο της αιγυπτιακής πόλης Οξυρρύγχου, στον οποίο διασώζεται απόσπασμα αρχαίου ιστορικού. Η Βοιωτία είχε χωριστεί σε ένδεκα μέρη, με βάση τη θέση των πόλεων της, και κάθε μέρος παρείχε από έναν βοιωτάρχη. Η Θήβα παρείχε τέσσερις, δύο για την πόλη της και δύο για τις πόλεις που ήδη της ανήκαν, ανάμεσά τους και οι Πλαταιές. Ο Ορχομενός έδινε δύο βοιωτάρχες, οι Θεσπιές με την Εύτρηση και τη Θίσβη δύο, η Τανάγρα έναν. Η Αλίαρτος, η Λεβάδεια και η Κορώνεια μαζί, έναν, και τέλος το Ακραιφνιο, οι Κώπες και η Χαιρώνεια έναν. Από την παραπάνω κατανομή συνάγεται αναλογικά και η δύναμη των πόλεων καθώς και η ιεραρχική τους θέση μέσα στο Κοινό. Οι βοιωτάρχες αποτελούσαν την

Λεπτομέρεια της αρπαγής νεαρής γυναίκας από τον Δία από τη λήκυθο της σελ. 234. Συχνά η γυναικεία μορφή ταυτίζεται με την Αίγινα.

ανώτατη ομοσπονδιακή αρχή. Εκτός όμως από αυτούς, τα ένδεκα μέρη παρείχαν και από 60 βουλευτές που συνέρχονταν εκείνη την εποχή στην Καδμεία. Στην ίδια διαίρεση στηριζόταν και η οργάνωση του στρατού, καθώς το κάθε μέρος παρείχε χίλιους οπλίτες και εκατό ιππείς. Οι τοπικές βουλές των πόλεων, όπου μετείχαν οι πολίτες με κάποια περιουσία, συνεδρίαζαν από κοινού στη Θήβα και ελάμβαναν τις τελικές αποφάσεις.

Η επέμβαση των Σπαρτιατών στη Βοιωτία, η αιφνιδιαστική κατάληψη της Θήβας και η τρίχρονη κατοχή της (382-379 π.Χ.) έβλαψαν σοβαρά την πόλη και στοίχισαν τη ζωή σε πολλούς αντιφρονούντες πολίτες. Τελικά μόνο βραχυπρόθεσμα επηρέασαν τη ροή των ιστορικών γεγονότων. Οι Θηβαίοι από το 379 ως το καλοκαίρι του 371 π.Χ., που έγινε η αποφασιστική μάχη των Λεύκτρων, απέκρουσαν πολλές επιθέσεις των Σπαρτιατών και των συμμάχων τους, ανέτρεψαν τα φιλολακωνικά και αντιθηβαϊκά καθεστώτα των βοιωτικών πόλεων, ανασυγκρότησαν την Ομοσπονδία τους και κατέστρεψαν εκ νέου τις Πλαταιές, θέτοντας σε ισχυρή δοκιμασία τις σχέσεις τους με την Αθήνα σε μια κρίσιμη για την άνοδο της Θήβας χρονική περίοδο.

Το νέο Βοιωτικό Κοινό, που ίσχυσε χωρίς αλλαγές μέχρι τη μάχη της Χαιρώνειας, διαιρούνταν σε επτά τμήματα που παρείχαν αντίστοιχο αριθμό βοιωταρχών, οι τέσσερις από τους οποίους ήταν Θηβαίοι και οι τρεις από άλλες βοιωτικές πόλεις. Στο Κοινό οι Θηβαίοι ήταν πλέον οι απόλυτοι κυρίαρχοι καθώς διέθεταν την πλειοψηφία των βοιωταρχών, δύο από τους οποίους, ο Πελοπίδας και ο Επαμεινώνδας, ήταν ηγέτες πρώτης τάξεως σε πανελλήνιο επίπεδο. Οι Θηβαίοι, εφαρμόζοντας μια νέα τακτική πολέμου, τη λοξή φάλαγγα, αναδείχθηκαν νικητές στο πεδίο της μάχης των Λεύκτρων (371 π.Χ.). Η συντριβή της σπαρτιατικής στρατιάς απομάκρυνε διά παντός τη Σπάρτη από το όνειρο της παντοδυναμίας και της ηγεμονίας στην Ελλάδα. Η σημασία του γεγονότος αποδίδεται λυρικότατα στο επιτύμβιο επίγραμμα για τρεις επίσημους πεσόντες Θηβαίους, τον βοιωτάρχη Ξενοκράτη και τους στρατηγούς Θεόπομπο και Μνασίλαο, που τα ονόματά τους χαραχτήκαν σε λίθινη στήλη η οποία βρίσκεται στο Μουσείο Θηβών:

*Άνικα τὸ Σπάρτας ἐκράτει δόρυ, τηνάκις εἶλεν
Ξενοκράτης κλάρῳ Ζηνὶ τροπαῖα φέρειν,
οὐ τὸν ἀπ' Εὐρώτα δείσας στόλον, οὐδὲ Λάκαιναν
ἀσπίδα. Θηβαῖοι κρείσσονες ἐν πολέμῳ.
Καρύσσει Λεύκτροις νικαφόρα δουρὶ τροπαῖα,
οὐδ' Ἐπαμεινώνδα δεύτεροι ἐδράμομεν.*

*Ὅταν ἀκόμη πανίσχυρη ἦταν ἡ Σπάρτη, τότε
έλαχε στὸν Ξενοκράτη τρόπαιο στὸν Δία νὰ φέρει,
χωρὶς νὰ φοβηθεῖ τὴ στρατιά ἀπ' τὸν Εὐρώτα, οὔτε τῶν Λακῶνων
τις ἀσπίδες. Οἱ Θηβαῖοι ἀνώτεροι εἶναι στὸν πόλεμο!
Τὸ διαλαλεῖ τὸ τρόπαιο τῆς νικηφόρας μάχης στὰ Λεύκτρα.
Οὔτε ἀπ' τὸν Επαμεινώνδα δὲν ἤμασταν δεύτεροι!*

Λεπτομέρεια της αυλητρίδος από τη σκηνή του πυρριχίου στη λήκυθο της σελ. 234.

Χάλκινος καθρέπτης με λαβή σε σχήμα αγαλατιδίου νεαρής κόρης και διακόσμηση με ολόγλυφη σφίγγα, ερωτιδείς, ανθέμια και αλεπού που κυνηγά λαγό. Από το νεκροταφείο του Ακραιφνίου. Περί το 460 π.Χ.

Η περιφανής νίκη επέτρεψε στους Θηβαίους να διεκδικήσουν την πρώτη θέση μεταξύ των ελληνικών πόλεων-κρατών από την άποψη της στρατιωτικής δύναμης και της επιρροής στον ελληνικό χώρο. Στο διάστημα της ηγεμονίας τους, από το 371 π.Χ. ως τη μοιραία για τον Επαμεινώνδα σύγκρουση της Μαντινείας (362 π.Χ.), οι Θηβαίοι, επικεφαλής του Βοιωτικού Κοινού στο οποίο ανήκε πλέον και ο Ορχομενός, πολεμούσαν συνεχώς σε πολλά μέτωπα, με εκστρατείες στην Πελοπόννησο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Τα σπουδαιότερα και τα μονιμότερα αποτελέσματα των πολέμων τους ήταν η συντριβή της σπαρτιατικής στρατιωτικής δύναμης, η απελευθέρωση της Μεσσηνίας και η συμβολή τους στην ίδρυση της Μεσσήνης και της Μεγάλης Πόλεως (Μεγαλόπολης) στην Αρκαδία.

Ερυθρόμορφη αττική κύλικα. Σκηνή καθημερινής ζωής σε εσωτερικό σπιτιού (γυναίκα ανάμεσα σε κάθισμα και καλάθι). Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 5ος αι. π.Χ.

Το έτος 364 π.Χ. σημαδεύεται από δύο γεγονότα ανεξάρτητα μεταξύ τους αλλά δυσάρεστα για την τύχη και την εικόνα της Θήβας. Πρόκειται για το θάνατο του Πελοπίδα, σε μάχη στις Κυνός Κεφαλές της Θεσσαλίας, και για την ανηλεή καταστροφή του Ορχομενού και τον εξανδραποδισμό των κατοίκων του από τον Θηβαϊκό στρατό. Από τότε επίσης άρχισε να διαφαίνεται ότι οι στρατιωτικές και οικονομικές δυνάμεις της Βοιωτίας, με την κλειστή αγροτική οικονομία, δεν άντεχαν πλέον το βάρος της πανελληνίας ηγεμονίας. Έτσι η ισχύς της πόλης, επικεφαλής του Κοινού, μεσουράνησε για εννέα μόνο χρόνια και άρχισε να εξασθενεί, όταν έδυσαν τα άστρα των δύο μεγάλων ηγετών της, πρώτα του Πελοπίδα στη Θεσσαλία (364 π.Χ.) και κατόπιν του Επαμεινώνδα, στη Μαντίνεια της Αρκαδίας (362 π.Χ.).

Λίγα χρόνια αργότερα η Θήβα, επικεφαλής και κυρίαρχη στο Κοινό των Βοιωτών που ήταν ακόμη ισχυρό και δραστήριο στην κεντρική Ελλάδα, προκάλεσε τον τρίτο ιερό πόλεμο και τάχθηκε στο πλευρό του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας (356-346 π.Χ.). Ο πόλεμος αυτός ήταν αιματηρός, είχε μεγάλη χρονική διάρκεια και γεωγραφική εξάπλωση και έδωσε τελικά τη δυνατότητα στον Φίλιππο να επεκτείνει την επιρροή του στα πολιτικά και θρησκευτικά ζητήματα της Θεσσαλίας και της κεντρικής Ελλάδας. Στη σύγκρουση της Χαιρώνειας (338 π.Χ.) μεταξύ του Βοιωτικού Κοινού –με συμμάχους του την Αθήνα και άλλες νότιες ελληνικές πόλεις– και των στρατευμάτων του Φιλίππου και των συμμάχων του, υπερίσχυσαν το ανώτερο στρατηγικό σχέδιο και η νέα πολεμική τακτική του Μακεδόνα βασιλέα.

Μετά από βαρύτατες απώλειες στο πεδίο της μάχης οι βοιωτικές πόλεις παραδόθηκαν αμέσως. Ο Φίλιππος μεταχειρίστηκε αυστηρά τους Θηβαίους, ως πρωταιτίους, και ηπιότερα τους άλλους Βοιωτούς χωρίς να διαλύσει το Κοινό τους. Εγκατέστησε μακεδονική φρουρά στην Καδμεία και ανασύστησε τις πόλεις των Πλαταιέων και των Ορχομενίων που είχαν ερημωθεί. Οι Θηβαίοι θιασώτες του πολέμου θανατώθηκαν, ενώ οι φίλοι των Μακεδόνων και οι ολιγαρχικοί αποκαταστάθηκαν στις ηγεσίες των βοιωτικών πόλεων, που στο μεταξύ απέκτησαν αυτονομία. Τα ομοσπονδιακά νομίσματα εκδίδονταν στη Θήβα μέχρι το 335 π.Χ. Η έδρα του Κοινού μεταφέρθηκε τότε στην Ογχηστό, καθώς η Θήβα είχε ισοπεδωθεί από τον Μέγα Αλέξανδρο, μετά την εξέγερσή

Ερυθρόμορφη βοιωτική πυξίδα με πύμα. Εικονίζεται γαμήλια πομπή. Ο γαμπρός οδηγεί τη νύφη στο νέο της σπίτι, με τη συνοδεία γυναικών που παίζουν μουσική, κρατούν αναμμένες δάδες και μεταφέρουν καρπούς, αγγεία και κλαδιά μυρτιάς. Προέρχεται από την περιοχή των νεκροταφείων της Θήβας στη θέση Καναπίτσα. 430-425 π.Χ.
ΠΑΝΩ: Ανάπτυγμα της παράστασης του αγγείου.

της. Πάντως από το 338 π.Χ. οι πόλεις της Βοιωτίας έκοβαν για πρώτη φορά χάλκινα νομίσματα με τα αρχικά τους στην πίσω όψη και την ασπίδα του Κοινού στην πρόσθια.

Τη συνέχεια του δράματος που άρχισε στη Χαϊρώνεια, με τη θυσία των Ιερολοχιτών, την απώλεια εκεί πολλών Βοιωτών και Αθηναίων μαχητών και τις σκληρές συνέπειες της ήττας για τη Θήβα, την έγγραψε η άκαιρη εξέγερση των Θηβαίων απέναντι στη μακεδονική επικυριαρχία και η παράλογη, μέχρις εσχάτων, αντίστασή τους στον Αλέξανδρο (335 π.Χ.). Η πόλη οδηγήθηκε στη μοίρα την οποία είχε πριν από πολλά χρόνια ανεπιτυχώς επιδιώξει για την Αθήνα (404 π.Χ.), και υπέστη τον όλεθρο που η ίδια είχε επιφέρει στις Πλαταιές (427 και 373 π.Χ.), στις Θεσπιές (424 και 371 π.Χ.) και ακολούθως δύο φορές στον Ορχομενό (364 και 346 π.Χ.). Η κλασική περίοδος τελείωσε για τη Θήβα τραγικά και άδοξα. Η επανίδρυσή της από τον Κάσσανδρο (316/5 π.Χ.) εντάχθηκε μεν στη δική του πολιτική εναντίον του οίκου του Αλεξάνδρου, αλλά έγινε με την ουσιαστική υποστήριξη των Αθηναίων και των Μεσσηνίων καθώς και με τη βοήθεια πολλών ελληνικών και ορισμένων κυπριακών πόλεων. Όμως η άλλοτε ένδοξη και κραταιά πόλη ουδέποτε ανέκαμψε από την καταστροφή και τον όλεθρο του πληθυσμού της ούτε ανέκτησε ποτέ την πρότερη λάμψη και το μεγαλείο της.

Ερυθρόμορφοι καλυκωτοί κρατήρες με διονυσιακές σκηνές από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. Στο αριστερό αγγείο νέος άνδρας, μαινάδα και σιληνός και στο δεξί Έρωτας που παίζει διπλό αυλό, μαινάδα και σάτυρος. (Λεπτομέρεια στη σελίδα 245.) Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας με γυναικεία κεφαλή και Έρωτα από το νεκροταφείο του Ελεώνα Θηβών. (Λεπτομέρεια στη σελίδα 247.) Μέσα 4ου αι. π.Χ.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

ΣΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ Η ΘΗΒΑ ΘΕΩΡΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΑΘΗΝΑΙΟΥΣ ΤΡΑΓΙΚΟΥΣ ΤΟΥ 5ου αιώνα π.Χ. ως η κατεξοχήν *ἀντίπολις*, όπου βασίλευαν η *ὑβρις*, η *ἔρις* και η *στάσις*. Αλλά και η Βοιωτία στο σύνολό της παρουσιάζεται από την αττική και αττικίζουσα γραμματεία ως τόπος άξεστων και αδηφάγων χωρικών, υπεροπτών, εριστικών και στασιαστών πολιτών, σε αντίθεση με το ιδεώδες του κλασικού Έλληνα πολίτη και με τις πατροπαράδοτες αρετές των παλαιών, ευτυχισμένων και δίκαιων κατοίκων της Αθήνας. Με τα παραπάνω δικαίως δεν συμφωνούν οι αρχαίοι ιστορικοί και γεωγράφοι και ιδίως οι σύγχρονοι ερευνητές. Πολλές επιγραφές και τα μαρτυρημένα από τις πηγές έργα τέχνης αναδεικνύουν τη Βοιωτία των κλασικών χρόνων, και συγκεκριμένα τη Θήβα, τις Θεσπιές, τις Πλαταιές, την Τανάγρα, την Ακραιφία (Ακραίφνιο), την Αλίαρτο, τη Λεβάδεια, τον Ορχομενό και τέλος την Ανθηδόνα, περιοχή με πλήθος έργων τέχνης, κυρίως αναθημάτων στις θεότητες.

Μέσα στο κλίμα των συνεχών και σκληρών αντιπαραθέσεων μεταξύ των βοιωτικών πόλεων καρποφόρησαν ιδέες και καλλιτεχνικές τάσεις που είχαν αφετηρία την ισχυρή τοπική παράδοση και τις επιδράσεις από διάφορες εξωτερικές σχολές και εργαστήρια. Οι καλλιτεχνικές καινοτομίες και τεχνοτροπίες έφθαναν κυρίως από την Αθήνα που διατηρούσε, πριν και μετά τα Περσικά, προνομιακές σχέσεις με ορισμένες βοιωτικές πόλεις (Θεσπιές, Πλαταιές, Τανάγρα), βρέθηκε για αρκετά χρόνια ρυθμιστής της πολιτικής τους και δεχόταν τους περισσότερους αντιφρονούντες εξόριστους από τις πατρίδες τους Βοιωτούς. Ιδεολογικά και καλλιτεχνικά ρεύματα από την Αττική, τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, την Αίγινα, την Εύβοια και τα νησιά του Αιγαίου, από τη Λοκρίδα, τη Φωκίδα, τη Θεσσαλία, την Ιωνία, από την Κύπρο, τη βόρεια Αφρική και την Κάτω Ιταλία διαπερνούσαν τη Βοιωτία απ' άκρου εις άκρον και διαχέονταν ανάμεσα στις πόλεις, στους οικισμούς και στα ιερά της, ήδη από την αρχαϊκή περίοδο. Η Βοιωτία, όπως προκύπτει από γραπτές μαρτυρίες και ευρήματα, σε όλη σχεδόν την κλασική περίοδο παρουσιάζει έντονη –και διαφορετική ανά πόλη– κινητικότητα ιδεών, αποτελώντας η ίδια σταυροδρόμι πολιτισμών.

Τα πρόσωπα και τα επεισόδια του θηβαϊκού μυθολογικού κύκλου πέρασαν μέσα από εξαιρετα έργα λόγου και τέχνης στις εικαστικές τέχνες της αρχαίας Ελλάδας, της Ετρουρίας και της Ρώμης και από εκεί στους λόγιους του Βυζαντίου και της Αναγέννησης, συνιστώντας διαχρονική κληρονομιά της πολιτισμένης ανθρωπότητας. Πανανθρώπινα ηθικά διδάγματα εγκλείουν οι οκτώ σωζόμενες αττικές τραγωδίες, με τις υποθέσεις και την πλοκή τους να εκτυλίσσονται στη μυθική Θήβα. Παροιμιώδεις είναι οι αποστροφές τους για τον έρωτα, τη φιλία, την ανδρεία, τη στοργή των γονέων και των οικείων και για τα πλέον ευγενή αισθήματα και ιδανικά της αγάπης για την πατρίδα, την ελευθερία, την ειρήνη, το σεβασμό προς τους νόμους, τους νεκρούς, τους ξένους, τους γονείς, τους γέροντες και τους αναξιοπαθούντες. Άλλωστε η ίδια η ησιόδεια ποίηση, έχοντας αποθησαυρίσει και ορισμένα προϋπάρχοντα και χαμένα σήμερα έπη, αποτέλεσε το στέρεο θεμέλιο της αρχαίας και μεταγενέστερης παιδείας. Ακόμη και ο περίφημος ύμνος στην Αθήνα οφείλεται στον Θηβαίο Πίνδαρο: *Ὡ τε λιπαραὶ καὶ ἰοστέφασσιν καὶ ἀοίδιμοι, Ἑλλάδος ἔρεισμα, κλειναὶ Ἀθῆναι, δαιμόνιον πτολίεθρον* (Διθύραμβοι, απ. 64.)

Η Βοιωτία και οι πόλεις της, κυρίως οι Θεσπιές, η Τανάγρα, οι Πλαταιές, η Ακραιφία αλλά και η Θήβα, δεν έμειναν μακράν της παιδείας και της καλλιτεχνικής ανάτασης της αθηναϊκής πεντηκονταετίας, έστω και αν ο 5ος αι. π.Χ. στάθηκε εποχή καχυποψίας, έχθρας ή και ένοπλης αντιπαραθέσης ανάμεσά τους και προς την Αθήνα. Αντίθετα, κατά τον 4ο αι. π.Χ., όταν η Αθήνα ανέπτυξε ιδιαίτερες σχέσεις με τους Βοιωτούς, η τέχνη και

οι λοιπές κατακτήσεις του πνεύματος διαχύθηκαν με μεγαλύτερη ευκολία και ταχύτητα στη χώρα τους, όπου εργάστηκαν αρκετοί Αθηναίοι τεχνίτες.

Η συνεισφορά της βοιωτικής τέχνης των κλασικών χρόνων στην καλλιτεχνική κληρονομιά της Ελλάδας παρέμεινε επί μακρόν ασαφής ή και άγνωστη. Οι γνώσεις μας για τη βοιωτική κεραμική της κλασικής εποχής πλούτισαν αρκετά μετά τις πρόσφατες ανασκαφές των θηβαϊκών νεκροπόλεων. Επιβεβαιώθηκε έτσι ότι στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. η επιρροή των αττικών κεραμικών εργαστηρίων είναι τόσο ισχυρή ώστε εκτοπίζει κάθε άλλη (κορινθιακή, ευβοϊκή, ανατολικής Ελλάδας), που είχε προηγηθεί. Η ανάγκη για διακοσμημένη κεραμική καλύπτεται πλέον είτε με αττικές εισαγωγές είτε με μελανόμορφα και κυρίως με μελαμβαφή αγγεία τοπικής παραγωγής. Ο μελανόμορφος ρυθμός, που με την άμεση επίδραση του αττικού είχε καθιερωθεί στη Βοιωτία από τον προηγούμενο αιώνα, εξακολούθησε να παράγεται ως τα μέσα περίπου του 5ου αι. π.Χ.

Δύο όψεις ερυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα. Εικονίζεται γυναικεία κεφαλή στην εμπρόσθια και ανθέμιο στην οπίσθια όψη. Από το ΒΑ νεκροταφείο της Θήβας. Μέσα 4ου αι. π.Χ. Λεπτομέρεια στη σελ. 248.

Ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας. Ήρεμη διονυσιακή σκηνή με καθιστή μαινάδα που κρατά θύρσο, στηρίζεται σε τύμπανο και κοιτάζεται με αυταρέσκεια σε καθρέπτη που της κρατά ερωτιδέας. Από το ΒΑ νεκροταφείο της Θήβας. 4ος αι. π.Χ. Στις σελ. 250–251 λεπτομέρειες.

Λίγο πριν από το τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. εμφανίζονται τα καβιρικά αγγεία, μια ιδιόμορφη κατηγορία σκύφων κυρίως που δημιουργήθηκε προφανώς για τις λατρευτικές ανάγκες του ιερού των Καβίρων, κοντά στη Θήβα. Η διακόσμηση είναι μελανόμορφη αλλά χρησιμοποιείται επίσης η τεχνική του περιγράμματος και η σκιαγραφία. Η θεματογραφία τους, εκτός από φυτικά κοσμήματα (κισσό, αμπέλι), περιλαμβάνει μυθολογικές ή λατρευτικές σκηνές που αποδίδονται με τρόπο ευτράπελο και κωμική διάθεση. Πιστεύεται ότι κάποιες από τις παραστάσεις απεικονίζουν λατρευτικά δρώμενα στο ιερό. Τα καβιρικά αγγεία επιβιώνουν έως τα μέσα του 4ου αι. ή και ως τον 3ο αιώνα π.Χ. Την ίδια εποχή, η παλαιότερη τεχνική της σκιαγραφίας αναβιώνει σε αγγεία μικρού μεγέθους που κοσμούνται με ανθέμια και σπανιότερα με μορφές, ενώ ενίοτε χρησιμοποιείται και το περίγραμμα. Τα ανθεμωτά αγγεία αποτελούν συνηθισμένο κτέρισμα σε τάφους κλασικών χρόνων και η παραγωγή τους παύει τον 4ο αιώνα π.Χ. Η μελαμβαφής κεραμική καθιερώθηκε τον 6ο αι. π.Χ. με την επιρροή Αθηναίων κεραμέων. Ο Τεισίας μάλιστα μετοίκησε στην Τανάγρα, όπου υπέγραφε ωραία αγγεία που κατασκεύαζε εκεί. Η διακόσμηση των μελαμβαφών στον 5ο αι. π.Χ. περιορίζεται σε λίγα κοσμήματα, με επίθετο ιώδες χρώμα και εμπίεστα μοτίβα. Κυρίαρχο σχήμα τους αναδεικνύεται ο κάνθαρος, που συνδέεται με τις επιχώριες λατρείες των Βοιωτών, τον Διόνυσο και τον Ηρακλή.

Η παραγωγή βοιωτικών ερυθρόμορφων αγγείων αρχίζει δειλά από το δεύτερο τέταρτο και συστηματικά από τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ., με καταλυτική την επίδραση των αττικών εργαστηρίων. Όπως και στην περίπτωση του Τεισίας, ένας Αθηναίος αγγειογράφος, ο Ζωγράφος του Άργου, εγκαταστάθηκε στην περιοχή της Θήβας και διακοσμούσε τοπικά αγγεία σχετικά με τη λατρεία στο Καβίρειο. Η κεραμική αυτή κατηγορία παράγονταν σε θηβαϊκά κυρίως αλλά και σε άλλα τοπικά εργαστήρια της Βοιωτίας, όπως άλλωστε και ο μελανόμορφος ρυθμός. Παρά τη μετεγκατάσταση Αθηναίων τεχνιτών, ο χαρακτήρας του βοιωτικού ερυθρόμορφου διατηρεί τα δικά του χαρακτηριστικά. Δύο παράλληλες τάσεις διαπιστώνονται στα βοιωτικά ερυθρόμορφα

αγγεία. Η μία συνίσταται στη σχεδόν πιστή μίμηση έργων της αττικής αγγειογραφίας, ενώ η άλλη τείνει στην απεξάρτηση από τα αττικά πρότυπα και στη δημιουργία έργων επηρεασμένων από τη βοιωτική κεραμική παράδοση, με σκηνές θρησκευτικής ή καθημερινής ζωής που αποδίδονται με ανάλαφρο ή και γνήσια κωμικό τρόπο. Εκπρόσωποι της τάσης αυτής είναι αγγειογράφοι γνωστοί με τα ονόματα: Ζωγράφος του Άργου, που δούλεψε στο καβιρικό εργαστήριο του Ζωγράφου των Μυστών και είχε αττική καταγωγή, Ζωγράφος της Κρίσης του Πάριδος, Ζωγράφος του Χορεύοντος Πανός και Ζωγράφος του Μεγάλου Αθηναϊκού Κανθάρου, των οποίων τα κεραμικά εργαστήρια εντοπίζονται στην περιοχή των Θηβών.

Στο δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ. ελάχιστα αττικά αγγεία έφθασαν στη Βοιωτία, ενώ στο πρώτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. οι εισαγωγές αυξήθηκαν κατακόρυφα λόγω των καλών σχέσεων της Αθήνας με τη Θήβα μετά το 403 π.Χ. Η κεραμική παραγωγή της Βοιωτίας την εποχή των εχθροπραξιών ήταν ποιοτικά και ποσοτικά ικανή να καλύψει τις απαιτήσεις της τοπικής πελατείας. Ενδεικτικό είναι το ευφυολόγημα του Θηβαίου στον Αριστοφάνη (Αχαρνής, στ. 902 κ.εξ.): δεν είχε ανάγκη να πάρει μαζί του κεραμικά (*κέραμον*) από την Αθήνα καθώς στην πατρίδα του υπήρχαν πολλά. Όπως στην Αττική έτσι και στη Βοιωτία, ο ερυθρόμορφος ρυθμός συνεχίζεται και παρακμάζει σταδιακά κατά τον 4ο αι. π.Χ., περίοδο στενών σχέσεων της Αθήνας με τη Θήβα. Ορισμένα εργαστήρια που παράγουν μικρούς κωδωνόσχημους κρατήρες (ομάδα LC), δεν είναι σαφές αν είναι αττικά ή βοιωτικά. Η θεματολογία αυτών των αγγείων και η πρόσφατη ανεύρεση αρκετών σε τάφους της Θήβας ενισχύουν την άποψη ότι παράγονταν στη Βοιωτία.

Τα ευρήματα των παλαιών και των πρόσφατων, μεγάλης κλίμακας, αρχαιολογικών ερευνών αποδεικνύουν ότι κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. η κοροπλαστική τέχνη, βαθιά ριζωμένη στη Βοιωτία ήδη από το γεωμετρικό και αρχαϊκό παρελθόν της, παρουσιάζει δημιουργικότητα και τυπολογική ποικιλία διατηρώντας υψηλή επίσης ποιότητα. Όπως είναι γνωστό, η κοροπλαστική συγγενεύει λόγω του υλικού και του μεγέθους της με την κεραμική, την οποία συνόδευε στις προσφορές σε τάφους και ιερά, ενώ παράλληλα διατηρεί στενούς δεσμούς με τη μεγάλη γλυπτική.

Η σύλληψη χιλιάδων τάφων και ιερών αποθετών, κατά τον 19ο ιδίως αιώνα, συνετέλεσε στον εφοδιασμό μουσείων και συλλεκτών με πλήθος πήλινων έργων τέχνης, χωρίς στοιχεία για τις συνθήκες εύρεσής τους. Αντίθετα οι ανασκαφές στη Ριτσώνα (Μυκαλησσό), τις Αλές, την Τανάγρα και το Ακραιφνιο καθώς και η επανεξέταση των ευρημάτων από το *Πολυάνδριον* των Θεσπιέων και το θηβαϊκό Καβίρειο, επέτρεψαν την ακριβή χρονολόγηση των κυριότερων τύπων της βοιωτικής κοροπλαστικής με βάση τα συνευρήματά τους σε κλειστά ταφικά σύνολα. Η πλούσια σοδειά ευρημάτων από τις πρόσφατες ανασκαφές σε νεκροταφεία (Θήβα, Αλίαρτος, Τανάγρα) και ιερά (Ορχομενός) επαλήθευσε και τελειοποίησε τις χρονολογήσεις που είχαν ήδη προταθεί.

Στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ., η παραγωγή ειδωλίων ήταν μάλλον τυποποιημένη με πρότυπα αττικά ή ιωνικά, που προσαρμόστηκαν στις τοπικές προτιμήσεις. Οι ιστάμενες γυναικείες μορφές αναπαράγουν πιστά ένα αθηναϊκό πρότυπο με πόλο. Οι ανδρικές μορφές παριστάνουν κυρίως εφήβους γυμνούς ή με μακρύ ιμάτιο που κρατούν πετεινό ή λύρα. Οι υδριαφόροι εμφανίζονται σχεδόν αποκλειστικά σε ιερά που λατρεύονται οι θεσμοφόροι θεότητες Δήμητρα και Κόρη ή συνδέονται με τις νύμφες (Εύτρηση, Θήβα, Ορχομενός, Κορώνεια). Ανάμεσα στις πρωτότυπες δημιουργίες του 5ου αι. και των αρχών του 4ου αι. π.Χ. συγκαταλέγονται οι πήλινες προτομές του Διονύσου, της Δήμητρας και άλλων θεοτήτων καθώς και απεικονίσεις της Ευρώπης πάνω στον ταύρο.

Κατά τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. η βοιωτική κοροπλαστική διευρύνει το φάσμα της παραγωγής της, ενώ παράλληλα η υψηλή ποιότητα χαρακτηρίζει τα έργα της. Η παραγωγή αυτή στόχευε πιο πέρα από τις τοπικές

Δύο ερυθρόμορφοι κωδωνόσχημοι και ένας καλυκωτός κρατήρας. ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Σκηνή συνομιλίας, στο ΚΕΝΤΡΟ καταδίωξη μαινάδας από σάτυρο και ΔΕΞΙΑ διονυσιακή σκηνή με μαινάδα και σατύρους σε έκσταση. Από το ΒΑ νεκροταφείο της Θήβας. 4ος αι. π.Χ.

ανάγκες, όπως φαίνεται από τα προϊόντα της που έφθασαν σε διάφορα σημεία του ελληνικού κόσμου. Οι τύποι ειδωλίων που αναπαράγονται πλέον σε πλήθος αντιγράφων δείχνουν στενή σχέση με τη μεγάλη γλυπτική. Στα υστεροκλασικά χρόνια συνηθισμένα είναι τα ειδώλια χορευτριών, εφήβων και πεπλοφόρων σε διάφορα μεγέθη, με πλούσια κόμμωση και σύμβολα που παραπέμπουν σε τελετές μύησης ή γάμου. Μέχρι το κατώφλι της ελληνιστικής περιόδου, η παραγωγή αυτή συνεχίζεται από τοπικά εργαστήρια ικανά να δημιουργήσουν πρωτότυπα έργα με ιδιαίτερο τεχνοτροπικό και μορφολογικό λεξιλόγιο.

Από τα Μηδικά και μετά παρατηρείται μεγάλο χάσμα ανάμεσα στην επίσημη λατρεία των πόλεων και στη γνήσια πίστη των αγροτικών περιοχών, που επιχωρίαζε ιδιαίτερα στη Βοιωτία. Η επίσημη λατρεία συνίστατο στην ίδρυση ναών με γλυπτό διάκοσμο και αναθήματα, συνήθως μαρμάρινα ή χάλκινα αγάλματα και ανάγλυφα, στην οργάνωση πομπών, δαπανηρών θυσιών και ψυχαγωγίας, που υπηρετούσαν τις επιδιώξεις της πολιτικής ηγεσίας και την επίδειξη της ισχύος της. Αντίθετα, οι λαϊκές ιεροπραξίες είχαν μυστηριακό και μεταφυσικό ενίοτε χαρακτήρα και σχετίζονταν με την ευφορία της γης, την ευγονία και την ανάμνηση των νεκρών. Η χρήση των ειδωλίων και των άμορφων λίθων (*βαιτύλων*) συνδέεται άμεσα με τη λαϊκή πίστη και λατρεία. Στον Ορχομενό αναφέρονται τρεις άμορφοι λίθοι στη θέση των Χαρίτων, στην Υηττό μια αλάξευτη εικόνα του Ηρακλή, στις Θεσπιές ένας λίθος στη θέση του Έρωτα, στη Θήβα ένας λίθος κοντά στο θάλαμο της Αλκμήνης και ξύλινο ξόανο στα ερείπια του θαλάμου της Σεμέλης, δίπλα σε αγάλματα μεγάλων καλλιτεχνών.

Σκηνή καταδίωξης μαινάδας από σάτυρο. Λεπτομέρεια από τον κρατήρα της προηγούμενης σελίδας.

Τα μνημεία και οι γραπτές πηγές αποκαλύπτουν ότι στην ιδιόμορφη σκηνή των βοιωτικών πόλεων, όπου ο κατακερματισμός και οι ισχυρές αντιθέσεις αποτελούσαν την κύρια συνιστώσα της καθημερινότητας, δίπλα στις δημιουργίες των μεγάλων καλλιτεχνών της εποχής, κυρίως Αθηναίων, υφίστατο και αξιόλογη εντόπια παραγωγή επιτυμβίων και αναθηματικών αναγλύφων. Η γλυπτική είχε παλαιά παράδοση και αναπτύχθηκε στις σημαντικές βοιωτικές πόλεις, Θήβα, Τανάγρα και Θεσπιές, όπου, όταν το επέτρεπαν οι πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες, λειτουργούσαν εργαστήρια με ικανούς καλλιτέχνες. Όχι σπανίως οι διάφορες πόλεις μετακαλούσαν και διάσημους ξένους αγαματοποιούς, ιδίως από τη γειτονική Αθήνα, δεχόμενοι τις επιδράσεις τους.

Γενικά οι διαθέσιμες πληροφορίες για έργα της κλασικής τέχνης του 5ου και του 4ου αι. π.Χ., στις βοιωτικές πόλεις, είναι αποσπασματικές και πολύ μεταγενέστερες, όταν στο μεταξύ πολλές από τις άλλοτε ευημερούσες πόλεις είχαν συρρικνωθεί και τα ιερά τους είχαν παρακμάσει. Οι αρχαίες γραπτές πηγές παρέχουν αμυδρή μόνον εικόνα του μνημειακού και καλλιτεχνικού πλούτου μιας δεκάδας βοιωτικών πόλεων, πολλές από τις οποίες είχαν στη συνέχεια καταστραφεί ή λεηλατηθεί από εμφύλιες συγκρούσεις ή εξωτερικές επιδρομές. Η Θήβα, οι Θεσπιές, η Αλίαρτος, οι Πλαταιές, ο Ορχομενός, η Ακραιφία, η Κορώνεια, η Λεβάδεια, η Τανάγρα και η Ανθηδόνα φιλοξενούσαν σπουδαία έργα γλυπτικής, χαλκοπλαστικής και ζωγραφικής τέχνης

και ορισμένες μάλιστα διέθεταν παλαιά και δραστήρια εργαστήρια για την επιτόπια παραγωγή γλυπτών και αναγλύφων.

Από τον περιηγητή Πausανία μαθαίνουμε ότι στις Πλαταιές, τον πρώτο σταθμό της περιοδείας του στη Βοιωτία, υπήρχαν αρχαϊκά και κλασικά έργα γλυπτικής και ζωγραφικής αφιερωμένα στους ναούς της Ήρας και της Αθηνάς. Στις Θεσπιές, στη Θήβα και στη Λεβάδεια υπήρχαν επίσης ονομαστά έργα του Πραξιτέλη. Λατρευτικά αγάλματα θεοτήτων, έργα άγνωστων καλλιτεχνών, αναφέρονται στην Ογχηστό, στις Αλαλκομενές, στη Λεβάδεια, στο Λαφύστιο, στο Ακραιφνιο, στη Θίσβη, στη Χαιρώνεια, στον Ορχομενό, στη Λάρυμνα και στην Ανθηδόνα.

Το χάλκινο άγαλμα του Ποσειδώνα που βρέθηκε στην παραλία του Αγίου Βασιλείου, επίνειου των Πλαταιών στον Κορινθιακό, χρονολογείται στη δεκαετία 480-470 π.Χ., έχει επιδράσεις από διαφορετικές σχολές χαλκοπλαστών και αφιερώθηκε σε ιερό του θεού ως ευχαριστήριο ίσως για τη νίκη του 479 π.Χ. στις Πλαταιές. Σήμερα βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Την ίδια εποχή κατασκευάστηκε και ο τρίποδας που στήριζε χρυσό λέβητα, ανάθημα των νικητών της ίδιας μάχης στο ιερό των Δελφών. Η οφιοειδής βάση του, με εξίτηλα πλέον τα ονόματα των πόλεων, βρίσκεται στο πάρκο του Ιπποδρόμου (Ατ Μεϊντάν) της Κωνσταντινούπολης. Στις Πλαταιές, στους εκεί πανάρχαιους ναούς της Ήρας και της Αθηνάς, ιδρύθηκαν αγάλματα της πρώτης, καθιστής με την επωνυμία της νυμφευόμενης, έργο του Καλλιμάχου, και της δεύτερης ξόανο επίχρυσο, ακρόλιθο από πεντελικό μάρμαρο, έργο του Φειδία. Φαίνεται ότι το άγαλμα της Ήρας βρισκόταν στο επίκεντρο της εορτής των Δαιδάλων. Στην ίδια εποχή ανήκαν και οι τοιχογραφίες του ναού από τους ζωγράφους Πολύγνωτο και Ονασία. Αγάλματα της Ήρας, με επίκληση Τελεία, δηλαδή ύπανδρη-σύζυγος, και της Ρέας να παραδίδει στον Κρόνο λίθο αντί για τον νεογέννητο Δία, αμφοτέρα από πεντελικό μάρμαρο, έργα του Πραξιτέλη, διακοσμούσαν το Ηραίο.

Ο περιηγητής αναφέρει σημαντικά έργα της πλαστικής των κλασικών χρόνων και στη Θήβα, που στην εποχή του ήταν μια κώμη πάνω στο λόφο της Καδμείας. Δύο αγάλματα των προνάων θεοτήτων Ερμή και Αθηνάς υπήρχαν στην είσοδο του ιερού του Ισμηνίου Απόλλωνα και ήταν έργα αντιστοίχως του Φειδία και του Σκόπα, ενώ το ξύλινο άγαλμα του θεού προσγράφεται στον Σικυώνιο πλάστη Κάναχο. Στα αετωματικά γλυπτά του Ηρακλείου των Θηβών απεικονίζονταν οι άθλοι του ήρωα, έργα, κατά τον Πausανία, του Πραξιτέλη. Έργα του Αλκαμένη, μαθητή του Φειδία, ήταν τα κολοσσικά ανάγλυφα του Ηρακλή και της Αθηνάς από πεντελικό μάρμαρο, που αφιερώθηκαν στο τέμενος του ήρωα αμέσως μετά την πτώση των τριάκοντα τυράννων (403 π.Χ.). Η ανάθεση έγινε από τον Θρασύβουλο και τους συντρόφους του, που με την υποστήριξη της Θήβας αποκατέστησαν τη δημοκρατία στην Αθήνα. Στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. θα πρέπει να ανήκουν και τα ακρόλιθα αγάλματα του συμπλέγματος της Τύχης και του Πλούτου, που υπήρχαν στο κέντρο της Θήβας. Ήταν έργα του Αθηναίου Ξενοφώντα, που εργάστηκε στα χρόνια της θηβαϊκής ηγεμονίας στην αρκαδική Μεγαλόπολη με τον Κηφισόδοτο, και του Βοιωτού Καλλιστόνικου. Ένα άγαλμα της Αρτέμιδος Ευκλείας, έργο του Σκόπα, ήταν ιδρυμένο στην αγορά των κλασικών χρόνων, στην κάτω πόλη των Θηβών.

Μετά τη μάχη στη Μαντίνεια (362 π.Χ.), στήθηκαν στο κέντρο της Θήβας οι ανδριάντες του Επαμεινώνδα και του διάσημου αυλητή Προνόμου, που λέγεται ότι συνόδευσε με τη μουσική του την τελετή ίδρυσης της Μεσσήνης (369 π.Χ.). Είναι επίσης γνωστό ότι άγαλμα του Πελοπίδα, έργο του Λυσίππου, είχε στηθεί στους Δελφούς (368 π.Χ.). Ο ίδιος ο Πίνδαρος μνημονεύει το ιερό της Μεγάλης Μητέρας και καθιστό άγαλμα της θεάς, έργο των συγχρόνων του Θηβαίων γλυπτών Αριστομήδη και Σωκράτη. Ο ποιητής, αφού ύμνησε τον βασιλιά

Αρκεσίλα της Κυρήνης, νικητή των Πυθίων του 462 π.Χ., ανέθεσε άγαλμα στον Δία Άμμωνα, έργο του ονομαστού γλύπτη Κάλαμι. Στον ίδιο δημιουργό αποδίδονται και τα αγάλματα του Ερμή κριοφόρου καθώς και του Διονύσου στην Τανάγρα, πόλη με πολλά ιερά και καλλιτεχνικό κέντρο της Βοιωτίας, με ισχυρές αττικές επιδράσεις, σε ολόκληρη την ιστορική περίοδο.

Στις Θεσπιές, το κατεξοχήν καλλιτεχνικό κέντρο της Βοιωτίας με ισχυρή πάντοτε την επίδραση της Αθήνας, όπου πολλοί από τους εντόπιους καλλιτέχνες είχαν μετοικήσει ή μαθητεύσει ακολουθώντας τις τύχες και τις συμφορές της πόλης τους, υπήρχαν εργαστήρια γλυπτικής και αγάλματα διαφόρων θεοτήτων. Περίφημο όμως ήταν το άγαλμα του Έρωτα, έργο του Πραξιτέλη, από πεντελικό μάρμαρο, και δώρο στην πόλη από τη φίλη του, τη διάσημη εταίρα Φρύνη, που καταγόταν από τις Θεσπιές. Το ίδιο θέμα είχε και ένα χάλκινο άγαλμα του Λυσίππου.

Στην Κοιλιάδα των Μουσών υπήρχαν αγάλματά τους κατασκευασμένα από τους γλύπτες Κηφισόδοτο, Στρογγυλίωνα και Ολυμπιοσθένη, που ενδέχεται να ανατέθηκαν στο ιερό στο πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. Κάποια από τα αγάλματα αυτά μεταφέρθηκαν το 330 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη, όπου και κήκων σε εξέγερση του λαού κατά του Αρκαδίου και της Ευδοξίας (404 μ.Χ.). Στο ιερό υπήρχαν και δύο αγάλματα του Διονύσου, το ένα έργο του Λυσίππου και το άλλο του Μύρωνα. Το δεύτερο, έργο εξαίσιου του κορυφαίου γλύπτη κατά τον Πausανία, το ανέθεσε στις Ελικωνιάδες μούσες ο Σύλλας, αφού προηγουμένως το απέσπασε από τον Ορχομενό.

Ανάμεσα στον Ελικώνα και στη λίμνη Κωπαΐδα, στο Ιτώνιο, το πανάρχαιο ιερό των Βοιωτών κοντά στην Κορώνεια, υπήρχαν χάλκινα αγάλματα της Αθηνάς και του Δία, έργα του Αγοράκριτου, μαθητή τού Φειδία. Στην Κορώνεια προσγράφεται και ένα «αρχαίο» άγαλμα της Ήρας, που κρατούσε σειρήνες, έργο του Πυθόδωρου, Θηβαίου γλύπτη του τέλους των αρχαϊκών χρόνων. Στη Λεβάδεια, ιερή πόλη της Βοιωτίας, στην περιοχή του μαντείου του Τροφώνιου, αναφέρεται ένα πραξιτέλειο άγαλμα προς τιμήν του ήρωα-θεού, ανάμεσα σε άλλα αφιερωμένα στον Κρόνο, τον Δία, την Ήρα και τη Δήμητρα Ευρώπη. Μερικά ακέφαλα αγάλματα πεπλοφόρων της εποχής, που απεικονίζουν τη Δήμητρα ή άλλες γυναικείες θεότητες, έχουν βρεθεί κατά καιρούς στην περιοχή των πηγών της Έρκυνας.

Η μεγάλη γλυπτική των επώνυμων επιχώριων και μετακλητών καλλιτεχνών περιελάμβανε πλήθος έργων, άγνωστων σήμερα, εφόσον δεν διασώθηκαν τα ίδια ούτε οι ενεπίγραφες βάσεις τους ή άλλες σχετικές με αυτά πληροφορίες. Δίπλα όμως στα ξεχωριστά επιτεύγματα της γλυπτικής υπάρχουν και πολλά άλλα αξιόλογα βοιωτικά έργα, κυρίως τα αναθηματικά και επιτύμβια ανάγλυφα, που δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τις δημιουργίες των απλών και ανώνυμων τεχνιτών της εποχής και συχνά επιβεβαιώνουν την υψηλή ποιότητα της εργασίας τους.

Τα αναθηματικά ανάγλυφα αφιερώνονταν σε διάφορες θεότητες: στον Δία, στην Αφροδίτη, στην Αρτέμιδα, στη Δήμητρα, στον Διόνυσο, στην Κυβέλη, στον Ασκληπιό, στον Ηρακλή μαζί με άλλες θεότητες, στον Πάνα, στον Ήρωα Ιππέα και στον Αγαθό Δαίμονα. Στην πλειονότητά τους κατασκευάστηκαν τον 4ο αι. π.Χ.

Διονυσιακή σκηνή με το θίασο της μαινάδας και των σατύρων σε έκσταση. Λεπτομέρεια από τον κρατήρα της σελ. 253.

Πολύ περισσότερες είναι οι επιτύμβιες ανάγλυφες στήλες, ορισμένες από τις οποίες επιστέφονταν με ανθήμια. Η απαγόρευση, με νόμο του Κλεισθένη, της κατασκευής δαπανηρών επιτύμβιων μνημείων στην Αττική, η εκ νέου εμφάνισή τους μετά την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου και η παραγωγή τους έως το απαγορευτικό ψήφισμα του Δημητρίου Φαληρέα (317 π.Χ.), επηρέασε ανάλογα και την αντίστοιχη τέχνη των πόλεων της Βοιωτίας που εμπνέονταν από την Αττική.

Αρκετές επιτύμβιες στήλες του 5ου αι. και του 4ου αι. π.Χ. προέρχονται από τις Θεσπιές που όμως, αν και μιμούνται τις σύγχρονές τους αττικές, δεν φθάνουν την ποιότητα εκείνων. Ωστόσο κατά τον 4ο αι. π.Χ. το εργαστήριο των Θεσπιών παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες που οφείλονται μάλλον σε προσωπικές προτιμήσεις των τεχνιτών ή ίσως και των αποδεκτών τους, με αποτέλεσμα την αισθητή απομάκρυνσή τους από τα αττικά πρότυπα, σε μια περίοδο που και η Αθήνα είχε απομακρυνθεί από την παλιά της σύμμαχο. Επιτύμβιες ανάγλυφες στήλες κατασκευάζονταν σε εργαστήρια στη Θήβα, στο Ακραιφνιο, στην Τανάγρα και στην ανατολική Λοκρίδα, συνεχίζοντας την παράδοση από το τέλος των αρχαϊκών χρόνων. Οι βοιωτικές στήλες απεικόνιζαν κατά κανόνα με συγκινητική απλότητα και αμεσότητα τους νεκρούς, μόνους ή με άλλα μέλη των οικογενειών τους, πιο εξευγενισμένους από το θάνατο και τη σμίλη του τεχνίτη.

Παράλληλα με τις ανάγλυφες στήλες, στα τέλη του 5ου αι. και τις πρώτες δεκαετίες του 4ου αιώνα π.Χ., κατασκευάστηκαν στη Θήβα και μερικές εγχάρακτες στήλες από γκρίζο ασβεστόλιθο, με μια πρωτότυπη και σπάνια τεχνική, που ταιριάζει περισσότερο στην τέχνη της ζωγραφικής παρά στη γλυπτική. Οι παραστάσεις είναι χαραγμένες στην πέτρα με λεπτές κουκκίδες ή συνεχείς γραμμές. Ομολογουμένως οι εγχάρακτες στήλες είναι εξαιρετά έργα τέχνης και παριστάνουν τους νεκρούς πολεμιστές με φυσικότητα και ζωντάνια στην κορυφαία στιγμή της μάχης. Οι λεπτομέρειες της σκηνής και της διακόσμησης έχουν αποδοθεί με εξαιρετική λεπτότητα και απaráμιλλη χάρη. Πιστεύεται μάλιστα ότι το εργαστήριο στο οποίο φιλοτεχνήθηκαν ενδέχεται να συνδέεται με τον Θηβαίο χαλκοπλάστη και ζωγράφο Αριστείδη, μαθητή του Πολύκλειτου και του ζωγράφου Ευξεινίδα, συγχρόνου του Ζεύξι, του Παρράσιου και του Τιμάνθη, που η δημιουργία τους τοποθετείται στο τέλος του 5ου π.Χ. αιώνα. Η θηβαϊκή σχολή, την οποία ίδρυσε ο Αριστείδης, απέκτησε μεγάλη φήμη μια και εκεί μαθήτευσε ο επίσης χαλκοπλάστης και ζωγράφος Ευφράνωρ, ο Αντηνορίδης και τα παιδιά του Αριστείδη, Νικέρωρ, Αρίστων και Νικόμαχος. Ο τελευταίος ήταν μάλλον γιος του Αρίστωνα και πατέρας και δάσκαλος του Αριστείδη του Νεότερου, περίφημου ζωγράφου της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ο Πλίνιος (Φυσ. Ιστορ. XXXV, 122) αποδίδει σε έναν από τους δύο, μάλλον στον αρχηγέτη της θηβαϊκής σχολής Αριστείδη τον Πρεσβύτερο, την εφεύρεση της εγκαυστικής ζωγραφικής. Είναι λοιπόν πολύ πιθανό η ανανέωση της τεχνικής αυτής, η φανερή αττική επίδραση, ο περιορισμένος αριθμός και το μικρό διάστημα κατασκευής των εγχάρακτων και ίσως και ζωγραφιστών στηλών του Μουσείου Θηβών να επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι η επινόηση και η μοναδική διακόσμησή τους οφείλεται στη θηβαϊκή σχολή, που συνδέθηκε με μεγάλα ονόματα ζωγράφων προς το τέλος του 5ου και στη συνέχεια στον 4ο αιώνα π.Χ.

Μελαμβαφής βοιωτικός κώνθαρος με ψηλό πόδι και εγχάρακτη αφιέρωση ΚΑΒΙΡΟ.
Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. 5ος αι. π.Χ.

Μελαμβαφής βοιωτικός κώνθαρος με χαμηλό πόδι και λαβές «καβιρικού» τύπου. Φέρει την εγχάρακτη επιγραφή ΗΙΑΡΟΣ.
Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. 5ος αι. π.Χ.

Ερυθρόμορφος αττικός σκύφος με παράσταση γλαύκας. Από το νεκροταφείο του αρχαίου Ελεώνα, κοντά στη Θήβα. 5ος αι. π.Χ.

Μελανόμορφος καβιρικός σκύφος. Προσκυνητές οδεύουν προς το ιερό. Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. Τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Στη σελίδα αριστερά λεπτομέρεια μορφής τυλιγμένης σε ιμάτιο.

Μελανόμορφος καβιρικός σκύφος. Κύκνοι σε αμπελώνα. Στην κύρια όψη γελοιογραφική απεικόνιση συμποσίου με ανδρική ανακλιμένη μορφή, αυλητρίδα και γυμνό άνδρα σε ερωτική στάση. Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. Τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΔΙΣΕΛΙΔΟ: Ανάπτυγμα των σκηνών του αγγείου.

Τμήμα καβιρικού σκύφου με μελανόμορφη παράσταση. Αυλητρίδα.
Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Τμήμα καβιρικού σκύφου με μελανόμορφη παράσταση αυλητή. Από το ιερό των Καβίρων
κοντά στη Θήβα. 4ος αι. π.Χ.

Τμήμα καβρικού σκύφου με μελανόμορφη παράσταση.
Όνος σε αμπελώνα. Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. 4ος αι. π.Χ.

Τμήμα καβρικού σκύφου με μελανόμορφη παράσταση. Σάτυρος. Από το ιερό των Καβίρων κοντά στη Θήβα. 4ος αι. π.Χ.

Αναθηματική ανάγλυφη στήλη με παράσταση Κυβέλης σε θρόνο με φιάλη, τύμπανο και λιονταράκι (σκύμνον) στα γόνατά της. Τη θεά πλησιάζουν προσκυνητές «σεβίζοντες» από αριστερά. Από τη Θήβα. 4ος αι. π.Χ.

Ανάγλυφο με παράσταση νεκρόδειπνου. Εικονίζεται ο ήρωας ξαπλωμένος σε ανάκλιτρο και προσκυνητές «σεβίζοντες» από αριστερά. Δεξιά ο νεαρός οινοχόος που ίσως αντιγράφει έργο της μεγάλης πλαστικής. Από τη Θήβα. Δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ.

ΣΤΗ ΣΕΛ. 268: Ενεπίγραφο βάθρο αγάλματος με την υπογραφή του διάσημου γλύπτη Πραξιτέλη. Το βάθρο χρησιμοποιήθηκε διαδοχικά τρεις φορές. Κατά την αρχική χρήση έφερε το χάλκινο εικονιστικό άγαλμα του Θρασυμάχου, γιου του Χαρμίδου, το οποίο αφιέρωσαν στους θεούς ο Αρχίας Θρασυμάχου και η αδελφή του Θρασυμάχου, Αναξαρέτα. Κατά τη δεύτερη χρήση τοποθετήθηκε μαρμάρινο άγαλμα αγνώστου, το οποίο πιθανότατα αντικαταστάθηκε αργότερα από ένα τρίτο. Η επιγραφή του βάθρου (Πραξιτέλης Ἀθηναῖος ἐποίησεν) χαραχτηκε κατά την πρώτη χρήση του, στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Από τις Θεσπιές.

Τμήμα επιτύμβιας στήλης. Εικονίζεται νέος με πέτασο και χλαμύδα. Η στήλη πλαισιώνεται από δωρικούς κιονίσκους. Στο δεξί χέρι κρατούσε πουλί. Από το Παλαιοχώρι Μαρτίνου. Βοιωτικό έργο. Αρχές 4ου αι. π.Χ.

Τμήμα επιτύμβιας στήλης με καθιστή γυναικεία μορφή. Η νεκρή ανασηκώνει το μάτιο και κρατά ρόδι. Βοιωτικό έργο από την περιοχή των Θεσπιών. Πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.

ΣΤΗ ΣΕΛ. 272: Επιτύμβια στήλη νέου. Ο νεκρός ατενίζει το άπειρο, τονίζοντας την απομόνωσή του από τον κόσμο των ζώντων. Δίπλα του ο μικρός δούλος του. Η επιγραφή Θ[εόμ]νηστος χαραχτηκε στα ρωμαϊκά χρόνια. Άγνωστης προέλευσης. Τέλος 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.

Τμήμα επιτύμβιας στήλης που εικονίζει θωρακοφόρο πολεμιστή. Στο αριστερό χέρι φέρει ξίφος, ενώ με το δεξι κρατά τα χαλινάρια του αλόγου του, που δεν σώζονται. Βοιωτικό έργο από τις Θεσπιές. Τέλος 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.

Επιτύμβια στήλη καθιστής γυναίκας.
Η νεκρή ανασηκώνει το ιμάτιό της και παίρνει
μια ταινία που της προτείνει η όρθια δούλη της.
Η επιγραφή στο επιστύλιο είναι μεταγενέστερη,
ρωμαϊκή. Βοιωτικό έργο από τις Θεσπιές.
Τέλος του 5ου αι. π.Χ.

Τμήμα επιτύμβιας στήλης με παράσταση όρθιου γυμνού νέου. Η «σιγμοειδής» στάση του σώματος μαρτυρεί επίδραση από τα έργα του Πραξιτέλη. Από τη Θήβα. Βοιωτικό έργο των μέσων του 4ου αι. π.Χ.

Επιτύμβια στήλη της Φιλοτέρας. Κάθεται και κρατά στην αγκαλιά το μωρό της. Η νεκρή κοιτάει περίλυπη μακριά, τονίζοντας την αίσθηση του αποχωρισμού της από τον κόσμο των ζώντων. Από την Αλυκή Ξηρονομής (αρχ. Σίφαι). Βοιωτικό έργο των αρχών του 4ου αι. π.Χ. με επίδραση από αντίστοιχες αττικές στήλες.

Επιτύμβια στήλη καθιστής γυναικείας μορφής. Κάθεται σε καρέκλα και με το αριστερό χέρι ανασηκώνει το μάτιό της. Τον 1ο αι. π.Χ. χρησιμοποιήθηκε ως επιτύμβιο για την Αφροδίσια και χαραχτηκε η επιγραφή δίπλα στο πρόσωπο της νεκρής. Από τις Θεσπιές. Δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.

Μεγάλο μαρμάρινο ανθέμιο από την επίστεψη επιτύμβιας στήλης, πιθανόν από τις Πλαταιές. Η μπροστινή πλευρά της πλίνθου φέρει την επιγραφή ΕΠΙΔΙΟΝΥΣΙΩΙ. Αττικό έργο του 4ου αι. π.Χ.

Επιτύμβια στήλη από την περιοχή της Τανάγρας. Σώζεται το κάτω τμήμα του σώματος της νεκρής καθιστής κυρίας και της όρθιας δούλης της. Αττικό έργο του τέλους του 5ου αι. π.Χ. Λεπτομέρεια της παράστασης στη σελίδα δεξιά.

Επιτύμβιος κύβος με παράσταση σκύλου που οσφραίνεται το έδαφος αναζητώντας ανήσυχος τον κύριό του Δεινόμαχο. Η απεικόνιση του πιστού ζώου, μόνου, δίχως τον ιδιοκτήτη του κάνει πιο έντονη την απουσία του νεκρού. Από το Ακραιφνιο. Βοιωτικό έργο του τέλους του 5ου αι. π.Χ.

Επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη και παράσταση καθιστού σκύλου, πιστού φύλακα του τάφου του νεκρού κυρίου του.
Άγνωστη προέλευση. Μέσα 4ου αι. π.Χ.

Επιτύμβια εγχάρακτη στήλη (δεξιά) του Μνάσωνος από μαύρη πέτρα. Εικονίζεται ο νεκρός στην κορύφωση της μάχης κρατώντας δόρυ με το δεξί χέρι και ασπίδα και ξίφος με το αριστερό. Στο κεφάλι φορά κράνος βοιωτικού τύπου. Από τα νεκροταφεία της περιοχής του Πυρίου Θηβών. Έργο των τελευταίων δεκαετιών του 5ου αι. π.Χ. (Σχεδιαστική αναπαράσταση.)

ΜΝΗΑ ΚΟΙ

Επιτύμβια εγχάρακτη στήλη πολεμιστή από μαύρο λίθο. Ο νεκρός εικονίζεται στη μάχη με δόρυ, ασπίδα και κράνος βοιωτικού τύπου. Έργο των τελευταίων χρόνων του 5ου αι. π.Χ. από τη Θήβα.

Επιτύμβια εγχάρακτη στήλη του Ρύγγωνος από μαύρη πέτρα. Ο νεκρός εικονίζεται στη μάχη με ασπίδα, ακόντιο και ξίφος. Φορά κωνικό κράνος βοιωτικού τύπου και χλαμύδα που ανεμίζει στο φόντο. Στην επίστεψη εικονίζεται σκηνή από τη ζωή του νεκρού. Έργο του τέλους του 5ου ή των αρχών του 4ου αι. π.Χ. από τη Θήβα. Λεπτομέρεια στις επόμενες σελίδες.

Τμήματα πήλινων γυναικείων προτομών. Από αγροτικό ιερό στον Ορχομενό. Δεύτερο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Τμήμα πήλινης γυναικείας
προτομής. Από αγροτικό ιερό
στον Ορχομενό. Δεύτερο τέταρτο
του 5ου αι. π.Χ.

Πήλινα αναθηματικά στεφάνια, στολισμένα με άνθη.
Από αγροτικό ιερό στον Ορχομενό. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινη γυναικεία προτομή από ταφικό περίβολο στην Αλίαρτο. Τρίτο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Πήλινα ειδώλια γυναικείων μορφών. Η αριστερή μορφή είναι όρθια ενώ η δεξιά κάθεται σε θρόνο χωρίς ερεισίχειρο.
Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. Μέσα 5ου αι. π.Χ.

Πήλινη προτομή γενειοφόρου Διονύσου. Εικονίζεται σε ώριμη ηλικία, ντυμένος με ιμάτιο και κρατά κάλθαρο με το δεξί του χέρι.
Από τη Λάρυμνα. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινα ειδώλια όρθιων γυναικείων μορφών. Η αριστερή ανασηκώνει το ιμάτιο και στηρίζεται σε ερμαϊκή στήλη, ενώ η δεξιά κρατά φιάλη και αδιάγνωστο φυτό. Από το ΒΑ νεκροταφείο της Θήβας. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινα ειδώλια όρθιων γυναικείων μορφών. Αριστερά πεπλοφόρος με χαρακτηριστική ψηλή βοιωτική κόμμωση, του 5ου αι. π.Χ. Δεξιά η μορφή κρατά ταινία κοντά στο στήθος, του 4ου αι π.Χ. Από το ΒΑ νεκροταφείο της Θήβας και από τον ταφικό περίβολο της Αλιάρτου αντιστοίχως.

Πήλινα ειδώλια όρθιας γυναικείας μορφής και Αθηνάς. Η γυναικεία μορφή φέρει πόλο στο κεφάλι, ενώ η Αθηνά φορά κωνικό κράνος και κρατά ασπίδα. Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής. Στον αριστερό της ώμο κάθεται κοριτσάκι.
Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 4ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής που κρατά
καλάθι (Εσπερίδα;) και συλλέγει καρπούς από δένδρο.
Από τον ταφικό περίβολο της Αλιάρτου. 4ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής. Τρέχει προς τα δεξιά με το μάτι να ανεμίζει πίσω της.
Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 4ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο όρθιου εφήβου. Είναι γυμνός εκτός από το ιμάτιο που πέφτει από τους ώμους του. Στο αριστερό του χέρι κρατά πετεινό. Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 5ος αι. π.Χ.

ΠΑΝΩ: Πήλινο ειδώλιο καθιστού αγοριού που παίζει με χήνα. 5ος-4ος αι. π.Χ. ΚΑΤΩ: Πήλινο σύμπλεγμα ζεύγους σε κλίνη. Ο άνδρας εικονίζεται μισοξαπλωμένος, ενώ η γυναίκα κάθεται στην άκρη της κλίνης. Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο Ιούς. Τραβά
το μάτιό της και τρέχει για
να γλιτώσει από τη φοβερή
μοίρα που της επιφύλασσε η
Ήρα εξαιτίας της σχέσης της
με τον Δία. Στο κεφάλι της
έχουν ήδη αρχίσει να φυ-
τρώνουν κέρατα, καθώς με-
ταμορφώνεται σε αγελάδα.
Από το νεκροταφείο της
Αλιάρτου. Πρώτο μισό του
4ου αι. π.Χ.

Αριστερά, πήλινο ημίτομο Αθηνάς. Η θεά φορά αιγίδα και πόλο αντί για κράνος. Στην περίπτωση αυτή η υπόστασή της είναι χθόνια και όχι πολεμική. Από το νεκροταφείο της Αλιάρτου. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινα ειδώλια Πάνα και περιστεριών. Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινα ειδώλια. Επάνω, αγόρι που ιππεύει χήνα (δύο όψεις), στο κέντρο όρθιος δύσμορφος ηθοποιός με λύρα και κάτω καθιστή δύσμορφη γυναικεία μορφή. Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. Τέλη 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ.

Δύο όψεις πήλινου ειδωλίου ένθρονης γυναικείας μορφής με αρθρωτά άνω μέλη. Φορά διάφανο χιτώνα και τα πόδια της ακουμπούν σε υποπόδιο. Ο θρόνος φέρει ιδιαίτερα πλούσια διακόσμηση με ανθέμια, ρόδακες και σφίγγες. Από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. 4ος αι. π.Χ.

Ερυθρόμορφη λήκυθος με πλαστική παράσταση φτερωτού Έρωτα σε ειδυλλιακό τοπίο. Ο νεαρός θεός φορά μόνο ιμάτιο και ίπταται πάνω από τα γαλάζια κύματα της θάλασσας εν μέσω δελφινιών. Το παιχνιδιάρικο θέμα αποτελεί αφορμή για την έντονη καμπύλη S που σχηματίζει το σώμα του μικρού θεού, καθώς προσπαθεί να ισορροπήσει απλώνοντας τα χέρια. Από το νεκροταφείο του Ακραφνίου. Τελευταίο τρίτο του 4ου αι. π.Χ. Κάτω, η πίσω όψη της ληκύθου κοσμημένη με ανθέμια.

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΙ

Ιστορία και τέχνη της Βοιωτίας των ελληνιστικών χρόνων

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ «ΠΟΛΕΩΣ-ΚΡΑΤΟΥΣ», ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ (338 π.Χ.) και την καταστροφή της Θήβας (335 π.Χ.), άφησε τη Βοιωτία αποδιοργανωμένη και με βαρύτατες πληγές. Αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν ότι με τη Θήβα η Ελλάδα έχασε τη «σελήνη» της, ενώ η Αθήνα, ο φωτεινός «ήλιος» της, κινδύνευσε όσο ποτέ πριν από την ίδια ακριβώς θανάσιμη απειλή. Η επανίδρυση των κατεστραμμένων από τους Θηβαίους βοιωτικών πόλεων –συμμάχων πλέον των Μακεδόνων–, των Πλαταιών, των Θεσπιών και του Ορχομενού και η αναβάθμιση της Τανάγρας, των Θεσπιών και της Λεβάδειας άρχισε με την ενθάρρυνση και την ενίσχυση των νέων κυρίαρχων της Βοιωτίας, αμέσως μετά τη μάχη της Χαιρώνειας, και συνεχίστηκε μετά την εξουδετέρωση των Θηβών. Τότε μάλιστα η χώρα των Θηβαίων διαμοιράστηκε ανάμεσα στους γείτονές τους, συμμάχους των Μακεδόνων, που τη σφετερίστηκαν και την καλλιέργησαν, ενώ οι ίδιοι οι κάτοικοί της, όσοι διασώθηκαν, πήραν το δρόμο της δουλείας ή της εξορίας. Από τότε και μετά και σε όλη τη μακρά ελληνιστική περίοδο η Βοιωτία θα δοκιμάσει προϊούσα μείωση του πληθυσμού της, συρρίκνωση και παρακμή των περισσότερων πόλεων, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, οικονομική εξαθλίωση, εγκατάλειψη πολλών οικισμών της υπαίθρου, συνεχείς μάχες, λεηλασίες και επιστρατεύσεις. Άλλωστε στους αιώνες που ακολουθούν και πριν από τη ρωμαϊκή κατάκτηση, ολόκληρη η Βοιωτία είχε μετατραπεί σε ορχήστρα πολέμου και τεράστιο πεδίο όπου ο θάνατος θέριζε, ωσάν τα στάχια, τις ανθρώπινες ζωές.

Μετά την εξαφάνιση της Θήβας, πολιτικό και οικονομικό βάρος απέκτησαν οι άλλες βοιωτικές πόλεις που ανασυγκροτήθηκαν, αύξησαν τα έσοδά τους και επιπλέον ήταν ανεξάρτητες. Οι πόλεις αυτές ήταν η Τανάγρα, ο Ορχομενός, οι Θεσπιές, η Λεβάδεια και οι Πλαταιές, που στην περίοδο 338-315 π.Χ. έκοψαν δικά τους χάλκινα νομίσματα, ορισμένες μάλιστα για πρώτη φορά στην ιστορία τους. Όσο καιρό διαρκούσε η εκστρατεία και η βασιλεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στη θέση της Θήβας φαίνεται πως δεν υπήρχε κατοίκηση. Η επανίδρυση της πόλης από τον πρώτο ισχυρό άνδρα στη Μακεδονία, τον Κάσσανδρο, γιο του Αντίπατρου, το 316/5 π.Χ., δεν σηματοδοτεί ευθέως κάποια σημαντική αλλαγή στα πράγματα της Βοιωτίας, παρά τη μεγάλη συμβολική και ιστορική σημασία που ενίοτε της αποδίδεται. Άλλωστε το κτίσιμό της πρέπει να έγινε σταδιακά και είναι προφανές ότι ακολούθησε κατ' ανάγκην το ρυθμό της αρωγής που πρόσφεραν οι διάφορες πόλεις

Λεπτομέρεια ζωγραφιστής προτομής νέου σε επιτύμβια στήλη με την αναγραφή του ονόματός του: ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΧΑΙΡΕ από την κάτω πόλη των Θηβών (βλέπε σελ. 321). Χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 1ου αι. π.Χ.

Στήλη με αετωματική επίστεψη από τις Θεσπιές. Στο αέτωμα απεικονίζεται ανάγλυφη λύρα, τρίποδας και ομφαλός. Στη στήλη αναγράφεται τιμητικό ψήφισμα του δήμου των Δελφών για Θεσπιείς δικαστές μετά την εκδίκηση υποθέσεων του ιερού. Ελληνιστικών χρόνων.

και ηγεμόνες. Η Αθήνα ανέλαβε σχεδόν εξ αρχής την κατασκευή του οχυρωματικού περιβόλου ενώ, μεταξύ άλλων, στην ανοικοδόμηση των δημοσίων κτηρίων συνέβαλαν η Μεσσήνη, η Μεγαλόπολη καθώς και πόλεις από τη μακρινή Κύπρο. Η απόφαση της επανίδρυσης των Θηβών ίσως δεν οφειλόταν μόνο στην παλιά φήμη της πόλης αλλά και στις σκληρές ενδοδυναστικές αντιθέσεις και τις μελλοντικές βλέψεις του Κασσάνδρου στο θρόνο της Μακεδονίας, που αποσκοπούσε με τον τρόπο αυτό να προσπορίσει φήμη και συμπάθεια μεταξύ των λοιπών Ελλήνων. Γεγονός πάντως είναι ότι συντελέστηκε χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του συνόλου των Βοιωτών και του Κοινού τους, ίσως κάτω από την πίεση των Αθηναίων που δέχτηκαν στην πόλη τους χιλιάδες εκπατρισμένους Θηβαίους. Ενδεικτική των διαθέσεων των λοιπών Βοιωτών απέναντι στην προοπτική της επανίδρυσης της Θήβας με τη συνδρομή της Αθήνας, ήταν η συμπαράταξή τους με τον Αντίπατρο εναντίον των Αθηναίων στον Λαμιακό πόλεμο (323-322 π.Χ.). Η τελική ήττα των Αθηναίων διατήρησε στη Βοιωτία την υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων (*status quo*).

Το Βοιωτικό Κοινό μετά τη μάχη της Χαιρώνειας και την επακόλουθη καταστροφή των Θηβών έλαβε νέα μορφή, την οποία επρόκειτο να διατηρήσει ως το 172 π.Χ. Έδρα ήταν πλέον η Ογχηστός, στην περιοχή της Αλιάρτου, με πανάρχαιο ιερό του Ποσειδώνα, όπου τότε ακριβώς παρατηρείται έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Τα μέρη της Βοιωτίας που αντιπροσωπεύονταν στο Κοινό της ήταν τότε συνήθως επτά. Σύμφωνα όμως με επιγραφικές μαρτυρίες, εκτός των βοιωταρχών, την εποχή αυτή υπήρχαν και οι *ἀφεδριατεύοντες*, άρχοντες με θρησκευτικές κυρίως αρμοδιότητες, που ήταν ίσοι κατά τον αριθμό με τους βοιωτάρχες. Ο αριθμός των αρχόντων αυξήθηκε κατά έναν ή δύο σε ορισμένες περιόδους, ανάλογα ίσως με τις αυξομειώσεις της Βοιωτίας στις διάφορες πολιτικές συγκυρίες. Για ένα διάστημα, για παράδειγμα τον 3ο αιώνα π.Χ., στη Βοιωτία ανήκε η Οπούντια Λοκρίδα και, κατά διαστήματα επίσης, ο Ωρωπός, ενώ για ελάχιστο χρόνο στο τέλος του 4ου αιώνα η Χαλκίδα και η Ερέτρια. Φαίνεται όμως ότι οι σημαντικότερες βοιωτικές πόλεις της εποχής αντιπροσωπεύονταν σταθερά και με νόμο στο Κοινό αλλά κάποιοι άρχοντες μπορεί και να εκλέγονταν μέσα στις συνελεύσεις του και όχι κατευθείαν από τις πόλεις τους.

Παρά την ανακατασκευή του οχυρωματικού περιβόλου των Θηβών και την άμεση ή σταδιακή αποκατάσταση των λοιπών δημοσίων λειτουργιών της, όπως του νομισματοκοπείου, η πόλη δεν απέκτησε, ούτε τότε ούτε ποτέ πια, την επικράτεια που διέθετε κατά την κλασική περίοδο. Οι περισσότερες πεδινές, άλλοτε θηβαϊκές περιοχές, κατέχονταν πλέον από τους Πλαταιείς, τους Θεσπιείς, τους Ταναγραίους και ενδεχομένως και τους Ορχομενίους, στους οποίους διανεμήθηκαν αμέσως μετά την καταστροφή της Θήβας. Επιπροσθέτως το Ακραιφνιο και η Ανθηδόνα, που ανήκαν παλαιότερα στη Θήβα, ήταν πλέον πόλεις ανεξάρτητες, όπως και οι υπόλοιπες. Κατά το 313/312 π.Χ. το Κοινό των Βοιωτών συντάχθηκε με τον Αντίγονο και τον Πτολεμαίο, που ανέλαβαν να απελευθερώσουν τις πόλεις της κεντρικής Ελλάδος από την κυριαρχία του Κασσάνδρου. Εκείνο το διάστημα εκδιώχθηκε και η μακεδονική φρουρά από την Καδμεία.

Ενώ λοιπόν οι συγκρούσεις των Μακεδόνων και των λοιπών Ελλήνων συνεχίζονταν και μετά τη μάχη της Ιψού (301 π.Χ.), οι Θηβαίοι επαναστάτησαν κατά της μακεδονικής κυριαρχίας δύο φορές, το 292 και το 291 π.Χ., και η πόλη τους κυριεύτηκε από τον Δημήτριο Πολιορ-

Μαρμάρινο ακέφαλο άγαλμα μεγέθους μεγαλύτερου του φυσικού από τις Θεσπιές. Πιθανώς παριστάνει μούσα, που κρατούσε λύρα ή μικρή κιθάρα. Χρονολογείται στον 2ο π.Χ. αιώνα (150-125 π.Χ.).

Ανδρικό πορτρέτο από την Αταλάντη. Ανήκει σε μετάλλιο (*imago clipeata*) του Μιθριδάτη Στ΄ ή σε άγαλμα βασιλιά ή πρίγκιπα της πρώτης ελληνοιστικής περιόδου.

κητή. Φαίνεται πάντως ότι οι λοιποί Βοιωτοί δεν είχαν επιτρέψει στους Θηβαίους να συμμετέχουν στο Κοινό μέχρι το 288/7 π.Χ., όταν ο Δημήτριος τους αποκατέστησε το πολίτευμα (Πλουτάρχου, *Βίος Δημητρίου*, 46, 1: *Θηβαίοις μὲν ἀπέδωκεν τὴν πολιτείαν...*). Στο μεταξύ φαίνεται ότι είχε μεσολαβήσει η συνδιαλλαγή με τους Πλαταιείς, για τη συμμετοχή των Θηβαίων στη γιορτή των Δαιδάλων προς τιμήν της Ἴρας, καθώς και πολιτικά γεγονότα, όπως η αντίσταση κατά του ίδιου του Δημητρίου Πολιορκητή, τα οποία μετά την παρέλευση τριών δεκαετιών από την επανίδρυση της πόλης είχαν αμβλύνει τα μίσση, ενίσχυσαν την πόλη και επέτρεψαν την εκ νέου εισδοχή της στο Κοινό των Βοιωτών.

Μέχρι ακόμη και το 287 π.Χ. οι βασιλείς Πύρρος και Λυσίμαχος, σύμμαχοι κατά του Δημητρίου, λέγεται ότι συνεισέφεραν για το κτίσιμο της πόλης. Ενδεικτικό είναι το ανέκδοτο που αναφέρεται στον Αθήναιο (I 34, 19c), ότι το 305 π.Χ. ένας Θηβαίος ξαναβρήκε στην πτυχή του ιματίου ενός αγάλματος το θησαυρό που είχε κρύψει εκεί πριν από την καταστροφή της πόλης από τον Αλέξανδρο, δηλαδή πριν από τριάντα ολόκληρα χρόνια. Το κτίσιμο της πόλης φαίνεται ότι αρχικά εξυπηρέτησε και βασικές στρατιωτικές ανάγκες των Μακεδόνων στη νότια Ελλάδα. Έτσι η Θήβα χρησιμοποιήθηκε ως βάση του Κασσάνδρου στον λεγόμενο τετραετή πόλεμο κατά των Αθηνών και του Δημητρίου (308-304/3 π.Χ.). Εδώ άλλωστε κατέφυγε ο Δημήτριος Φαληρέας το 307 π.Χ., όταν τον έδιωξαν οι συμπολίτες του από την Αθήνα. Στην πρώτη φάση της κατοχής της από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή, 304-301 π.Χ., η Θήβα έπαιξε πάλι το ρόλο προμαχώνα αλλά τη φορά αυτή κατά του Κασσάνδρου, ενώ από το 294 π.Χ. βρέθηκε στο επίκεντρο των επιχειρήσεων των Μακεδόνων στην κεντρική Ελλάδα καθώς και στην κατοχή τους, από την οποία επιχείρησε με δύο εξεγέρσεις να αποσκοπήσει (292 π.Χ. και 291 π.Χ.), κερδίζοντας τουλάχιστον τη συμπάθεια των λοιπών Βοιωτών και την κατοπινή της είσοδο στο Κοινό.

Στα χρόνια που ακολουθούν, η Βοιωτία συχνά περιήλθε σε δεινή οικονομική κατάσταση όταν, κατά τον 3ο και τον 2ο αιώνα π.Χ., στην περιοχή της διεξάγονταν συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις, λεηλασίες και επι-στρατεύσεις και καταγράφονται αρκετές σιτοδείες. Πράγματι, από το τέλος του 3ου και στη διάρκεια του 2ου αιώνα π.Χ., σώζονται ψηφίσματα προς τιμήν προξένων της περιοχής του Ευξείνου και της Κριμαίας, ενώ σε άλλα θεσπίζονται μέτρα για την αντιμετώπιση των σιτοδειών σε διάφορες πόλεις τής Βοιωτίας (Ωρωπός, Θεσπιές, Χορσαία και Ακραιφία). Είναι άλλωστε γνωστό ότι, στην ελληνιστική εποχή, η σπουδαία στρατηγική θέση της Βοιωτίας έγινε συχνά αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους ισχυρούς γείτονές της και από τους επίδοξους Έλληνες και ξένους κατακτητές, με αποτέλεσμα να μετατραπεί σε Άρεως ὀρχήστρα και να εξασθενήσει ακόμη περισσότερο. Δεν εκπλήσσει λοιπόν το ότι αυτή την περίοδο το Κοινό συχνά άλλαζε συμμαχίες, γεγονός που, κατά τον Πολύβιο (Βιβλ. 20, 4-5), οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην «καχεξία» των Βοιωτών.

Τα κυριότερα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα που σημαδεύουν τις τύχες της Βοιωτίας κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., είναι τα ίδια εκείνα που εξασθένησαν γενικά τον ελληνικό κόσμο και τον οδήγησαν στη σταδιακή υποδούλωσή του στη Ρώμη. Το έτος 300 π.Χ. βρίσκει τη Βοιωτία, τη Φωκίδα και την Αιτωλία συνασπισμένες κατά του Κασσάνδρου. Κατά το 293 /2 π.Χ. οι Βοιωτοί, με τη βοήθεια του Κλεώνυμου από τη Σπάρτη και την ηγεσία του Πείσι από τις Θεσπιές, εξεγέρθηκαν εναντίον του Δημητρίου αλλά γρήγορα υπέκυψαν, μετά την πολιορκία και κατάληψη των Θηβών, και δέχτηκαν μακεδονικές φρουρές στις πόλεις τους. Τον επόμενο χρόνο επαναστάτησαν εκ νέου αλλά νικήθηκαν από το στρατό του Αντίγονου Γονατά, γιου του Δημητρίου Πολιορκητή, κοντά στην Ογχηστό. Η Θήβα τότε περιήλθε εκ νέου στους Αντιγονίδες, εισήλθε στο Κοινό των Βοιωτών και αποκαταστάθηκε ως αυτοδιοικούμενη πόλη (287 π.Χ.), ενώ ο Ωρωπός προσαρτήθηκε στη Βοιωτία. Στην επιδρομή των Γαλατών και τη μάχη των Θερμοπυλών (279 π.Χ.) λέγεται μάλιστα ότι οι Βοιωτοί συνεισέφεραν αξιόλογη στρατιωτική δύναμη.

Τμήμα θωμού από τις Θεσπιές με ανάγλυφη σκηνή σχετική με τη διονυσιακή λατρεία. Την κύρια όψη κοσμεί σκηνή με προοπτική απεικόνιση. Στη μέση υπάρχει θωμός με φωτιά και αριστερά του το θεϊκό ζεύγος, Διόνυσος και Αριάδνη. Πίσω τους δύο δυσδιάκριτες μαινάδες. Στα δεξιά του θωμού υπάρχει μεγάλος κρατήρας και νεαρός σάτυρος που οδηγεί προς το θωμό έναν τράγο για τη θυσία. Μια κληματαριά με σταφύλια πλαισιώνει τη σκηνή. Θρησκευτικά θέματα και σύμβολα κοσμού και τις άλλες πλευρές του θωμού. 2ος αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο Κυβέλης από λευκό πεντελικό μάρμαρο. Η θεά κάθεται σε θρόνο κρατώντας στα γόνατά της μικρό λιοντάρι (σκύμνον) και μεγάλο τύμπανο στο αριστερό χέρι. Στο δεξί κρατούσε φιάλη. Βρέθηκε στη Θήβα και χρονολογείται στην πρώιμη ελληνιστική περίοδο.

Ακέφαλο αγαλμάτιο του Αιγύπτιου θεού Οσίριδος από βασάλτη. Βρέθηκε στις Θεσπιές και χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια.

Η άνοδος των Αιτωλών συσπείρωσε τους Βοιωτούς και τους οδήγησε σε συμμαχία με την Αχαιική Συμπολιτεία. Μετά την ήττα τους όμως στη μάχη της Χαιρώνειας, το 245 π.Χ., οι Αιτωλοί κατέλαβαν και κατείχαν σχεδόν όλη τη βόρεια Βοιωτία για μία δεκαετία, χωρίς όμως να την προσαρτήσουν στη Συμπολιτεία τους. Της έδωσαν μάλιστα και ισοπολιτεία και επέτρεψαν τη συμμετοχή των Βοιωτών στο συμβούλιο της αμφικτυονίας των Δελφών που τελούσε υπό την εποπτεία τους. Ο Δημήτριος Β΄, γιος του Αντίγονου Γονατά, εισέβαλε στη Βοιωτία και την απέσπασε από τους Αιτωλούς κατά το 235 π.Χ. Μετά το θάνατο όμως του Δημητρίου, η Αθήνα και η Βοιωτία απομακρύνθηκαν από τον διάδοχό του, τον Αντίγονο Δώσωνα, και το 227 π.Χ. οι Βοιωτοί συμάχησαν με τη Φωκίδα και την Αχαιική Συμπολιτεία. Στα χρόνια του Συμμαχικού πολέμου και μέχρι την ήττα του Κλεομένους Γ΄ της Σπάρτης, στη Σελλασία (222 π.Χ.), στην οποία έλαβε μέρος και βοιωτικός στρατός, οι Βοιωτοί βρέθηκαν πάλι στο πλευρό των Αχαιών και του Δώσωνα.

Στη δεκαετία αυτή και ως το 220 π.Χ., σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες, αναδιοργανώθηκαν και απέκτησαν αίγλη διάφοροι αγώνες και συνακόλουθα τα σπουδαιότερα βοιωτικά ιερά. Μεταξύ των αγώνων αναφέρονται τα Πτώια της Ακραιφίας, εορτές και αγωνίσματα προς τιμήν του Διόνυσου Καδμείου στη Θήβα, των Μουσών στις Θεσπιές, του Διός Ελευθερίου και της Ομόνοιας των Ελλήνων και των Πανελλήνων στις Πλαταιές. Λίγο αργότερα όμως, και κατά τη διάρκεια εχθροπραξιών του συμμαχικού πολέμου (220-217 π.Χ.), οι Αιτωλοί πραγματοποίησαν επιδρομές κατά της Βοιωτίας και φαίνεται ότι λεηλάτησαν το ιερό της Αθηνάς Ιτωνίας, κοντά στην Κορώνεια.

Στον δεύτερο Μακεδονικό πόλεμο του Φιλίππου Ε΄ με τη Ρώμη (201-196 π.Χ.), η Βοιωτία βρέθηκε στο πλευρό του πρώτου. Στη διάρκεια αυτού του πολέμου οι Ρωμαίοι εκτόπισαν στην ανατολική βοιωτική ακτή τους κατοίκους της Άνδρου και της Καρύστου, τις οποίες κυρίευσαν. Οι Βοιωτοί, παρά την πίεση των Ρωμαίων, που με βάση την Ελάτεια τους ζητούσαν να συμπαραταχθούν με το μέρος τους, παρέμειναν στο πλευρό των Μακεδόνων και μετά τη μάχη και την ήττα του Φιλίππου στις Κυνός Κεφαλές (197 π.Χ.), εξέλεξαν βοιωτάρχη τον φιλομακεδόνα Βραχύλλα, γιο του Νέωνος. Ο ηγέτης αυτός δολοφονήθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους και στις ταραχές που ακολούθησαν το συμβάν, θανατώθηκαν Ρωμαίοι στρατιώτες, σε διάφορα μέρη της Βοιωτίας και ειδικά στην περιοχή της Ακραιφίας και της Κορώνειας. Το 196 π.Χ. ο Τίτος Κοϊντίος Φλαμίνιος εισέβαλε στη Βοιωτία και σε αντίποινα για τους φόνους κατέστρεψε τη χώρα και πραγματοποίησε επιθέσεις κατά της Ακραιφίας και της Κορώνειας. Το χειρότερο αποφεύχθηκε καθώς, κατά την τέλεση των Ισθμίων, ο Φλαμίνιος διακήρυξε την ανεξαρτησία των υπό μακεδονικό έλεγχο περιοχών και πόλεων της Ελλάδας.

Στον πόλεμο του Αντιόχου Γ΄ με τη Ρώμη (192-1 π.Χ.) ενεπλάκη και η Βοιωτία, στα εδάφη της οποίας έλαβαν χώρα εχθροπραξίες, και υπέγραψε με τον Σελευκίδη ηγεμόνα σύμφωνο φιλίας. Αλλά και όταν, μετά το θάνατο του Φιλίππου, στο θρόνο της Μακεδονίας (179 π.Χ.) ανήλθε ο γιος του Περσέας, οι Βοιωτοί δεν δίστασαν να συμμαχήσουν μαζί του, πριν από τον απεγνωσμένο τελευταίο αγώνα του κατά των Ρωμαίων (172-168 π.Χ.). Στον πόλεμο αυτό παρατηρήθηκε η διάσπαση των βοιωτικών πόλεων μελών του Κοινού σε δύο παρατάξεις, παρά τις προσπάθειες του Θηβαίου Ισμηνία να τηρηθεί από το σύνολο των Βοιωτών κοινή φιλορωμαϊκή πολιτική. Οι Θεσπιές, η Χαιρώνεια, η Λεβάδεια και η Θήβα ήλθαν σε διαπραγματεύσεις με τους Ρωμαίους, ενώ αντιθέτως η Θίσβη, η Κορώνεια και η Αλίαρτος υποστήριξαν τον Περσέα. Έτσι στη Θήβα τοποθετήθηκε ρωμαϊκή φρουρά, ενώ η Αλίαρτος καταστράφηκε ολοσχερώς από τον ρωμαϊκό στρατό του Γ. Λουκρητίου Γάλλου. Φαίνεται ότι τότε καταστράφηκαν και η Ογχηστός, η Θίσβη και η Κορώνεια (171 π.Χ.). Μετά τη νικηφόρα για τους Ρωμαίους μάχη της Πύδνας (168 π.Χ.), το Βοιωτικό Κοινό ανασυστάθηκε, ενώ ο νικητής Παύλος Αιμίλιος επι-

ΠΑΝΩ: Αναθηματικό ανάγλυφο από τη Θήβα, αφιερωμένο στη λατρεία του Δία. Ο θεός κάθεται σε βράχο και κρατά φιάλη. Μια οικογένεια πιστών προετοιμάζεται για τη θυσία του χοιριδίου, που εικονίζεται στην παράσταση. Αρχές ελληνιστικών χρόνων (330-320 π.Χ.).

ΚΑΤΩ: Αναθηματικό ανάγλυφο, πιθανώς από την περιοχή των Θηβών ή της Τανάγρας. Απεικονίζει αφηρωρισμένο νεκρό ιππέα μπροστά σε βωμό και μορφές με προσφορές. Έργο ελληνιστικών χρόνων.

Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση νεκρόδειπνου από τη Θήβα (Καδμεία). Παριστάνονται ανακεκλιμένοι δύο ματιοφόροι άνδρες και νεαρός οινοχόος κοντά σε μεγάλο κρατήρα. Στην άνω αριστερή γωνία, σε «παράθυρο», οι κεφαλές των δύο αλόγων και στη μέση οι δύο ασπίδες των νεκρών ιππέων. Έργο των ύστερων ελληνιστικών χρόνων.

σκέφθηκε τη Λεβάδεια (167 π.Χ.). Υποστηρίζεται μάλιστα, με σοβαρά επιχειρήματα, ότι η οικοδόμηση του ναού του Διός Βασιλέως, συμβόλου της αντισπαρτιατικής πολιτικής του Βοιωτικού Κοινού, που ίσως άρχισε μετά τη νίκη κατά του Κλεομένη και με πρωτοβουλία των φιλομακεδόνων πολιτικών Νέωνος και Βραχύλλα, δεν συνεχίστηκε πλέον για πολιτικούς λόγους, μετά τον 3ο Μακεδονικό πόλεμο, την ήττα του Περσέα και την πλήρη επικράτηση των Ρωμαίων στην Ελλάδα.

Το τελειωτικό πλήγμα κατά της Βοιωτίας το επέφερε ο Αχαϊκός πόλεμος (146 π.Χ.) όταν, κατά τον Πausανία (7, 15.5), σε συμφωνία με τους Αχαιούς οι Βοιωτοί εξεστράτευσαν προς την Ηράκλεια, στην περιοχή της Οίτης, και νικήθηκαν στη Σκάρφεια της Λοκρίδας από τον Μέτελλο, που κέρδισε επίσης μάχη κατά των Αρκάδων στη Χαιρώνεια. Στη συνέχεια έσπευσε στη Θήβα, που είχε στο μεταξύ εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους της. Μετά την τελική ήττα των Ελλήνων στον Ισθμό και την καταστροφή της Κορίνθου (146 π.Χ.), οι συμμαχίες της νότιας Ελλάδας, ανάμεσά τους και το Κοινό των Βοιωτών, διαλύθηκαν. Λίγο αργότερα ανασυστάθηκαν αλλά υπό την εποπτεία ενός Ρωμαίου διοικητή. Από τότε και μέχρι το 31 π.Χ., όταν, μετά τη νίκη του Ακτίου, η επαρχία της Αχαΐας τέθηκε υπό την επιμελητεία της ρωμαϊκής Συγκλήτου (27 π.Χ.), ελάχιστα αλλά πολύ σημαντικά και κεφαλαιώδη για τη Ρώμη ήταν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη νότια Ελλάδα.

Το σοβαρότερο ήταν ο Μιθριδατικός πόλεμος (88-86 π.Χ.), του οποίου η Βοιωτία αποτέλεσε το κύριο θέατρο. Ο βασιλέας του Πόντου Μιθριδάτης ΣΤ΄, ο Ευπάτωρ, συγκέντρωσε μεγάλη στρατιά κυρίως από τη Μικρά

Ασία, και με τον στρατηγό του Αρχέλαο κατέλαβε την Αθήνα, αρκετές άλλες περιοχές στην κεντρική Ελλάδα καθώς και τη Βοιωτία. Ο Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας κατέλαβε την Αθήνα και στρατοπέδευσε στην Ελάτεια (86 π.Χ.). Με διάφορα στρατηγήματα και με τη γενναιότητα του στρατού του, ο Ρωμαίος στρατηγός κατόρθωσε να εκμηδενίσει τις ανώτερες δυνάμεις του αντιπάλου του, σε δύο αποφασιστικές μάχες κοντά στη Χαιρώνεια και στην Κωπαΐδα, κοντά στον Ορχομενό. Τα τρόπαια που εξυμνούν τις δύο περιφανείς νίκες του ρωμαϊκού στρατού, βρέθηκαν στις θέσεις που στήθηκαν, κοντά στα αντίστοιχα πεδία των μαχών, στη Χαιρώνεια (Θούριο) και στον Ορχομενό (Πύργος). Οι συνέπειες των συγκρούσεων των δύο κόσμων της εποχής, της ελληνικής Ανατολής και της ρωμαϊκής Δύσης, ήταν σοβαρές για τον ελληνισμό λόγω των επιστρατεύσεων, των λεηλασιών και των αντεκδικήσεων που τις συνόδευσαν. Ιδιαίτερα για τη Βοιωτία, που, εξαθλιωμένη από τους συνεχείς πολέμους, σήκωσε το βάρος των μαχών, οι συνέπειες ήταν βαρύτερες. Τα επινίκια του Σύλλα εορτάστηκαν στη Θήβα, από την οποία αφαιρέθηκε η μισή γη της και διανεμήθηκε σε διάφορα ιερά.

Στους ρωμαϊκούς εμφύλιους πολέμους οι βοιωτικές πόλεις υπέστησαν νέα δεινά εκ μέρους των εμπολέμων. Στις συγκρούσεις ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο (48/47 π.Χ.), οι Βοιωτοί υποστήριξαν με στρατεύματα τον τελευταίο. Ο Καίσαρας, μετά τη νίκη της Φαρσάλου, ανακατέλαβε χωρίς αντίσταση τη Θήβα και τον Ορχομενό. Μετά όμως τη μάχη των Φιλίππων (42 π.Χ.), η Ελλάδα περιήλθε στον έλεγχο του Μάρκου Αντωνίου. Πολλές ελληνικές πόλεις, ανάμεσά τους και βοιωτικές, αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν στρατεύματα στον Μάρκο Αντώνιο, που ηττήθηκε στο Άκτιο (31 π.Χ.), στην τελευταία μεγάλη εμφύλια σύρραξη της Ρώμης, με την οποία εκείνη επισφράγισε την κυριαρχία της σε ολόκληρη την Ανατολή και διασφάλισε την ειρήνη (*pax romana*) σε όλη την τότε Οικουμένη.

Αναθηματική στήλη αφιερωμένη στον Δία Καραίο από τις Θεσπιές. Οι τρεις πλευρές της στήλης, η πρόσθια και οι πλάγιες, διακοσμούνται με ανάγλυφα σύμβολα θυσιών ζώων (ταύρου και αγριοχοίρου). Στην όψη φέρει επιγραφή με οκτώ ονόματα συσσίτων και ανάγλυφο βουκράνιο. 4ος-3ος αι. π.Χ.

Ερμαϊκή στήλη με μορφή Ηρακλέους από τις Θεσπιές. Το κεφάλι του ήρωα είναι καλυμμένο με τη λεοντή, που πέφτει στους ώμους του. Στη στήλη υπάρχει επιγραφή σχετική με την ένδυση του ήρωα. 1ος αι. π.Χ.

Ερμαϊκή στήλη με μορφή Ηρακλέους από τη Θήβα (Πυρί). Λείπει το κεφάλι, ενώ μεγάλο τμήμα της στήλης παριστάνεται ως μέρος του σώματος του ήρωα, καλυμμένο με τη λεοντή του. 2ος αι. π.Χ.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

ΟΙ ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΔΕΙΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΩΝ ΒΟΙΩΤΙΚΩΝ πόλεων στη διάρκεια των τριών αιώνων που μεσολαμβάνουν από την καταστροφή της Θήβας ως την πλήρη επικράτηση της αυτοκρατορικής Ρώμης στην ελληνική Ανατολή και την καθιέρωση της ειρήνης του Αυγούστου, δεν εμπόδισαν την παραγωγή έργων τέχνης στη Βοιωτία. Η εξαφάνιση της Θήβας σε μια στιγμή ακμής και η αποδεδειγμένη εγκατάλειψή της, στις δύο τελευταίες δεκαετίες της κλασικής εποχής (335-315 π.Χ.), διέκοψε την πνευματική και την καλλιτεχνική της παραγωγή, σε μια εποχή που η πόλη είχε αναδείξει κορυφαίους καλλιτέχνες. Όσοι δεν χάθηκαν μαζί με τα εργαστήριά τους, μέσα στη λαίλαπα της καταστροφής, έφθασαν στην Αθήνα ή σε άλλους τόπους. Την ίδια όμως εποχή υπήρχαν και εργαστήρια γλυπτικής και χαλκοπλαστικής και σε άλλες βοιωτικές πόλεις, όπως στην Τανάγρα και τις Θεσπιές, αργότερα στον Ορχομενό, και ίσως και σε κάποιες από τις πόλεις Πλαταιές, Χαιρώνεια, Ακραϊφία, Αλίαρτο και Λεβάδεια, που αναπτύχθηκαν προς το τέλος της κλασικής περιόδου. Η δυναμικότητα των παλαιών και των νέων εργαστηρίων παραγωγής επιτυμβίων μνημείων, κεραμικής, ειδωλίων, κοσμημάτων και αντικειμένων καθημερινής χρήσης, προκύπτει κυρίως από τα ευρήματα των νεκροταφείων των διαφόρων βοιωτικών πόλεων.

Η τέχνη της ελληνιστικής περιόδου αντανακλά την οικονομική και κοινωνική κατάσταση των πόλεων, των ιερών και των ιδιωτών στη Βοιωτία εκείνη την πολυτάραχη περίοδο. Στα ελληνιστικά όμως χρόνια δημι-

Επιτύμβια ανθεμωτή στήλη από τη Θήβα (Πυρί). Η αναγραφή των ονομάτων των νεκρών είναι μεταγενέστερη από την ανάγλυφη διακόσμηση της στήλης. Ελληνιστικών χρόνων.

ουργήθηκε ένας «ελληνικός καινούργιος κόσμος, μέγας» (Κ.Π. Καβάφης, «Στα 200 π.Χ.»), του οποίου η Βοιωτία αποτελούσε μόνο ένα μικρό και μάλλον αμελητέο μέρος, κατεχοχόν ιδιόρρυθμο, δεμένο με αρχαίες παραδόσεις και διαμελισμένο, διαρκώς χειμαζόμενο από πολιτικές αντιπαραθέσεις και πολεμικές συγκρούσεις. Ο ελληνικός κόσμος, μετά την κατάλυση του περσικού κράτους, ήταν πραγματικά απέραντος, τεράστιες οι αποστάσεις, αμέτρητα τα πλήθη των λαών, πολυάνθρωπες οι πόλεις, μεγάλα τα μεγέθη της βιοτεχνικής παραγωγής και η κλίμακα των εμπορικών επιχειρήσεων. Αλλά και η θρησκευτική πίστη των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων είχε πλέον αλλάξει και τελικά υποχωρήσει. Αν και τα αφιερώματα στα ιερά και στα μαντεία ήταν πλουσιότερα και οι ναοί μεγαλοπρεπέστεροι, οι δημόσιες λατρευτικές εκδηλώσεις πιο δαπανηρές από ποτέ και το πλήθος των αθλητικών και μουσικών αγώνων μεγάλο, ο πλούτος, η πολυπραγμοσύνη και η αστάθεια της εποχής είχαν κλονίσει συθέμελα την ηθική και τη θρησκεία. Επίδειξη, μεγαλομανία και γιγαντισμός, πρωτόγνωρα στα ελληνικά δεδομένα, διαπιστώνονται σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής και αποτελούν τη φυσιογνωμία της εποχής.

Ως αντίδοτο στα παραπάνω, ως αντίδραση στον κοσμοπολιτισμό της εποχής και διαφυγή από την καθημερινή πραγματικότητα, ενισχύθηκαν η τάση στη μικροτεχνία και η απεικόνιση ή η περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος από ζωγράφους, γλύπτες και λογίους. Ταυτόχρονα όμως και μέσα από τις εικαστικές τέχνες ο κόσμος απεικονιζόταν ρεαλιστικά, με τις ομορφιές και τις ασχήμιες του, στις καλές και τις κακές στιγμές του. Στην ελληνιστική εποχή ορισμένοι καλλιτέχνες και λογοτέχνες προτίμησαν να αναπαράγουν παλιά και πετυχημένα έργα των μεγάλων κλασικών δημιουργών. Έτσι εμφανίστηκε και ο κλασικισμός, με στόχο τη δημιουργία έργων υψηλής τέχνης με τη μίμηση, περισσότερο ή λιγότερο πιστή, των κλασικών προτύπων, που εμπεδώνεται και παίρνει μεγάλες διαστάσεις στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια.

Η Βοιωτία και η υπόλοιπη νότια Ελλάδα έμειναν έξω από το πνεύμα των μεγαλόπνων έργων της εποχής και δεν γνώρισαν δημιουργήματα σαν τον κολοσσικό Ήλιο της Ρόδου, το Βωμό της Περγάμου, το Φάρο της Αλεξάνδρειας. Εξαίρεση αποτελεί ο ναός του Διός Βασιλέως στη Λεβάδεια, που όμως παρέμεινε στα αρχικά του στάδια οικοδόμησης, χωρίς ποτέ να ολοκληρωθεί. Αντίθετα φαίνεται πως στη Βοιωτία ευνοήθηκε η μικροτεχνία, κυρίως η ειδωλοπλαστική, που είχε τεράστιες και παλιές ρίζες στο έδαφός της, από τη γεωμετρική τουλάχιστον περίοδο. Δεν υπάρχει αμφιβολία, αν και είναι δύσκολος ο εντοπισμός ξεχωριστών εργαστηρίων, ότι η τορευτική, η χρυσοχοΐα και η αργυροχοΐα, καθώς και η κατασκευή χαλκών και λίθινων πολύτιμων κοσμημάτων ασκήθηκαν τότε με επιτυχία και λεπτότητα στις πιο σπουδαίες βοιωτικές πόλεις, όπως και στον λοιπό ελληνιστικό κόσμο.

Η κεραμική της ελληνιστικής περιόδου χαρακτηρίζεται γενικά από ριζικές αλλαγές σε σχέση με την κλασική. Η βασικότερη αιτία των αλλαγών είναι το ότι στα ανάκτορα και στις πλούσιες κατοικίες, το γυαλί και τα πολύτιμα μέταλλα εκτόπισαν τη χρήση των παραδοσιακών κεραμικών προϊόντων. Η χρήση τους περιορίστηκε στα λιγότερο εύπορα κοινωνικά στρώματα και στα μαζικά αφιερώματα των ιερών. Οι αλλαγές εντοπίζονται στα σχήματα και κυρίως στη διακόσμηση των αγγείων, με τον δραστικό περιορισμό των γραπτών παραστάσεων. Στη Βοιωτία δραστηριοποιούνται πολλά ανεξάρτητα εργαστήρια, τα οποία τελικά ακολουθούν το κοινό διακοσμητικό λεξιλόγιο του υπόλοιπου ελληνικού κόσμου. Η κεραμική παραγωγή επικεντρώνεται στην κατασκευή απλών, χρηστικών σχημάτων, τροχήλατων μελαμβαφών με γραπτή διακόσμηση ή αγγείων κατασκευασμένων με μήτρα και διακοσμημένων με ανάγλυφα θέματα (ομηρικοί ή ηρωικοί σκύφοι).

Η αντικατάσταση της γραπτής κεραμικής των ύστερων κλασικών χρόνων ευνόησε μεν τη μαζική παραγωγή αγγείων αλλά άφησε ένα δυσαναπλήρωτο κενό στη –δημοφιλή για τους Έλληνες– διακόσμηση με αφηγηματικές σκηνές. Η έλλειψη αυτή καλύφθηκε σύντομα, από τα τέλη περίπου του 3ου αιώνα π.Χ., με την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων. Εκτός από τους σκύφους, διαδόθηκε και στη Βοιωτία η κεραμική τής «Δυτικής Κλιτύος», με απλά σχέδια με επίθετο λευκό χρώμα και εγχάρακτες γραμμές. Τα πιο συνηθισμένα σχήματα ανήκουν σε αγγεία πόσης (κανθάρους, σκύφους, κύπελλα, κύλικες), σε αγγεία καλλωπισμού (πυξίδες, λεκανίδες), σε αμφορείς, υδρίες, οινοχόες, λαγύνους, λέβητες, κρατήρες, πινάκια, ληκύθους, ασκούς, σε λατρευτικά σκεύη (θυμιατήρια, λεκανίδες, πινάκια) και τέλος σε ακόσμητα μαγειρικά σκεύη (χύτρες, λοπάδες κλπ.). Η Βοιωτία, που στην κλασική περίοδο αποτελούσε ένα σημαντικό αλλά δευτερεύον κέντρο κεραμικής παραγωγής, στα ελληνιστικά χρόνια κατορθώνει να καλύπτει τις ανάγκες της, χωρίς να ζηλεύει τίποτε από τα εργαστήρια άλλων περιοχών. Ιδιαίτερος δραστήρια φαίνεται ότι ήταν τα εργαστήρια της Τανάγρας, η οποία ταυτόχρονα παρήγε και εξαιρετά αντικείμενα κοροπλαστικής τέχνης.

Η τελευταία παρουσιάζεται ενδιαφέρουσα και πλούσια και συχνά φθάνει σε υψηλό ποιοτικό επίπεδο, παραπέμποντας ενίοτε και σε έργα της μεγάλης πλαστικής. Σε μια περίοδο που η Βοιωτία είχε μετατραπεί σε συνεχές πεδίο πολεμικών συγκρούσεων, με πρωταγωνιστές πρώτα τους Μακεδόνες ηγεμόνες και κατόπιν τους Ρωμαίους πολέμαρχους, οι καλλιτέχνες της βρίσκουν στα πήλινα δημιουργήματα της μικρής πλαστικής ένα κορυφαίο και γνήσιο μέσο έκφρασης. Η αξιοσημείωτη αύξηση του τυπολογικού ρεπερτορίου τους είναι προφανής από το πλήθος των γνωστών θεμάτων: γυναικείες μορφές τυλιγμένες σε πέπλο, ιστάμενες ή καθιστές, σε διάφορες στάσεις, αγόρια και κορίτσια, που ορισμένα κρατούν διάφορα σύμβολα, έφηβοι, πρόσωπα της κωμωδίας, απεικονίσεις ζώων κλπ.

Χωρίς προηγούμενο στην ειδωλοπλαστική είναι οι «ταναγραίες», ειδώλια γυναικείων μορφών που χαρακτηρίζονται από την κομψότητα, την πολυχρωμία και την ακρίβεια των τεχνικών λεπτομερειών. Η μαζική ανεύρεσή τους σε λαθροανασκαφές στις νεκροπόλεις της Τανάγρας, μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, συνέπεσε με τις προτιμήσεις των συλλεκτών της εποχής, ενώ η παράνομη ανασκαφή τους στέρησε από την επιστήμη τις πολύτιμες πληροφορίες που η βοιωτική γη είχε διαφυλάξει στοργικά επί αιώνες. Η πρόσφατη συστηματική ανασκαφή τάφων και ιερών στις περιοχές της Τανάγρας, της Λεβάδειας, των Θηβών, της Ακραιφίας, της Αλιάρτου, του Ελεώνα και του Ορχομενού βοηθεί τη συνεξέταση της βοιωτικής κοροπλαστικής της ελληνιστικής περιόδου μαζί με το σύνολο των συννευρημάτων της. Η συσχέτιση αυτή οδηγεί στον εντοπισμό ομοειδών ομάδων, με μορφολογικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά που ανάγονται σε ξεχωριστά εργαστήρια. Τα εργαστήρια της Τανάγρας, των Θηβών και της Λεβάδειας τα χαρακτηρίζει η άριστη ποιότητα των προϊόντων και η πλούσια φαντασία στη σύνθεση των εικονιστικών τύπων. Η εξέταση του υλικού, παράλληλα με εργαστηριακές αναλύσεις, αποκαλύπτει και άλλα, μικρότερα κέντρα κοροπλαστικής, που την περίοδο αυτή συμμετέχουν στη δημιουργία ιδιότυπων έργων, χωρίς να περιορίζονται μόνο στη μηχανική αναπαραγωγή τους. Εξάλλου η βεβαιωμένη κυκλοφορία προτύπων και τεχνοτροπιών της κοροπλαστικής αποκαλύπτει την ύπαρξη εμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στη Βοιωτία και την Αττική, την Εύβοια, την Αίγυπτο, τη Μικρά Ασία, τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία, στο διάστημα από το τέλος του 4ου αι. έως τον 1ο αιώνα π.Χ.

Στις κυριότερες πόλεις της Βοιωτίας του τέλους της κλασικής και των αρχών τής ελληνιστικής εποχής, στην Τανάγρα και στις Θεσπίες και, μετά την ανάκτισή της από τον Κάσσανδρο (316/5 π.Χ.), στη Θήβα, υπήρχαν εργαστήρια γλυπτικής και λιθοξοΐας. Οι νέες τάσεις που διαμορφώθηκαν στη γλυπτική και τη χαλκοπλαστική

του ελληνιστικού κόσμου, έχουν τις ρίζες τους στις σημαντικές αλλαγές που επέφεραν τότε ορισμένοι πρωτοπόροι καλλιτέχνες. Μερικοί από αυτούς, όπως ο Λύσιππος και ο Πραξιτέλης, είχαν πλούσια δράση στη Βοιωτία, από την αρχή ως το τέλος της σταδιοδρομίας τους. Οι δημιουργίες άλλωστε του Λυσίππου και του Πραξιτέλη ήταν εκείνες που στάθηκαν η αφετηρία των δύο μεγάλων ρευμάτων της ελληνιστικής πλαστικής, από τις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ. ως τα χρόνια του Αυγούστου.

Αν και από τη Βοιωτία δεν διασώθηκαν πρωτότυπα έργα των ελληνιστικών χρόνων, οι αρχαίες γραπτές πηγές και οι επιγραφές σε βάσεις αγαλμάτων, εντός και εκτός της βοιωτικής περιοχής, επιβεβαιώνουν τον καλλιτεχνικό πλούτο των πιο σπουδαίων πόλεων. Οι ιστορικοί της εποχής –ιδίως εκείνοι που περιγράφουν τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Ελλάδας– συχνά αναφέρουν τη διαρπαγή πλήθους έργων τέχνης κατά τις λεηλασίες και τις εκ θεμελίων καταστροφές των βοιωτικών πόλεων. Αρκεί η μαρτυρία του ιστορικού Τίτου Λίβιου για τη σύληση της Αλιάρτου, που οι θησαυροί της πήραν το δρόμο προς τη Ρώμη. Ασφαλώς το ίδιο συνέβη τότε στην Κορώνεια και τη Θίσβη, που γνώρισαν επίσης την ασύμμετρη εκδίκηση των Ρωμαίων για τη συμμαχία τους με τον Περσέα (171 π.Χ.). Αρπαγές θησαυρών από ιερά της βόρειας Βοιωτίας και την πλήρη λεηλασία του Ιτωνίου καταλογίζουν οι αρχαίες πηγές στις επιδρομές των Αιτωλών (220-217 π.Χ.). Οι στρατιές του Μομμίου (146 π.Χ.) και κατόπιν του Σύλλα (86 π.Χ.) είναι γνωστό ότι αφαίρεσαν πλήθος έργων τέχνης από τις αγορές και τα ιερά των βοιωτικών πόλεων, αδιακρίτως αν οι ίδιες διέκειντο φιλικά ή εχθρικά προς τη Ρώμη. Είναι έτσι χαρακτηριστικές οι περιπέτειες του αγάλματος του πραξιτέλειου Έρωτα των Θεσπιών, που μεταφέρθηκε στη Ρώμη, η αφαίρεση του αγάλματος της Αθηνάς από τις Αλαλκομενές από τον Σύλλα καθώς και η απαγωγή από τον ίδιο του περίφημου αγάλματος του Διονύσου, έργο του Μύρωνα, από τον Ορχομενό, και η επανίδρυσή του στην Κοιλιάδα των Μουσών του Ελικώνα.

Επιτύμβια στήλη. Στη μια πλευρά της σώζει εντός λαξευμένου πλαισίου γραπτή παράσταση ανδρικού πορτρέτου σε άριστη διατήρηση και την επιγραφή ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΧΑΙΡΕ. Στην άλλη πλευρά σώζεται ανάλογο πλαίσιο, χωρίς παράσταση, και η επιγραφή ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ. Η στήλη χρησιμοποιήθηκε πιθανώς σε δύο φάσεις από μέλη της ίδιας οικογένειας, πρώτα στην ύστερη ελληνιστική περίοδο και κατόπιν στον 1ο αι. π.Χ.

Πύρινες επιτύμβιες στήλες, που μιμούνται θριγκούς (ανωδομή) ναόσχημων οικοδομημάτων. Φέρουν οπή στο κάτω μέρος για την προσαρμογή τους σε ψηλό στύλο και επιγραφή με το όνομα του νεκρού. Προέρχονται από τα ΒΑ νεκροταφεία των Θηβών και χρονολογούνται στον 3ο-2ο αι. π.Χ.

Από τη θηβαϊκή προσωπογραφία των ελληνιστικών χρόνων προκύπτουν μερικά ονόματα γλυπτών, τα οποία είναι γνωστά και χρονολογούνται από επιγραφές στις βάσεις των έργων τους. Αναφέρονται ως Θηβαίοι οι γλύπτες: Θεόξενος (τέλη 4ου αι. π.Χ.), Αλέξαρχος (3ος αι. π.Χ.), Δωρίων και Μέλας (240-200 π.Χ.), Ευμάρης (δεύτερο μισό του 3ου αι. π.Χ.), Ευτυχίδης Διονυσίου (250 π.Χ.), Μενεκράτης Σωπάτρου και Σώπατρος Μενεκράτους (2ος αι. π.Χ.), Μύρων (περί το 240 π.Χ.) και Αγάθαρχος (2ος αι. π.Χ.). Οι περισσότεροι εργάζονταν εκτός Βοιωτίας. Πολύ περισσότεροι ήταν ασφαλώς οι μαρμαρογλύπτες και οι λιθοξόοι, Βοιωτοί και ξένοι, που ήταν διασκορπισμένοι στις Θεσπιές και την Τανάγρα.

Τα επιτύμβια μνημεία, μια ιδιαίτερη και άκρως ενδιαφέρουσα τάξη γλυπτών, συνιστούν την κύρια παραγωγή των βοιωτικών εργαστηρίων λιθοξοΐας στην ελληνιστική περίοδο. Τα παραδοσιακά εργαστήρια της Τανάγρας, των Θεσπιών και των Θηβών, που μονοπώλησαν για πολλούς αιώνες τη βοιωτική παραγωγή, από τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. είχαν σταματήσει την παραγωγή στηλών με ανάγλυφες παραστάσεις. Όμως οι ανθεμωτές στήλες, από τους δημοφιλέστερους τύπους επιτυμβίων μνημείων στη Βοιωτία, παράγονταν στους όψιμους κλασικούς και κυρίως στους ελληνιστικούς χρόνους. Όταν μάλιστα στην ίδια την Αττική έπαψαν να παράγονται ακριβώς επιτύμβια μνημεία, μετά την απαγόρευση των δαπανηρών ταφικών κατασκευών, με νόμο του φιλόσοφου, ηγεμόνα (*έπιμελητοῦ*) της πόλης των Αθηνών, Δημητρίου Φαληρέα (317-307 π.Χ.), πολλοί Αθηναίοι μαρμαροτεχνίτες και γλύπτες συνέρρευσαν στη Βοιωτία. Η τελευταία, ως αποδέκτης της αττικής καλλιτεχνικής κληρονομιάς των επιτυμβίων στηλών, την παρέλαβε και τη διέδωσε στην κεντρική Ελλάδα. Αργότερα, στην ώριμη Ελληνιστική εποχή, τα επιτύμβια μνημεία ήταν στοιχειώδη και εξυπηρετούσαν απλώς και μόνο τη σήμανση του τάφου, χωρίς γλυπτική διακόσμηση. Στην περίοδο όμως αυτή (μέσα 3ου αι. έως το πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ.), λειτούργησε ένα δραστήριο αλλά βραχύβιο εργαστήριο παραγωγής ανθεμωτών στηλών στη Χαιρώνεια, με επιδράσεις από το θεσπιακό, που διέθετε τα προϊόντα του στην περιοχή επιρροής του.

Επιτύμβια μνημεία νέου τύπου που παράγονταν, μάλλον αποκλειστικά, στα εργαστήρια της Θήβας, από το τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. έως τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ., είναι οι πύρινοι αρχιτεκτονικοί θριγκοί. Τα μνημεία αυτά μιμούνται, κατά γενική ομολογία, προσόψεις ναόσχημων οικοδομημάτων, πιθανότατα των μνημειωδών τάφων της μακεδονικής άρχουσας τάξης. Με τη θεματική ευρηματικότητα και την ποιοτική εργασία τους αποτελούν τη μόνη εκφραστική διέξοδο των γλυπτών των ντόπιων εργαστηρίων. Επιρροές από την παλαιότερη ρωμαλέα ζωγραφική παράδοση των ύστερων κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων φαίνεται ότι συγκεντρώνει η μοναδική ζωγραφιστή προτομή του Θεοδώρου, σε στήλη που αποκαλύφθηκε προσφάτως (2008) στην ευρύτερη περιοχή των θηβαϊκών νεκροταφείων, βορειοανατολικά της πόλης.

Λεπτομέρεια ειδωλίου ιστάμενης γυναικείας μορφής με στεφάνι από φύλλα και καρπούς στο κεφάλι από την Αλίαρτο. Το ειδώλιο απεικονίζεται ολόκληρο στη σελ. 331. Τέλος 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Στη σελίδα δεξιά και στην παρούσα, δύο παρόμοια ειδώλια νέου πάνω σε άρμα που το σέρνουν κριός και τράγος. Βρέθηκαν στον ίδιο, παιδικό, τάφο στο ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. Η μόνη διαφορά των ειδωλίων έγκειται στον πόλο που φοράει στο κεφάλι ο ένας νέος, ενώ ο άλλος φοράει στεφάνι από φύλλα. Τέλη 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Λεπτομέρεια ειδώλιου ιστάμενης γυναι-
κείας μορφής τυλιγμένης σε ιμάτιο από το
ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. Πρώτο μισό
του 3ου αι. π.Χ. Χαρακτηριστικό είναι το
ερυθρό χρώμα των μαλλιών. Το ειδώλιο
απεικονίζεται ολόκληρο στη σελ. 331.

Λεπτομέρεια ειδωλίου
ιστάμενης γυναικείας μορ-
φής από τη Θήβα, με το
κεφάλι της καλυμμένο με
μάτιο και με πλατύ κωνικό
καπέλο που σώζει έντονο
πορτοκαλέρυθρο χρώμα.
Πρώτο μισό 3ου αι. π.Χ.
Το ειδώλιο απεικονίζεται
ολόκληρο στη σελ. 331.

Αριστερά, ειδώλιο Αφροδίτης ή Μούσας από το ΒΑ νεκροταφείο των Θηβών. Ακουμπάει το αριστερό της πόδι πάνω σε βράχο και σκύβει προς τα εμπρός. Χαρακτηριστική είναι η πεπονοειδής της κόμμωση. Κάτω, ειδώλιο γυναικείας καθιστής μορφής από τη Θήβα. Πρώτο μισό 3ου αι. π.Χ.

Κύλικα από τη Θήβα, με την επιγραφή ΦΙΛΙΑΣ, συνήθης ταφική προσφορά της εποχής. Ελληνιστικών χρόνων.

Προσωπείο νεαρού ηθοποιού της νέας κωμωδίας. Προοριζόταν για ανάρτηση και φέρει στεφάνι από φύλλα στο κεφάλι. Από τα ΒΑ νεκροταφεία των Θηβών. Ελληνιστικών χρόνων.

Αγγείο με χάλκινα και αργυρά νομίσματα και χρυσά κοσμήματα από «θησαυρό», κοντά στον Σιδηροδρομικό Σταθμό Θηβών (1998). Η απόκρυψή του έγινε πιθανόν εν όψει της εισβολής των Ρωμαίων το 148 π.Χ.

Χάλκινο νόμισμα Βοιωτικού Κοινού από τη Θήβα. Ως εμπροσθότυπο έχει την Αθηνά με κορινθιακό κράνος και ως οπισθότυπο τρόπαιο και την επιγραφή ΒΟΙΩΤΩΝ. 288-244 π.Χ.

Χάλκινο νόμισμα Βοιωτικού Κοινού από τη Θήβα. Ως εμπροσθότυπο έχει στεφανωμένη κεφαλή Δήμητρας ή Κόρης και ως οπισθότυπο Ποσειδώνα που πατά σε βράχο και κρατά τρίαινα, μαζί με την επιγραφή ΒΟΙΩΤΩΝ. 220-197 π.Χ. Το νόμισμα είναι «κομμένο» πάνω σε παλαιότερο μακεδονικό.

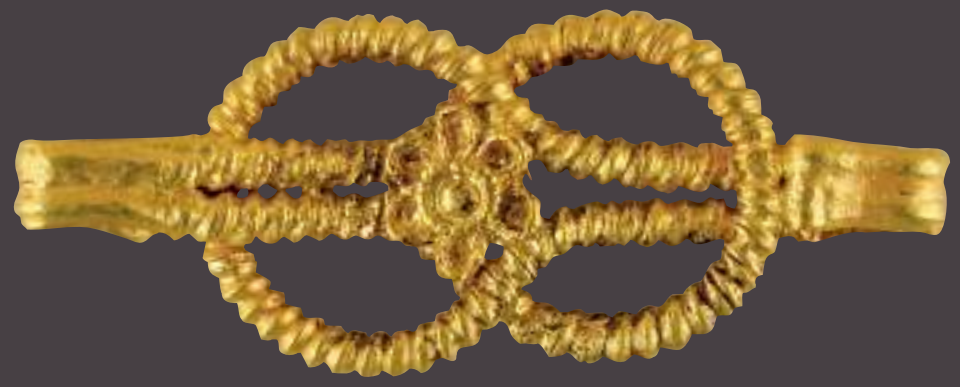
Αριστερά, αργυρό τριώβολο Αχαϊκής Συμπολιτείας με δαφνοστεφανωμένη κεφαλή Δία ως εμπροσθότυπο (175-168 π.Χ.). Δεξιά, αργυρό τριώβολο με τη νύμφη Ιστιαία καθιστή και την επιγραφή ΙΣΤΙ[ΑΙ]ΕΩΝ ως οπισθότυπο (178-146 π.Χ.). Αμφότερα από το «θησαυρό» του Σιδηροδρομικού Σταθμού Θηβών (1998).

Αργυρό εξάδραχμο Βοιωτικού Κοινού από το «θησαυρό» του Σιδηροδρομικού Σταθμού Θηβών (1998). Ως εμπροσθότυπο έχει δαφνοστεφανωμένη κεφαλή Ποσειδώνα εντός στικτού κύκλου και ως οπισθότυπο φτερωτή Νίκη που κρατά τρίαινα και στεφάνι. Μπροστά της η επιγραφή ΒΟΙΩΤΩΝ. 197-146 π.Χ.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΔΥΟ ΣΕΛΙΔΕΣ:
Χρυσά κοσμήματα από το «θησαυρό» του Σιδηροδρομικού Σταθμού Θηβών: τέσσερα επιρράμματα, ένα ζεύγος ενωτίων με ερωτιδείς που ιππεύουν δελφίνα από γρανάτη, ένα περιδέραιο με κεφαλές γρυπολεόντων στα άκρα του και ένα ομοίωμα «ηρακλείου άμματος», τμήμα περιδεραίου.

ETIE KPTIN

Η ΒΟΙΩΤΙΑ ΣΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΟΓΚΟΣ ΤΩΝ ΣΩΖΟΜΕΝΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΓΡΑΠΤΩΝ ΑΝΑΦΟΡΩΝ –ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΚΥΡΙΩΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ– ΓΙΑ ΤΗ Βοιωτία των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων είναι μεγάλος και η αναντιστοιχία τους με το πενιχρό, και μέχρι προσφάτως παραμελημένο, μνημειακό σύνολο της περιοχής είναι εμφανής. Όμως, παρά τον αριθμό τους, οι επιγραφές αφορούν συνήθως επιμέρους ζητήματα και δεν παρέχουν τη δυνατότητα για σφαιρική και πλήρη ανασύνθεση της βοιωτικής ιστορίας της εποχής. Οι διαπιστώσεις αυτές ενισχύονται από τις εκτιμήσεις, τις κρίσεις και τις στατιστικές, που οι ίδιοι οι αρχαίοι παραθέτουν για τη Βοιωτία της Ρωμαϊοκρατίας και ειδικά για τις διάφορες πόλεις της, απόψεις που συχνά δεν συμφωνούν μεταξύ τους.

Ο Στράβων, που έζησε από το 64 π.Χ. έως το 23 μ.Χ. και πέρασε από την Ελλάδα το 29 π.Χ., αναφέρει στα *Γεωγραφικά* του (9, 2, 5 και 9, 2, 25) ότι, ούτε λίγο ούτε πολύ, στα χρόνια του στη Βοιωτία υφίσταντο δύο μόνο πόλεις, οι Θεσπίες και η Τάναγρα (ή Τανάγρα), ενώ από τις υπόλοιπες απέμειναν μόνον τα ερείπια και τα ονόματά τους. Διευκρινίζει ωστόσο ότι τόσο η Θήβα, που από την εποχή του Κασσάνδρου και μετά συνέχιζε να παρακμάζει, όσο και οι λοιπές πόλεις είχαν μεταμορφωθεί σε μικρά χωριά. Η συρρίκνωση και η ερήμωση ορισμένων πόλεων της Βοιωτίας που είχαν ένδοξο ιστορικό παρελθόν, δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο για την περιοχή και οφειλόταν σε πολεμικές και σπανιότερα σε φυσικές καταστροφές.

Όντως, την επαύριο της μάχης του Ακτίου (31 π.Χ.), ύστερα από μια μακρά σειρά συγκρούσεων, κυρίως εμφυλίων, καταρχήν μεταξύ των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου και κατόπιν αυτών προς τους Ρωμαίους, και τέλος των ίδιων των Ρωμαίων προς τους επίδοξους σφετεριστές της εξουσίας, η Βοιωτία είχε σχεδόν ερημωθεί. Τις ολέθριες συνέπειες των διηνεκών πολέμων της ελληνιστικής περιόδου για τις πόλεις και την υπαίθρο χώρα είχε ήδη περιγράψει, στο πρώτο μισό του 2ου αιώνα π.Χ., ο ιστορικός Πολύβιος (36, 17, 5-7) που κάνει λόγο για «έρημες πόλεις».

Διαφορετικά εξελίχθηκε η κατάσταση στην πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο, με την πολυετή και καθολική ειρήνη και με τη συνετή διακυβέρνηση του Αυγούστου. Οι νέες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες αντικατοπτρίζονται εμμέσως στην αφήγηση του Πausανία, καθώς επίσης και στα κείμενα του Πλουτάρχου και πολλών άλλων πνευματικών ανθρώπων της εποχής, Ελλήνων και Λατίνων. Ο Πausανίας περιγράφει τα μνημεία, τις λατρείες και τις τοπικές παραδόσεις που συνδέονταν με αυτά, χωρίς να εκτρέπεται σε τοπογραφικές ή άλλες περιγραφές. Έτσι, όταν έφθασε στη Θήβα ασχολήθηκε πολύ περισσότερο με το παρελθόν της που, αν και είχε παρέλθει ανεπιστρεπτή, η ανασύνθεσή του ήταν εφικτή από τα μουσειακά πλέον κατάλοιπα της άλλοτε κραταιάς και ένδοξης πόλης.

Λεπτομέρεια επιτύμβιου αναγλύφου νέας γυναίκας από τη Θήβα. Διακρίνονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου και η επιγραφή. Ολόκληρο το ανάγλυφο απεικονίζεται στη σελ. 359. Δεύτερη-τρίτη δεκαετία του 2ου αι. μ.Χ.

Η μαρτυρία ότι όλη η κάτω πόλη είχε τότε εγκαταλειφθεί, εκτός από τα ιερά, και ότι κατοικούνταν μόνον η ακρόπολη, με το όνομα Θήβα και όχι Καδμεία, ανταποκρίνεται στην τότε κατάσταση. Μια κατάσταση ασφαλώς καλύτερη από εκείνη που άφησε πίσω του ο Σύλλας, όταν αφαίρεσε το μισό από την καλλιεργήσιμη γη των Θηβαίων και το δώρισε στα πανελλήνια ιερά, ενώ ο ίδιος είχε συλήσει τις πόλεις και τα ιερά της κεντρικής Ελλάδας. Λέγεται επίσης ότι η αυτοκρατορική διακυβέρνηση επέστρεψε τη γη στην πόλη και τους δικαιούχους της.

Οι μεγαλύτερες στρατιωτικές συγκρούσεις στη Βοιωτία, μετά τη μάχη των Πλαταιών (479 π.Χ.), έγιναν πρώτα στο Θούριο, κοντά στη Χαιρώνεια, και αμέσως κατόπιν κοντά στον Ορχομενό, το 86 π.Χ. Στις δύο αυτές θέσεις οι υπέρτερες δυνάμεις του Αρχέλαου κατατροπώθηκαν από τις ρωμαϊκές λεγεώνες τού Σύλλα, που έστησε περιφανή τρόπαια του θριάμβου του, με επιγραφές στα ελληνικά. Το τέλος των εμφυλίων πολέμων των Ρωμαίων και η κατάκτηση της ελληνιστικής Ανατολής επισφραγίστηκαν από τα γεγονότα του Ακτίου (31 π.Χ.). Όμως η ρωμαϊκή κατάκτηση της κυρίως Ελλάδας είχε συντελεστεί ουσιαστικά ήδη από το 146 π.Χ., ενώ η Μακεδονία είχε πλήρως υποταγεί στη Ρώμη ήδη από το 168 π.Χ. Το έτος 30 π.Χ. έγινε η ενσωμάτωση της Αιγύπτου και ταυτόχρονα η ιδιότυπη ρωμαϊκή δημοκρατία μετετράπη σε μονοκρατορία υπό τον Οκταβιανό Αύγουστο. Από το 27 π.Χ. η επαρχία της Αχαΐας τέθηκε υπό την εποπτεία τής ρωμαϊκής Συγκλήτου.

Τα ιστορικά γεγονότα στη Βοιωτία, κεντρικό μέρος της επαρχίας Αχαΐας, μετά την εγκαθίδρυση της αυτοκρατορίας και της ειρήνης, δεν είναι πολλά. Από το έτος 22 έως το 19 π.Χ. ο Αύγουστος, εγγυητής της ειρήνης και της ευδαιμονίας των υπηκόων του, περιηγήθηκε τις ανατολικές επαρχίες του κράτους, ανάμεσά τους και την Ελλάδα. Πολλές πόλεις επεδίωξαν τότε να κερδίσουν την εύνοιά του, μεταξύ των οποίων και η Αθήνα που είχε υποστηρίξει τον Αντώνιο και την Κλεοπάτρα, πριν από τη μοιραία ναυμαχία του Ακτίου. Αργότερα καταγράφεται και η πρεσβεία του Επαμεινώνδα Επαμεινώνδου από την Ακραϊφία, εκ μέρους του Κοινού των Βοιωτών προς τον Καλιγούλα (37 μ.Χ.). Αποτέλεσμά της ήταν η ανασύσταση των αγώνων που τελούνταν στο ιερό του Απόλλωνα, στο όρος Πτώο, και η κατασκευή αντιπλημμυρικών έργων στην Κωπαΐδα. Το έτος 66-67 μ.Χ. ο ελληνολάτρης αυτοκράτορας Νέρων επισκέφθηκε την Ελλάδα και απάλλαξε πολλές πόλεις από τη φορολογία. Τότε η πόλη Ακραϊφία εξέδωσε τιμητικό ψήφισμα για τον Δία Ελευθέριο Νέρωνα και για την εκ μέρους του διακήρυξη της ελευθερίας της Ελλάδας. Είναι όμως γνωστό ότι από τα πρώτα έτη της βασιλείας του ο Βεσπασιανός ανακάλεσε τα προνόμια που παραχώρησε ο Νέρων, επειδή είχε ανάγκη χρημάτων. Ο πραγματικά φιλαθής και φιλέλληνας αυτοκράτορας Αδριανός, προς τιμήν του οποίου έστησαν ανδριάντες σχεδόν όλες οι βοιωτικές πόλεις, επισκέφθηκε το 125 μ.Χ. το ιερό των Ελικωνιάδων Μουσών, όπου χάραξε επίγραμμα στον Έρωτα, σε ανάμνηση ενός επικίνδυνου κυνηγιού αρκούδας.

Η αυτοκρατορική ειρήνη διαταράχθηκε όταν, από το 166 μ.Χ. ως το 180 μ.Χ., κατήλθαν στην κεντρική Ελλάδα, μέσω Θερμοπυλών, ορδές Κοστοβόκων που κατοικούσαν ανάμεσα στο Δέλτα του Δούναβη και στη χερσόνησο Κριμαία. Στην Ελάτεια τους αντιμετώπισε ο αθλητής Μνησίβουλος που έχασε τη ζωή του. Οι βάρβαροι ξεχύθηκαν και στη Βοιωτία, όπου λεηλάτησαν πόλεις και ιερά, καθώς και στην Ελευσίνα, προτού τους διαλύσει ο ρωμαϊκός στρατός. Από το 240 μ.Χ. πραγματοποίησαν επιδρομές στην Ελλάδα και οι Έρουλοι, που το έτος 267 μ.Χ. λεηλάτησαν και τη Βοιωτία. Το 301 μ.Χ. εκδόθηκε το Διάταγμα του Διοκλητιανού για το διακανο-

Ενεπίγραφη στήλη που ανέθεσε ο Επαμεινώνδας Επαμεινώνδου, επιφανής πολίτης του Ακραϊφνίου, στο ιερό του Απόλλωνα στο Πτώο. Αντιγράφει το λόγο του αυτοκράτορα Νέρωνα στον Ισθμό της Κορίνθου, το 67 μ.Χ., με τον οποίο κήρυξε την ανεξαρτησία των πόλεων της Ελλάδας.

Ανδριάντας σε μέγεθος μεγαλύτερο του φυσικού από την Κορώνεια. Απεικονίζει πιθανότατα τον αυτοκράτορα Αδριανό στον τύπο του Άρη Borghese, γυμνό, με τον ιμάντα (τελαμώνα) του ξίφους του, και με ομοίωμα θώρακα δίπλα στο αριστερό του πόδι. 2ος αι. μ.Χ.

νισμό των τιμών των διαφόρων προϊόντων στην αχανή αυτοκρατορία. Τμήματα αντιγράφων του διατάγματος βρέθηκαν και σε βοιωτικές πόλεις.

Αυτά είναι τα κυριότερα ιστορικά και πολιτικά γεγονότα τα οποία, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, συνδέθηκαν με τη Βοιωτία, χωρίς να αφήσουν τα ίχνη τους στην ιστορία της, κατά την περίοδο από την άνοδο του Αυγούστου στο ύψιστο αξίωμα της Ρώμης (30 π.Χ.) έως τις 11 Μαΐου του 330 μ.Χ., όταν ο Κωνσταντίνος ο Μέγας εγκαινίασε ως πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας τη Νέα Ρώμη, που αργότερα μετονομάστηκε σε Κωνσταντινούπολη.

Οι αυτοκράτορες δεν κατάργησαν τους θεσμούς αλλά τους διατήρησαν προσαρμόζοντάς τους στις ανάγκες της εποχής και της αυτοκρατορίας. Συχνά, έστω και φαινομενικά ή υστερόβουλα, άφηναν τις ελληνικές πόλεις να διοικούνται με τους δικούς τους νόμους, εφόσον δεν έθιγαν τα συμφέροντα της Ρώμης και των διορισμένων εκπροσώπων της. Τουλάχιστον από το 73 π.Χ. ολόκληρη η Βοιωτία ήταν φόρου υποτελής στη Ρώμη. Από τις πόλεις της είχαν ήδη εξαιρεθεί η Τανάγρα, οι Θεσπιές και οι Πλαταιές, που έλαβαν αυτονομία και απαλλαγή φόρων (*civitas libertas et immunis*) και ίσως αργότερα και η Λεβάδεια. Η Τανάγρα αποτέλεσε τη βάση του στρατού του Λευκίου Μομμίου στον Αχαϊκό πόλεμο το 146 π.Χ, που κατέληξε στην υποταγή της Ελλάδας. Η πόλη είχε το προνόμιο να κόβει δικό της νόμισμα από την εποχή του Αυγούστου έως τον Κόμμοδο (180-192 μ.Χ.). Την κύρια όψη του κατείχε η κεφαλή του αυτοκράτορα ή και η επιγραφή *Ταναγραίων*, ενώ ως οπισθότυπους είχε αγάλματα θεοτήτων που κοσμούσαν και τότε την πόλη, όπως ο νεαρός Διόνυσος με τον έρποντα Τρίτωνα, έργο του γλύπτη Κάλαμι, σε νομίσματα του Αντωνίνου Ευσεβούς και του Μάρκου Αυρηλίου, η Άρτεμις, η Δήμητρα, ο Ερμής Κριοφόρος ή Πρόμαχος, ο μυθικός οικιστής της πόλης Ποίμανδρος ή ο ποταμός Ασωπός.

Σημαντική πόλη της Βοιωτίας στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική εποχή ήταν και οι Θεσπιές. Λέγεται ότι το άγαλμα του Έρωτα μεταφέρθηκε στη Ρώμη αλλά για το ζήτημα αυτό υπάρχει σειρά εκδοχών. Είναι όμως γνωστό ότι ο Καίσαρας, το 47 π.Χ., παραχώρησε στην πόλη τον τίτλο της ελευθερίας και ατελείας (*civitas liberta et immunis*), προνόμιο που της επικυρώθηκε αργότερα από τον αυτοκράτορα Αδριανό. Μέχρι την εποχή του Δομιτιανού (81-96 μ.Χ.) η πόλη είχε δικαίωμα να κόβει δικό της χάλκινο νόμισμα. Οι δύο συνηθέστεροι τύποι του απεικόνιζαν αντιστοίχως τον Απόλλωνα κιθαρωδό, όρθιο ή καθιστό, και την Αφροδίτη μαζί με μια μικρότερη γυναικεία μορφή. Πρόκειται μάλλον για τα αγάλματα της θεάς και της διάσημης εταίρας Φρύνης, στο ναό όπου λατρεύονταν από κοινού (*σύνναοι*). Στη βυζαντινή εποχή κτίστηκε πρόχειρο αμυντικό τείχος της πόλης από αρχαίο οικοδομικό υλικό και πολλά γλυπτά. Έτσι διασώθηκαν πολλά αρχαία έργα τέχνης που σήμερα εκτίθενται στο Μουσείο Θηβών.

Μερικές από τις πόλεις γύρω από την Κωπαΐδα και στους μυχούς που δημιουργούνται από τα γύρω βουνά, συγκεκριμένα η Κορώνεια, ο Ορχομενός, η Ακραιφία, οι Κώπες, η Λεβάδεια, η Χαιρώνεια και η Θίσβη, εξακολούθησαν να υφίστανται και στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο και να διατηρούν τη σημασία που είχαν αποκτήσει ήδη κατά την ελληνιστική εποχή. Η Θίσβη και η Κορώνεια είχαν υποστεί πλήρη καταστροφή από τους Ρωμαίους την ίδια χρονιά με την Αλίαρτο (171 π.Χ.). Η Λεβάδεια λεηλατήθηκε το 86 π.Χ. από το στρατό του Μιθριδάτη, ευεργετήθηκε από τον Σύλλα, μετά τις νίκες του, και καταστράφηκε αργότερα (267 μ.Χ.) κατά τις επιδρομές των Ερούλων. Ο Πausanίας περιγράφει διεξοδικά το σπουδαίο μαντείο του Τροφωνίου, που αποτελούσε πόλο έλξης προσωπικοτήτων, και χάρη στην παρουσία του η πόλη εθεωρείτο ιερή.

Μαρμάρινο άγαλμα Ασκληπιού από το Ασκληπιείο των Θεσπιών. Με το ένα του χέρι θα κρατούσε τη ράβδο με το φίδι, και με το άλλο μία φιάλη, στη συνήθη παράσταση του θεού. 2ος αι. μ.Χ.

Μετά το πέρας των εμφυλίων πολέμων και κατά το πρώτο μισό της αυτοκρατορικής περιόδου, οι πόλεις της Βοιωτίας έζησαν μια περίοδο σταθερότητας, όπως προκύπτει από τα διαθέσιμα επιγραφικά στοιχεία και από τα λοιπά αρχαιολογικά ευρήματα. Σοβαρά όμως προβλήματα αντιμετώπισαν τότε και στη συνέχεια μερικές παραλίμνιες πόλεις της Κωπαΐδας από την απειλή πλημμυρών, καθώς τα νερά της λίμνης ή των ποταμών εξαφάνιζαν την καλλιεργήσιμη γη τους, μετά την αχρήστευση των φραγμάτων, ορισμένα από τα οποία υπήρχαν ήδη από την προϊστορική περίοδο, ενώ κάποια άλλα είχαν κτιστεί εξ αρχής κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. Ο εύπορος πολίτης Επαμεινώνδας από την Ακραιφία επισκέυασε το κεντρικό ανατολικό φράγμα της λίμνης επί Καλιγούλα. Μια σειρά επιγραφών από την Κορώνεια μαρτυρούν ότι, μεταξύ του 124 και του 135 μ.Χ., ο Αδριανός ανέλαβε την κατασκευή μεγάλων αντιπλημμυρικών έργων, με έξοδα του αυτοκρατορικού ταμείου, για τη διευθέτηση της κοίτης τριών ποταμών που έρρεαν στη δυτική Κωπαΐδα. Οι απαντήσεις του αυτοκράτορα στις συνεχείς αιτήσεις της Κορώνειας για το τεράστιο έργο και για τη διευθέτηση διαφορών με τον Ορχομενό και τη Θίσβη καταγράφηκαν στο αρχείο της πόλης. Το 139 μ.Χ. ο Αντωνίνος ο Ευσεβής έγινε διαιτητής μιας διαφοράς μεταξύ Θηβών και Πλαταιών και, κατά τα έτη 140 και 154 μ.Χ., μιας διαμάχης μεταξύ Κορώνειας και Θίσβης.

Γενικά οι αυτοκράτορες δεν κατάργησαν τους θεσμούς που κληρονόμησαν αλλά τους προσάρμοσαν στις διοικητικές και πολιτικές ανάγκες της αυτοκρατορίας. Επέδωξαν τη συντήρηση ορισμένων αξιόλογων ιερών, τη συνέχιση των αθλητικών και καλλιτεχνικών αγώνων και τη θέσπιση νέων, την ενίσχυση της παραγωγής και της διακίνησης των βασικών αγαθών. Το Κοινό των Βοιωτών επιβίωσε αλλά οι αρμοδιότητές του περιορίζονταν στην οργάνωση εορτών και πανελλήνιων αγώνων σχεδόν σε όλες τις βοιωτικές πόλεις, με καλλιτέχνες από ολόκληρη την αυτοκρατορία. Τέλος οι Βοιωτοί μετείχαν με δύο ιερομνήμονες στην Αμφικτυονία των Δελφών, όπου ο Πλούταρχος διετέλεσε ιερέας του Απόλλωνος.

Μαρμάρινο ανάγλυφο μεγάλου μεγέθους από τις Θεσπιές. Απεικονίζεται Νίκη δίπλα σε τρόπαιο, από το οποίο σώζεται το κάτω απόστημα ενός αρράβδωτου κίονα. 1ος αι. μ.Χ.

Μαρμάρινο ακέφαλο άγαλμα, μεγέθους μεγαλύτερου του φυσικού, από το ιερό της Αυλιδείας Αρτέμιδος. Βρέθηκε στο σηκό του ναού της θεάς. Παραλλαγή αγαματικού τύπου που παρίστανε την Άρτεμη ή την Περσεφόνη. Εδώ η κεφαλή ήταν ένθετη και ίσως παρίστανε μια Ρωμαία αυτοκράτειρα, τη Λιβία ή την Αгриππίνα τη Νεότερη. Πρώτο μισό του 1ου αι. μ.Χ.

Ακέφαλα αγάλματα γυναικείων μορφών από το ιερό της Αρτέμιδος στην Αυλίδα. Αριστερά, αρχαϊστικό άγαλμα Εκάτης, της ύστερης ελληνιστικής περιόδου. Δεξιά, εικονιστικό άγαλμα γυναικός από το ίδιο ιερό. Παριστάνεται ως μούσα του τύπου Αθήνα / Θήβα. Πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ.

Δύο ακέφαλα εικονιστικά αγάλματα ιέρειας, του τύπου της «μικρής Ηρακλειώτισσας», από το ναό της Αρτέμιδος στην Αυλίδα. Ρωμαϊκά έργα που αναπαράγουν τον γνωστό γλυπτικό τύπο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Τέλος 2ου-αρχές 3ου αι. μ.Χ.

Δύο μαρμάρινα εικονιστικά, ακέφαλα σήμερα, αγάλματα από τις Θεσπιές. Οι κεφαλές (πορτρέτα) ήταν ένθετες. Πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ.

ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΟΜΩΣ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΑΠΕΚΤΗΣΑΝ ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ. Με τη διαρκή ενσωμάτωση νέων εδαφών στη ρωμαϊκή επικράτεια, αυξήθηκε η ήδη τεράστια έκταση του ανθρωπογεωγραφικού χώρου του ελληνιστικού κόσμου. Αλλά και τα κοινωνικά και πνευματικά ζητήματα, που υφίσταντο ή υπέφωσκαν ήδη κατά την ελληνιστική περίοδο, διογκώθηκαν ή συνεχίστηκαν στα αυτοκρατορικά χρόνια. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται ο θρησκευτικός συγκρητισμός, οι μυστηριακές λατρείες καθώς και η λατρεία του αυτοκράτορα. Την εποχή αυτή κέρδιζαν διαρκώς έδαφος οι μονοθεϊστικές αντιλήψεις, στις οποίες ανήκει και ο χριστιανισμός. Ξένες λατρείες, αιγυπτιακές, ανατολικές και μονοθεϊστικές, διαπιστώνονται αρκετά νωρίς και στη Βοιωτία. Η παρουσία Εβραίων, ιδιαίτερα στον Ωρωπό, μαρτυρείται από τον 3ο μ.Χ. αι., ενώ οι πρώτες επιτύμβιες χριστιανικές επιγραφές εμφανίζονται στην Τανάγρα, στις Θεσπιές, στη Θήβα, στην Ανθηδόνα και στη Θίσβη από τον 2ο αιώνα μ.Χ.

Διευρύνθηκε τέλος η σπουδή των ελληνικών γραμμάτων, η χρήση της γλώσσας και η αγάπη της κλασικής τέχνης. Εξάλλου ενισχύθηκε ο κλασικισμός και ο αττικισμός, επικράτησε η δεύτερη σοφιστική (ρητορική με υψηλή ποιότητα και εκλέπτυνση), καθώς και η αθρόα παραγωγή αντιγράφων των γλυπτών έργων της κλασικής εποχής, που βρήκαν τιμητική θέση δίπλα στις σύγχρονες, πρωτότυπες δημιουργίες. Με τη Βοιωτία συνδέονται άμεσα, με την καταγωγή τους, ή έμμεσα, με το έργο τους, τρεις κορυφαίες μορφές των γραμμάτων της ελληνορωμαϊκής εποχής. Ο Πλούταρχος (45/50-120 μ.Χ.) ήταν γόνος παλαιάς και αρχοντικής οικογένειας της Χαιρώνειας, όπου πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Τα συγγράμματά του τον ανέδειξαν σε κορυφαία προσωπικότητα. Ο ίδιος δήλωνε πως ήταν κατεξοχήν βιογράφος και ότι στόχος του ήταν η διδαχή, μέσα από τους βίους των μεγάλων ανδρών. Τιμήθηκε από τους συμπολίτες του, από τους κατοίκους των Δελφών και από τους Ρωμαίους, που τον ανακήρυξαν Ρωμαίο πολίτη και ευεργέτησαν την ιδιαίτερη πατρίδα του. Ο Πausανίας, που έζησε τον 2ο αιώνα μ.Χ., εκδηλώνει το λόγο ενδιαφέρον του για το ένδοξο παρελθόν και τα Βοιωτικά του συνιστούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την αρχαία Βοιωτία. Από κριτικό πνεύμα διακατέχεται και το έργο του ιστορικού Φλάβιου Αρριανού (95-175 μ.Χ.), από τη Νικομήδεια της Βιθυνίας, που δικαίως συγκρίνεται με τον Ξενοφώντα. Οι σελίδες του σχετικά με την πολιορκία και την άλωση των Θηβών από τον Αλέξανδρο αποτελούν κύρια και αξιόπιστη πηγή για τα δραματικά εκείνα γεγονότα.

Στα ιερά που συνέχιζαν να λειτουργούν και να ακμάζουν στη Βοιωτία των αυτοκρατορικών χρόνων, περιλαμβάνεται το Τροφώνειο στη Λεβάδεια, το Καβίρειο στη Θήβα, το Αμφιαράειο στον Ωρωπό, το Χαρόπειο στην Κορώνεια, το Πτώ κοντά στην Ακραιφία (Ακραίφνιο), το Δήλιον, ίσως με ναό του Απόλλωνος, στην παραλία της Τανάγρας, το ιερό της Αρτέμιδος στην Αυλίδα, των Μουσών στον Ελικώνα και των Χαρίτων στον Ορχομενό. Οι γραπτές πηγές της εποχής αναφέρουν και αρκετά άλλα δευτερεύουσας σημασίας. Μερικά επιβίωσαν ως τον 4ο αιώνα μ.Χ.

Άξια αναφοράς καλλιτεχνική παραγωγή στη Βοιωτία, κατά τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο, είναι η γλυπτική που περιλαμβάνει μαρμάρινα αγάλματα, εικονιστικές προτομές και πορτρέτα αυτοκρατόρων και κοινών θνητών που μιμούνται τα πρώτα. Ανάμεσα στα σωζόμενα λίθινα έργα τέχνης αναφέρονται μερικά αγάλματα, από τα οποία συνήθως σώζονται οι βάσεις ή οι κορμοί, χωρίς την κεφαλή, που συχνά ήταν ένθετη. Το μάρμαρο, τα πρωτότυπα με τα οποία σχετίζονται και η τεχνοτροπία τους υποδεικνύουν ότι τα περισσό-

Ενεπίγραφο βάθρο με το όνομα της μούσας Καλλιόπης από το ιερό των Μουσών στην ομώνυμη κοιλάδα του Ελικώνα. Αποτελεί τμήμα του συντάγματος των αγαλμάτων των εννέα Μουσών, που ανέθεσαν οι Θεσπιείς στα χρόνια του αυτοκράτορα Αυγούστου. Σε κάθε βάθρο υπήρχε επίγραμμα του ποιητή Ονέστου.

τερα από τα γλυπτά –αγάλματα εικονιστικά, ιδεαλιστικά ή πορτρέτα– είναι προϊόντα αττικών εργαστηρίων. Η επιγραφή στη βάση ενός αγάλματος της θεάς Κυβέλης (Μεγάλης Μητέρας) από τη Λιβαδειά, που χρονολογείται στον 2ο αιώνα μ.Χ., αναφέρει ρητά ότι γλύπτης είναι ο Αθηναίος Ερμείας, γιος του Ανθεστηρίου. Αναθέτρια ήταν η Σωσίκλεια, ιέρεια της θεάς, ενώ το πρωτότυπο είχε κατασκευαστεί για το Μητρώο της Αθήνας από τον Αγοράκριτο, μαθητή του Φειδία.

Στην ίδια εποχή, στον 2ο αιώνα μ.Χ., και σε αττικά εργαστήρια προσγράφονται και τα πέντε ακέφαλα αγάλματα από το ιερό της Αυλιδείας Αρτέμιδος του Μουσείου Θηβών. Τρία ανήκουν σε ιέρειες και ένα τέταρτο παριστάνει αρχαϊστική Εκάτη. Το πέμπτο, σε μέγεθος μεγαλύτερο του φυσικού, παριστάνει ίσως αυτοκράτειρα, τη Λιβία, σύζυγο του Αυγούστου, ή την Αγριππίνα την Πρεσβύτερη. Υπάρχει επίσης ένα ανδρικό άγαλμα από την Κορώνεια και ένα γυναικείο από τη Λεβάδεια, και τα δύο χωρίς το κεφάλι, που παρίσταναν αντιστοίχως τον Αδριανό και μια αυτοκράτειρα, ίσως πάλι τη Λιβία. Από τη Βοιωτία είναι γνωστά είκοσι συνολικά πορτρέτα που χρονολογούνται από τον 1ο έως τον 5ο αιώνα μ.Χ. Είναι εικόνες αυτοκρατόρων ή μελών των οικογενειών τους αλλά και εικόνες θνητών, που μιμούνται τους αυτοκρατορικούς τύπους. Από τη βορειοδυτική Βοιωτία προέρχονται δύο πορτρέτα, που βρίσκονται στο Μουσείο της Χαιρώνειας, και εικονίζουν τους μεγάλους αυτοκράτορες Αύγουστο και Αδριανό.

Περισσότερα αλλά επίσης ελάχιστα γνωστά είναι τα επιτύμβια μνημεία της εποχής από τη Βοιωτία. Σε αυτά συγκαταλέγονται αρκετοί επιτύμβιοι βωμοί, που βρέθηκαν στην ευρύτερη περιοχή των Θεσπιών και χρονολογούνται ανάμεσα στον 2ο και τον 3ο αιώνα μ.Χ. Το υλικό τους είναι ο ασβεστόλιθος της περιοχής του Ελικώνα και παριστάνουν έναν ήρωα-ιππέα, με κάποια χθόνια σύμβολα. Με τα μνημεία αυτά συνδέεται στενά και μια μοναδική οστεοθήκη, με το ίδιο διακοσμητικό θέμα, από το Ακραιφνιο. Εξάλλου στα μουσεία των Θηβών και της Τανάγρας (Σχηματάρι) σώζονται αρκετές επιτύμβιες στήλες με ανάγλυφες παραστάσεις, που φέρουν συνήθως επιγεγραμμένα τα ονόματα των νεκρών. Είναι παραλληλεπίπεδες ή σε μορφή ναΐσκου, με αετωματική επίστεψη. Από το υλικό της κατασκευής τους, το λευκό μάρμαρο ή το ντόπιο γκριζωπό, και από την εικονογραφία τους μπορούν να αποδοθούν σε αττικά ή τοπικά βοιωτικά εργαστήρια. Μερικές από τις νεκρές εικάζεται ότι ανήκαν στο περιβάλλον της λατρείας, όπως προκύπτει από τα σύμβολα που κρατούν, ενώ κάποιες άλλες, στον τύπο της μεγάλης και της μικρής Ηρακλειώτισσας, χρονολογούνται ανάμεσα στην εποχή του Τραϊανού και των Αντωνίων. Υπάρχουν όμως και ελάχιστα παραδείγματα που φθάνουν έως περίπου και το 400 μ.Χ.

Μαρμάρινη ανδρική κεφαλή από την Κορώνεια. Προέρχεται από άγαλμα φυσικού μεγέθους. Μέσα 1ου αι. π.Χ.

Μαρμάρινη ανδρική εικονιστική κεφαλή από την Αταλάντη. Ακολουθεί την υστεροελληνιστική παράδοση και αποδίδει με ρεαλισμό μια προσωπικότητα σύγχρονη με τον Οκταβιανό. Τέλος 1ου αι. π.Χ.

Σπουδαία και πολυτελή ταφικά μνημεία της εποχής είναι οι ταφικές λάρνακες (σαρκοφάγοι). Από το μάρμαρο, την τυπολογία και την τεχνοτροπία τους κρίνεται αν οι σαρκοφάγοι είναι προϊόντα των δραστήριων αττικών εργαστηρίων ή έργα της τοπικής παραγωγής. Η εποχή της παραγωγής και της χρήσης τους καλύπτει σχεδόν ολόκληρο τον 2ο αιώνα μ.Χ. και φθάνει ως την επιδρομή των Ερούλων, το 267 μ.Χ. Οι αττικές σαρκοφάγοι της Βοιωτίας περιλαμβάνουν στο γλυπτό τους διάκοσμο και θέματα της ελληνικής μυθολογίας, όπως τους άθλους του Ηρακλή, την Ιφιγένεια την εν Ταύροις, τον Ιππόλυτο με τη Φαίδρα και τα Έκτορος λύτρα.

Στη βοιωτική τέχνη των αυτοκρατορικών ρωμαϊκών χρόνων δεν υπάρχουν τοπικές ιδιαιτερότητες ή έργα με ιδιαίτερο καλλιτεχνικό ενδιαφέρον. Τα πήλινα αγγεία είναι συνήθως άβαφα ή βάφονται με κόκκινο χρώμα. Η μαζική, χωρίς αξιώσεις, παραγωγή τους απευθυνόταν, όπως και στην προηγούμενη περίοδο, σε κοινωνικά στρώματα που δεν είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν τα ακριβά γυάλινα και μεταλλικά (χάλκινα και ασημένια) σκεύη. Αντίθετα, η παραγωγή βαρύτιμων κοσμημάτων για την ανώτερη τάξη ευδοκίμουσε κοντά στα αστικά κέντρα. Στα πολυτελή μέταλλα προστέθηκε και η ευρύτατη χρήση πολύτιμων και ημιπολύτιμων εξωτικών λίθων, που συνεχίστηκε και στη βυζαντινή περίοδο. Αξίζει τέλος να αναφερθεί η τέχνη των ψηφιδωτών δαπέδων που γνώρισε μεγάλη άνθηση σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας. Κάποια ψηφιδωτά, που χρονολογούνται από τον 3ο έως τον 5ο αιώνα μ.Χ., κοσμούνται με γεωμετρικά και φυτικά θέματα, πουλιά και ψάρια, παραστάσεις μηνών, εποχών και ασχολιών αλλά και με μυθολογικές παραστάσεις.

Η Βοιωτία ακολούθησε την τύχη των λοιπών περιοχών της αυτοκρατορίας. Κατά τους τελευταίους αιώνες της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής και τους αμέσως επόμενους, πρωτοβυζαντινούς χρόνους, η χώρα ευημερούσε. Στις θέσεις των αρχαίων πόλεων και των ιερών, οι οπαδοί της νέας θρησκείας που, κατά τον 4ο αιώνα μ.Χ., διέθετε ήδη έξι επισκοπές στη βοιωτική περιοχή, έκτιζαν τις εκκλησίες, τις κατοικίες και τις οχυρώσεις τους με τα αρχαία υλικά. Ανάμεσά τους υπήρχαν και πολλά γλυπτά που εντοιχίστηκαν και έτσι διασώθηκαν από βέβαιο αφανισμό.

Μαρμάρινη γυναικεία εικονιστική κεφαλή άγνωστης προέλευσης. Ανήκει στην εποχή του αυτοκράτορα Αλεξάνδρου Σεβήρου (222-235 μ.Χ.).

Μαρμάρινη γυναικεία προτομή από τη Θήβα. Απεικονίζει ιέρεια, όπως υποδεικνύει η ταινία (στρόφιον) στα μαλλιά της. Περί το 150-160 μ.Χ.

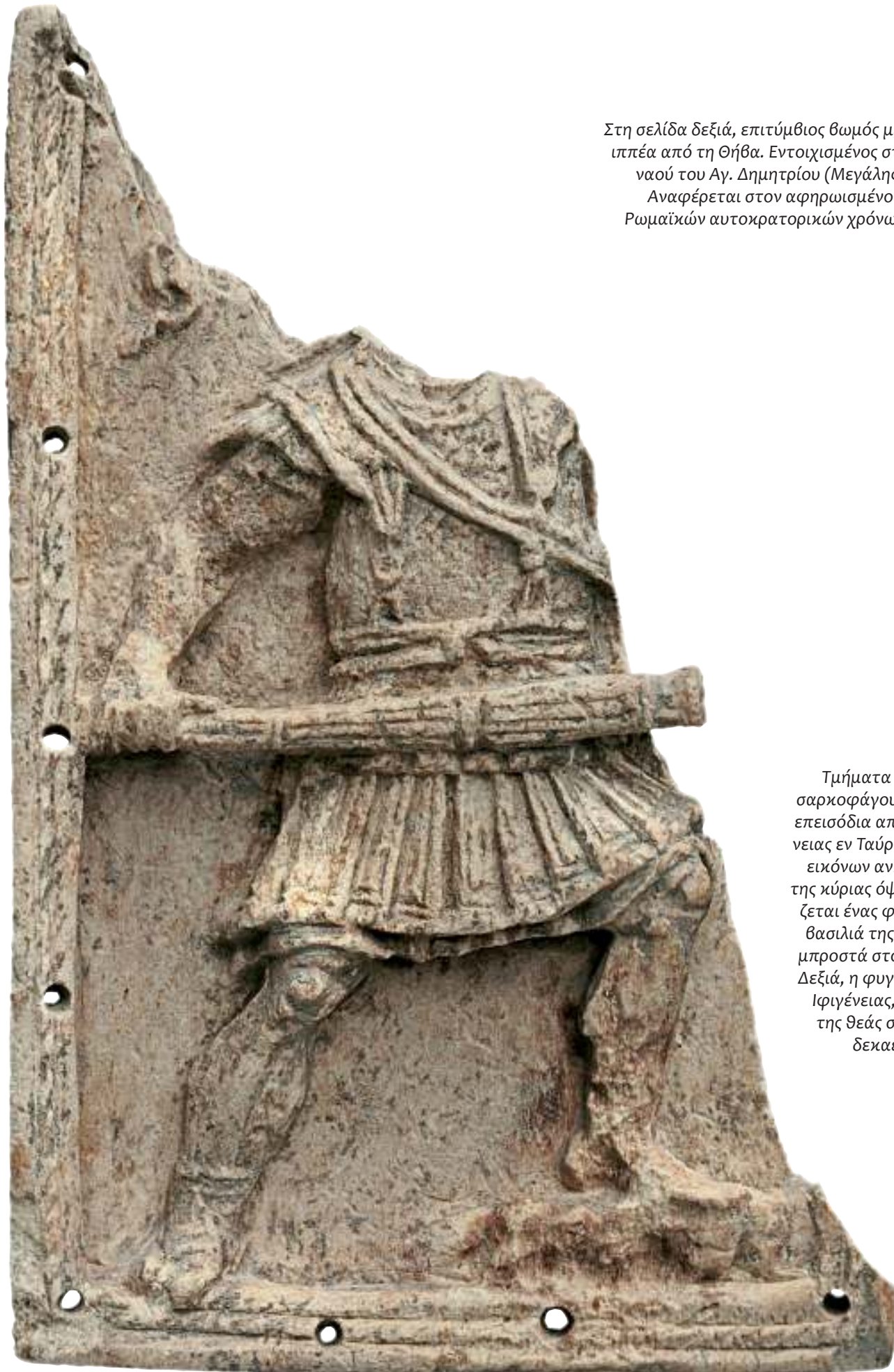

Μαρμάρινη οστεοθήκη με παράσταση ήρωα-ιππέα από το Ακραίφνιο. Στο πώμα της επιγραφή για τον αφηρωτισμένο νεκρό (ΕΠΙ ΠΑΝΦΙΛΩ ΗΡΩΙ). Μέσα του 1ου αι. π.Χ.

Στη σελίδα αριστερά, τμήμα αττικής μαρμάρινης σαρκοφάγου με παράσταση των «Έκτορος Λύτρων», από τη Θήβα. Παριστάνονται δύο γυναίκες σε πένθιμη στάση, εκ των οποίων η καθιστή αριστερά ίσως είναι η Ανδρομάχη, και ο Πρίαμος στα δεξιά τους. Δεύτερο μισό του 2ου αι. μ.Χ.

Ελεφαντοστέινο πλακίδιο με παράσταση θωρακοφόρου από τη Θήβα. Χρησίμευε ως διακοσμητικό επίθεμα σε κιβωτίδιο ή έπιπλο. Πιθανόν ύστερων ελληνιστικών ή πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Στη σελίδα δεξιά, επιτύμβιος βωμός με παράσταση ήρωα ιππέα από τη Θήβα. Εντοιχισμένος στον νότιο τοίχο του ναού του Αγ. Δημητρίου (Μεγάλης Παναγίας) Θηβών. Αναφέρεται στον αφηρωτισμένο νεκρό Επαφρίωνα. Ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων (2ος-3ος αι. μ.Χ.).

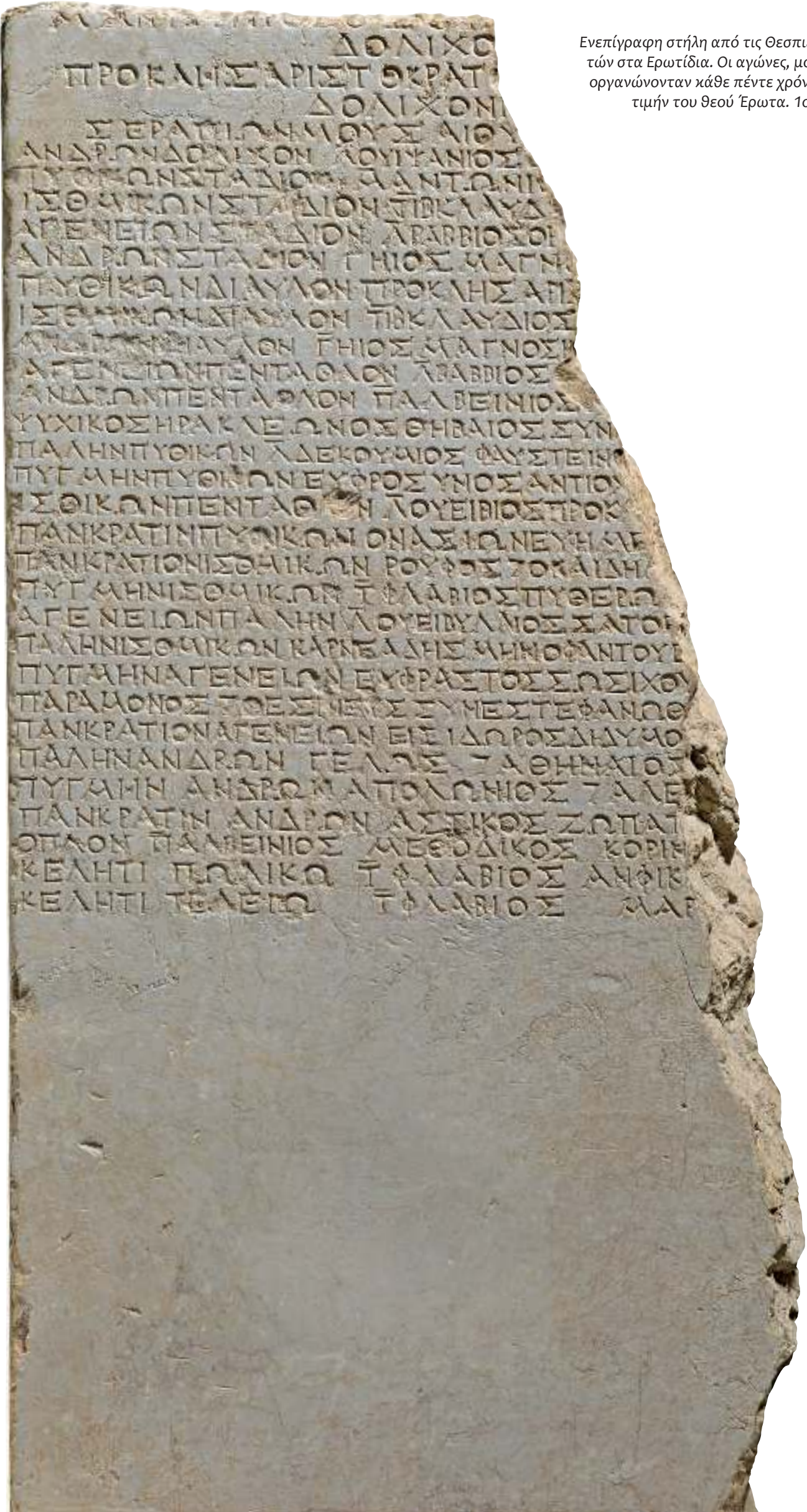
ΣΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ 356-357:
Τμήματα μαρμάρινης αττικής σαρκοφάγου από τις Θεσπιές, με επεισόδια από το μύθο της Ιφιγένειας εν Ταύροις. Τα τμήματα των εικόνων ανήκουν στα δύο άκρα της κύριας όψης. Αριστερά εικονίζεται ένας φρουρός του Θόαντα, βασιλιά της Ταυρίδας (Κριμαία), μπροστά στο ναό της Αρτέμιδος. Δεξιά, η φυγάδευση με πλοίο της Ιφιγένειας, που φέρει το ξόανο της Θεάς στον ώμο. Τελευταίες δεκαετίες του 2ου αι. μ.Χ.

ΕΠΑΦΡΩΝΕΙΣ

Ενεπίγραφη στήλη από τις Θεσπιές με κατάλογο νικητών στα Ερωτίδια. Οι αγώνες, μουσικοί και γυμνικοί, οργανώνονταν κάθε πέντε χρόνια στις Θεσπιές προς τιμήν του θεού Έρωτα. 1ος αι. π.Χ.-1ος αι. μ.Χ.

ΔΟΛΙΧΟ
ΠΡΟΚΛΗΣ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤ
ΔΟΛΙΧΟΝ
ΣΕΡΑΤΙΟΝ ΜΟΥΣΙΟΥ
ΑΝΔΡΟΝ ΔΟΛΙΧΟΝ ΛΟΥΨΑΝΙΟΣ
ΤΥΓΜΗΝ ΣΤΑΔΙΟΝ ΑΝΤΙΟΝ
ΙΣΘΜΙΚΟΝ ΣΤΑΔΙΟΝ ΤΙΒΚΛΑΥΔ
ΑΓΕΝΕΙΟΝ ΣΤΑΔΙΟΝ ΑΡΑΒΒΙΟΣ
ΑΝΔΡΟΝ ΣΤΑΔΙΟΝ ΓΗΙΟΣ ΜΑΓΝΟΣ
ΠΥΘΙΚΟΝ ΔΙΑΔΥΛΟΝ ΠΡΟΚΛΗΣ ΑΠ
ΙΣΘΜΙΚΟΝ ΔΙΑΔΥΛΟΝ ΤΙΒΚΛΑΥΔΙΟΣ
ΑΝΔΡΟΝ ΔΙΑΔΥΛΟΝ ΓΗΙΟΣ ΜΑΓΝΟΣ
ΑΓΕΝΕΙΟΝ ΠΕΝΤΑΘΛΟΝ ΑΡΑΒΒΙΟΣ
ΑΝΔΡΟΝ ΠΕΝΤΑΘΛΟΝ ΠΑΛΛΕΙΝΙΟΣ
ΥΨΙΚΟΣ ΗΡΑΚΛΕΩΝΟΣ ΘΗΒΑΙΟΣ ΣΥΝ
ΠΑΛΗΝ ΠΥΘΙΚΟΝ ΑΔΕΚΟΥΜΙΟΣ ΦΑΥΣΤΕΙΝ
ΠΥΓΜΗΝ ΠΥΘΙΚΟΝ ΕΥΦΟΡΟΣ ΥΝΟΣ ΑΝΤΙΟΝ
ΣΘΙΚΟΝ ΠΕΝΤΑΘΛΟΝ ΛΟΥΕΙΒΙΟΣ ΠΡΟΚ
ΠΑΝΚΡΑΤΙΝ ΠΥΘΙΚΟΝ ΟΝΑΣΙΩΝ ΕΥΗΜΕ
ΠΑΝΚΡΑΤΙΟΝ ΙΣΘΜΙΚΟΝ ΡΟΥΦΟΣ ΖΟΡΑΙΔΗ
ΠΥΓΜΗΝ ΙΣΘΜΙΚΟΝ ΤΕΛΑΒΙΟΣ ΠΥΘΕΡΩ
ΑΓΕΝΕΙΩΝ ΠΑΛΗΝ ΛΟΥΕΙΒΥΛΛΙΟΣ ΣΑΤΟΝ
ΠΑΛΗΝ ΙΣΘΜΙΚΟΝ ΚΑΡΝΕΒΑΔΗΣ ΜΗΝΟΦΑΝΤΟΥ
ΠΥΓΜΗΝ ΑΓΕΝΕΙΩΝ ΕΥΦΡΑΣΤΟΣ ΣΩΣΙΧΩΝ
ΠΑΡΑΔΟΝΟΣ ΤΟΕΣΙΜΕΥΣ ΣΥΜΕΣΤΕΡΑΝΘ
ΠΑΝΚΡΑΤΙΟΝ ΑΓΕΝΕΙΩΝ ΕΙΣ ΙΔΩΡΟΣ ΔΗΛΥΧΟ
ΠΑΛΗΝ ΑΝΔΡΩΝ ΓΕΛΛΟΣ ΤΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΠΥΓΜΗΝ ΑΝΔΡΩΝ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ ΤΑΛΕ
ΠΑΝΚΡΑΤΙΝ ΑΝΔΡΩΝ ΑΣΣΙΚΟΣ ΖΟΠΑΙ
ΟΠΑΟΝ ΠΑΛΛΕΙΝΙΟΣ ΜΕΘΩΔΙΚΟΣ ΚΟΡΙΝ
ΚΕΛΗΤΙ ΠΩΛΙΚΟ ΤΕΛΑΒΙΟΣ ΑΝΘΙΚ
ΚΕΛΗΤΙ ΤΕΛΕΙΩ ΤΕΛΑΒΙΟΣ ΜΑΡ

Επιτύμβιο ανάγλυφο σε σχήμα ναΐσκου από τη Θήβα.
Η νεαρή Ευκαρπώ απεικονίζεται στον γνωστό τύπο
της «μικρής Ηρακλειώτισσας». Δεύτερη-τρίτη δεκαετία
του 2ου αι. μ.Χ.

Κυλινδρικός βωμός από πεντελικό μάρμαρο, διακοσμημένος με οκτά-
φυλλους ρόδακες και γιρλάντες καρπών και φύλλων, που κρέμονται
από ταυροκεφαλές και ταινίες. Βρέθηκε στη Θήβα (Καδμεία), είναι
αττικό έργο και χρονολογείται στο πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ.

«Ο κόσμος άλλαξε...»

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΣΤΗ ΘΗΒΑ

Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΡΩΜΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΣΥΝΕΠΕΣΕ με τον προοδευτικό εκχριστιανισμό της. Ο Κωνσταντίνος έγινε μονοκράτορας (324 μ.Χ.), αφού υπερίσχυσε των αντιπάλων του. Είχε προηγηθεί η αναδιοργάνωση του ρωμαϊκού κράτους από τον Διοκλητιανό (284-304 μ.Χ.) που δικαίως θεωρείται ότι «αποκατέστησε τη γαλήνη και την ειρήνη». Γενικώς η διακυβέρνηση των δύο μεγάλων αυτοκρατόρων εξάίρεται ως περίοδος αποκατάστασης (*restitutio*) και ανανέωσης (*renovatio*) της αυτοκρατορίας. Μετά τον Κωνσταντίνο (306-337 μ.Χ.), το κράτος διαιρείται σε ανατολικό και δυτικό και μετά τον Θεοδόσιο (395 μ.Χ.) σε δύο αυτοκρατορίες, με έδρα την Κωνσταντινούπολη και τη Ρώμη αντιστοίχως. Το 396/7 μ.Χ. οι Βησιγότθοι του Αλάριχου εισέβαλαν στη Βοιωτία και τη λεηλάτησαν, εκτός από τη Θήβα που σώθηκε χάρη στα ισχυρά τείχη της Καδμείας, σύμφωνα με τον ιστορικό Ζώσιμο.

Από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα μ.Χ. γίνονται μεγάλες αλλαγές στην ανατολική Μεσόγειο. Όμως οι αρχαίες βοιωτικές πόλεις Χαϊρώνεια, Λεβάδεια, Κορώνεια, Θεσπιές, Θίσβη, Θήβα, Τανάγρα και Πλαταιές υφίστανται και περιέχονται σε κείμενο του 6ου μ.Χ. αιώνα (*Συνέκδημος του Ιεροκλέους*). Τα βοιωτικά λιμάνια στον Ευβοϊκό και στον Κορινθιακό αποτελούσαν τις πύλες των επαφών της χώρας, που μέχρι και τον 6ο μ.Χ. αιώνα ήταν πυκνοκατοικημένα και ευημερούσε. Όμως, από τον Ιουστινιανό (527-565 μ.Χ.) και μετά, ισχυροί σεισμοί ισοπέδωσαν τις πόλεις της βορειοδυτικής Βοιωτίας, ενώ Άβαροι και Σλάβοι επιδρομείς κατέκλυσαν την ελλαδική περιοχή της αυτοκρατορίας.

Από τα τέλη του 7ου μ.Χ. αιώνα η Θήβα ήταν η πρωτεύουσα του «Θέματος της Ελλάδος», που έφθανε από τη Θεσσαλονίκη έως την Πελοπόννησο. Η ίδρυσή του υπαγορεύτηκε από αμυντικούς σκοπούς, και η Θήβα κατείχε σπουδαία γεωπολιτική θέση. Η πόλη εξελίχθηκε σε μεγάλο διοικητικό και εκκλησιαστικό κέντρο και περιορίστηκε στην αρχαία της ακρόπολη, την Καδμεία. Η Θήβα από τότε ήταν το οικονομικό κέντρο ολόκληρης της Βοιωτίας, ώστε στα μεσοβυζαντινά χρόνια (8ος αι. μ.Χ.-1204), μαζί με την Αθήνα, την Πάτρα, την Κόρινθο και τη Θεσσαλονίκη, να θεωρείται ένα από τα κυριότερα πολιτικά και οικονομικά κέντρα της ελληνικής χερσονήσου.

Την ανάπτυξη και την ειρήνη στη μεσοβυζαντινή Βοιωτία ανέκοψε η ορμητική επέλαση των Νορμανδών, το 1147, που είχε ως αποτέλεσμα τη λεηλασία της πλούσιας πόλης των Θηβών. Ο μητροπολίτης Ιωάννης Καλοκτένης, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας από την Κωνσταντινούπολη, ανέλαβε την ανασυγκρότησή της. Μισόν αιώνα αργότερα, ταυτόχρονα σχεδόν με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους

Χρυσά νομίσματα (σόλιδοι) Ιουστινιανού Α' (527-565 μ.Χ., ΠΑΝΩ) και Θεοφίλου (829-842 μ.Χ., ΚΑΤΩ) από τη Θήβα. Στο πρώτο εικονίζεται ο αυτοκράτορας με πολεμική ενδυμασία και δόρυ και πίσω άγγελος που κρατά μακρύ σταυρό και ένσταυρη σφαίρα (υφήλιο). Στο δεύτερο ο αυτοκράτορας και οι δυο γιοι του, Μιχαήλ και Κωνσταντίνος, με την επίσημη αυτοκρατορική ενδυμασία.

(1204), η Θήβα περιήλθε αρχικά στον Λέοντα Σγουρό και στη συνέχεια στους Σταυροφόρους του Βονιφάτιου Μομφερρατικού. Από το 1210 έως το 1311 ήταν έδρα του φραγκικού Δουκάτου Αθηνών και Θηβών υπό την ηγεμονία της γαλλικής οικογενείας de la Roche. Ο άρχοντας της Θήβας Νικόλαος Saint Omer έκτισε παλάτι στο κέντρο της Καδμείας, στη θέση του μυκηναϊκού ανακτόρου.

Τους Φράγκους διαδέχθηκαν οι Καταλανοί, άρχοντες της Σικελίας και της Αραγωνίας (1311-1387), μετά τη νίκη τους στον Αλμυρό (1311). Από το 1387, στη Θήβα και την Αθήνα εγκαταστάθηκαν μέλη της φλωρεντινής οικογένειας των Ατζαγιόλι (Acciaiuoli), που ανάμεσα στα έτη 1387 και 1394 προέβησαν σε ευνοϊκές ρυθμίσεις για τους ορθοδόξους κατοίκους του Δουκάτου. Όμως οι νέοι ηγεμόνες, μετά από στρατιωτικές περιπέτειες, υπέκυψαν στην ισχυρή πλέον Οθωμανική Αυτοκρατορία (1460).

Τα ευρήματα των ανασκαφών, οι επιγραφές και τα νομίσματα παρέχουν μια αρκετά σαφή εικόνα της τέχνης, της διοίκησης και της καθημερινής ζωής των κατοίκων της Βοιωτίας κατά την περίοδο της μετάβασης από την ύστερη αρχαιότητα στη νέα, βυζαντινή-μεσαιωνική περίοδο. Αντιθέτως, ελάχιστα είναι τα γλυπτά έργα της εποχής και αφορούν κυρίως επιτύμβια μνημεία. Δύο προτομές του 5ου μ.Χ. αιώνα, που βρίσκονται στο Μουσείο της Χαιρώνειας, ανήκαν μάλλον σε έγκριτους πολίτες, ίσως φιλοσόφους. Στο διάστημα αυτό παρατηρείται και η επαναχρησιμοποίηση μαρμάρινων σαρκοφάγων, για ταφές χριστιανών, όπως η περίπτωση της λεγόμενης λάρνακας του Ευαγγελιστή Λουκά στη Θήβα, ενός μνημείου του 2ου μ.Χ. αιώνα, που συνδέθηκε από την αγιογραφική τοπική παράδοση με τα λείψανα του Αποστόλου, προτού αυτά μεταφερθούν στην Κωνσταντινούπολη.

Η βιοτεχνική και καλλιτεχνική παραγωγή στις πόλεις ή κοντά στις μεγάλες παλαιοχριστιανικές βασιλικές περικλείει ψηφιδωτά και πλήθος αντικειμένων καθημερινής χρήσης (λύχνους, περόνες, σταυρούς, αμφορείς, χρηστικά αγγεία και κυψέλες). Τα τοπικά εργαστήρια κεραμικής, κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, συμμετέχουν στη διακίνηση προϊόντων σε μεγάλες αποστάσεις. Η τέχνη της εφυάλωσης εμφανίστηκε και τελειοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και εξαπλώθηκε στο εσωτερικό και το εξωτερικό της αυτοκρατορίας, από τον 7ο έως τον 9ο αιώνα. Από τότε η εξέλιξη και η χρήση της συνεχίστηκαν, ενώ η ακμή της τοποθετείται από τον 11ο έως τον 14ο αιώνα. Τέλος η τέχνη του ψηφιδωτού, πολύ διαδεδομένη και δημοφιλής στην ύστερη αρχαιότητα, άνθησε σε τοπικά εργαστήρια της Θήβας κατά τον 5ο και τον 6ο μ.Χ. αιώνα. Στα ψηφιδωτά δάπεδα πολυτελών κοσμικών κτηρίων ή παλαιοχριστιανικών βασιλικών απαντούν διακοσμητικά θέματα από τη φύση ή από την αρχαία μυθολογική παράδοση.

Η οικονομική ευμάρεια και η έξαρση της πίστης, που χαρακτηρίζει τους μέσους βυζαντινούς χρόνους στη Βοιωτία, αποτυπώνεται και στην τέχνη των μνημείων της εποχής. Από τον 9ο αιώνα κτίζονται εκκλησιαστικά μνημεία, που κοσμούνται με γλυπτά τοπικών εργαστηρίων. Τα θέματα των γλυπτών είναι γεωμετρικά και σχηματοποιημένες φυτικές και ζωικές συνθέσεις. Ο ναός του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου στη Θήβα και της Παναγίας στον Ορχομενό (Σκριπού) ανήκουν σε αυτήν την πρώιμη περίοδο της βυζαντινής αρχιτεκτονικής και γλυπτικής (9ος αι.). Ακολουθούν από τον 10ο έως τον 13ο αι. τα κτίσματα του συγκροτήματος της μονής του Οσίου Λουκά με τον πλούτο του γλυπτού, ψηφιδωτού και τοιχογραφικού διακόσμου του, που το κατέταξαν στα μνημεία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της UNESCO. Το Μουσείο Θηβών, από την αρχή της σύλληψής του (19ος αι.), διακρίθηκε για το διαχρονικό πνεύμα του. Οι συλλογές του σταδιακά περιέλαβαν τα πλούσια ευρήματα των ανασκαφών, τεκμήρια της ιστορίας και της μεγάλης ακμής της πόλης και της περιοχής της, κατά τη χιλιόχρονη βυζαντινή περίοδο.

ΠΑΝΩ: Μαρμάρινη ημικυκλική πλάκα με ανάγλυφη τη Θεοτόκο δεόμενη. Από το ναό των Αγίων Θεοδώρων Θηβών. 11ος αι. μ.Χ. ΚΑΤΩ: Τμήμα μαρμάρινου κοσμητή με ανάγλυφη διακόσμηση προσωπείου στο μέσον και εκατέρωθεν αυτού πουλιών που ραμφίζουν σταφύλια. Προέρχεται από τη Θήβα. 9ος αι. μ.Χ.

Μολυβδόβουλο του Μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη, με απεικόνιση της Παναγίας Αθηνιώτισσας στην κύρια όψη του και την επιγραφή *Μήτηρ Θεοῦ βοήθει μοι τῷ σῶ δούλῳ Μιχαήλ τῷ μ(ητ)ροπολίτῃ Ἀθηνῶν στην πίσω.* 1182-1204 μ.Χ.

Μαρμάρινο επιστύλιο με φυτικό διάκοσμο και ανάγλυφα ζώα σε μέταλλα. Από το ναό της Παναγίας (Σκριπούς) στον Ορχομενό. 873/874 μ.Χ.

Πήλινη παλαιοχριστιανική σφραγίδα άρτου από τη Λιβαδειά. Φέρει ανάγλυφο πτηνό σε κεντρικό μέταλλιο και περιμετρικά την επιγραφή † Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμε(νος). 5ος-6ος αι. μ.Χ.

Τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου με φυτικό διάκοσμο και ανάγλυφα ζώα σε μέταλλα. Από το ναό Γρηγορίου του Θεολόγου στη Θήβα. 871/872 μ.Χ.

Μαρμάρινο θωράκιο από τη Θήβα με παράσταση αντωπών παγωνιών εκατέρωθεν του Δένδρου της Ζωής, 12ος αι. μ.Χ.

Πήλινο εφραλωμένο πινάκιο με επιπεδόγλυφη παράσταση λαγού. Προέρχεται από τη Θήβα. Τέλη 12ου-αρχές 13ου αι. μ.Χ.

Πήλινο εφραλωμένο πινάκιο με αδρεγχάρακτη παράσταση πτηνού. Προέρχεται από τη Θήβα. Τέλη 12ου-αρχές 13ου αι. μ.Χ.

Πήλινο εφραλωμένο πινάκιο ή κούπα
με εγχάρακτη παράσταση ψαριού.
Προέρχεται από τη Θήβα. Μέσα 12ου αι. μ.Χ.

Πήλινο εφραλωμένο πινάκιο με επιπε-
δόγλυφη παράσταση ανθρώπινων
προσώπων. Προέρχεται από τη Θήβα.
Τέλη 12ου-αρχές 13ου αι. μ.Χ.

Μαρμάρινο κιονόκρανο με τρεις αγγέλους και φύλλα άκανθας. Από το ναό του Αγίου Γεωργίου στη Θήβα. 13ος αι. μ.Χ.

Οι δύο όψεις μαρμάρινου αμφίγλυφου θωράκιου με παράσταση αντωπών παγωνιών και παραδείσιο τοπίο. Πιθανότατα από το ναό Γρηγορίου του Θεολόγου στη Θήβα. 871/872 μ.Χ.

Μαρμάρινο αμφίγλυφο θωράκιο με ισοσκελή σταυρό στη μία όψη και παράσταση αντωπών παγωνιών στην άλλη. Από το ναό Γρηγορίου του Θεολόγου στη Θήβα. 871/872 μ.Χ.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ:

Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου με παράσταση
μηνών και σκηνή κυνηγιού από τη Θήβα. Αρχές 6ου αι. μ.Χ.

ΜΟΡΦΗ
ΤΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΡΑΣ
ΚΑΙ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΙΣ ΕΝΑ ΠΕΡΝΟΥΣ ΕΝ ΟΡΤΟΧΕΙΡΙ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΕΝΕΜΟΝΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΑΦΝΗΝ
ΤΑΥΤΗΝ ΔΥΤΟΥΡΓΟΝ ΕΠΙΦΑΝΗ ΕΥΝΟΧΙΑΡ
ΠΑΥΛΟΛΕΙΜΝΤΑ ΚΑΙ ΤΙΟΥ ΤΩΝ ΕΥΠΡΕΠΩΣ
ΕΡΕΜΙΤΕΡΑΙΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΙΔΑ ΔΙΓΚΑΔΩ

ΑΝΗΤΡΠΙΟΕΠΙΦΑΝΗΤΕΤΟΜΟΥΣΙΟΝΙΟΔΕΙ
ΤΑΥΤΑΝΑΦΑΙΡΜΕΝΑΤΑΤΗΝΤΟΝΑΦΑΙ

ΑΚΚΩ
ΛΟΟ

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΗΡΩΕΣ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Ὅλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας ἔσχε μάθησιν

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, Απόσπ. 910

Η ΒΟΙΩΤΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ, ΚΑΤΑΓΕΝΙΚΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ, ΤΗ ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΔΕΞΑΜΕΝΗ ΜΥΘΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ. ΟΙ ΜΥΘΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΜΑΚΡΙΝΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΤΗΣ, ΣΤΙΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΦΥΛΕΣ ΠΟΥ ΤΗΝ ΚΑΤΟΙΚΗΣΑΝ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ, ΣΤΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΕΣ ΠΟΛΕΙΣ, ΣΤΙΣ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΔΡΑΓΑΘΙΕΣ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΗΣ, ΣΕ ΠΟΛΕΜΙΚΑ ΚΑΙ ΆΛΛΑ ΣΥΝΑΦΗ ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΣΥΜΒΆΝΤΑ, ΣΤΙΣ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΙΔΙΟΥΤΥΠΙΕΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΤΗΣ. ΜΈΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΓΆΛΟ ΑΡΙΘΜΟ ΜΎΘΩΝ ΚΑΙ ΗΡΩΩΝ ΠΟΥ ΚΑΤΑΚΛΎΖΟΥΝ ΤΙΣ ΣΕΛΪΔΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ, ΑΡΚΕΤΟΪ ΕΪΝΑΙ ΕΚΕΪΝΟΙ ΠΟΥ ΣΥΝΔΕΟΝΤΑΙ ΜΕ ΤΟ ΕΥΡΎΤΑΤΟ ΒΟΙΩΤΙΚΟ ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ. ΆΛΛΩΣΤΕ ΟΙ ΠΟΛΥΠΛΗΘΕΪΣ ΚΑΙ ΠΟΛΥΣΧΙΔΕΪΣ ΜΎΘΟΙ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ ΔΕΝ ΠΕΡΙΟΡΙΖΟΝΤΑΙ ΜΟΝΟ ΣΤΟΝ ΔΙΚΟ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΧΎΡΟ ΑΛΛΆ ΚΑΙ ΣΕ ΜΕΓΆΛΟ ΜΈΡΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΑΠΟΙΚΙΑΚΗΣ ΕΛΛΆΔΑΣ ΚΑΙ ΕΝΪΟΤΕ ΜΆΛΙΣΤΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΣΎΝΟΛΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΪ ΤΗΣ ΠΕΡΙΎΥΡΟΥ.

Αποδεικτικό για τα παραπάνω είναι το τεράστιο γεωγραφικό και ειδολογικό εύρος της μυθικής δράσης και φήμης του Ηρακλή, ήρωα θεϊκού αλλά συνάμα και ανθρώπινου, που η καταγωγή, η γέννηση και η ζωή του συνδέουν δύο αρχαιότατες και σπουδαιότατες πόλεις της Ελλάδας: το Άργος και τη Θήβα. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι οι δύο αυτές πόλεις, σύμβολα του αρχέτυπου, μυθικού και ιστορικού παρελθόντος, συγκρούστηκαν με εξαιρετική σφοδρότητα, στα χρόνια του μύθου, που ενδεικτικά τοποθετούνται λίγο πριν από την εκστρατεία των Αχαιών στην Τροία.

Σχετικά εξάλλου με τις διπλές ή πολλαπλές πατρίδες, πολλοί μεγάλοι ήρωες του διαχρονικού μύθου ή ήταν «διγενείς» ή άλλαζαν συχνά τόπους διαμονής. Έτσι, ο ακριβής προσδιορισμός της τοπικής και χρονικής αφετηρίας του μυθικού αρχέτυπου συναντά ανυπέβλητες δυσκολίες. Τέτοια είναι η περίπτωση του Ηρακλή που μοιράζεται σε δύο μεγάλες πατρίδες και συνδέεται με επιτεύγματα χρήσιμα στους ανθρώπους σε όλα τα

Λεπτομέρεια ερυθρόμορφης ληκύθου από το πολυάνδριο Θεσπιών με παράσταση Ηρακλή που κρατάει φιάλη και Αθηνάς με οينوχόη. Γ' τέταρτο 5ου αι. π.Χ.

Ενεπίγραφος «ηρωικός» σκύφος με αφηγηματική παράσταση της μυθικής ίδρυσης των Θηβών από τον Κάδμο. Η επιγραφή περιέχει την «υπόθεση» του ίδιου μύθου.
Από τα νεκροταφεία της Τανάγρας, 2ος αι. π.Χ.

Δύο όψεις χάλκινου συμπλέγματος του Ηρακλή με τον «Λέοντα της Νεμέας» από το ιερό του ήρωα στη Θήβα.
Τέλη 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.

μήκη και τα πλάτη της οικουμένης. Ο αθάνατος ήρωας δεν ανήκει λοιπόν σε κύκλους τοπικών μύθων, εφόσον αυτός και η διαρκής περιπλάνησή του ξεπέρασαν κατά πολύ τα όρια του τόπου και του χρόνου, αφού τελικά ήταν πεπρωμένο να καταταγεί ανάμεσα στους Ολύμπιους θεούς. Σε διαφορετικά και μακρινά μεταξύ τους σημεία τοποθετούν οι μυθολογικές παραδόσεις και οι παραλλαγές τους τη γέννηση και τη δράση του Διόνυσου, του Κάδμου, του Νηλέα, του Ιάσονα, του Τυδέα, του Οιδίποδα, του Βελλεροφόντη, του Μίνωα, του Ραδάμανθυ, του Σαρπηδόνα, του Πέλοπα, του Δαίδαλου, του Κέφαλου κ.ά. Αλλά και ο θάνατος των ηρώων συχνά δεν είναι ο συνηθισμένος, όπως άλλωστε και των επιφανών θνητών. Ο Ηρακλής αποθεώθηκε στην Οίτη, ο Κάδμος και η Αρμονία έγιναν φίδια, πριν μετοικήσουν στα νησιά των Μακάρων, ο Θησέας, ο κορυφαίος επιχώριος ήρωας της Αττικής, πέθανε άδοξα στη Σκύρο, ενώ ο θεϊκός Αχιλλέας από τη Φθία, αν και προσπάθησε να αποφύγει τη μοίρα του, χάθηκε στον πόλεμο της Τροίας. Οι αλαζόνες και ασεβείς αρχηγοί της εκστρατείας των Έπτά κατά της Θήβας βρήκαν το τέλος τους πολύ μακριά από το *πολυδίψιον* Άργος.

Οι κυριότεροι μυθικοί κύκλοι της Βοιωτίας είναι ο θηβαϊκός και ο μινυακός. Στον πρώτο, η λόγια παράδοση προσέθεσε σταδιακά και νέους μύθους, κυρίως από το περιβάλλον του Διόνυσου και του Ηρακλή. Με τον Ορχομενό συνδέονται οι μυθικοί λαοί Μινύες και Φλεγύες. Εξάλλου ο βασιλιάς της πόλης, ο Αθάμας, έλαβε σύζυγο την κόρη του Κάδμου Ινώ. Παιδιά του, από την πρώτη του γυναίκα Νεφέλη, ήταν ο Φρίξος και η Έλλη που σχετίζονται με το μύθο των Αργοναυτών.

Ανδρική κεφαλή, πιθανόν Ηρακλέους,
από τη Θήβα. 4ος/3ος αι. π.Χ.

Διαφορετικοί λαοί και ήρωες διαφέντευαν τη Θήβα, πριν από την εμφάνιση των Βοιωτών. Αναφέρονται οι επήλυδες Καδμείοι και οι αυτόχθονες Σπαρτοί, που προήλθαν από τη σπορά των δοντιών του δράκοντα της κρήνης του Άρη, που σκότωσε ο Κάδμος. Οι Σπαρτοί εθεωρούντο γενάρχες των ευγενών Θηβαίων, σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της ιστορικής περιόδου. Η παράδοση των Θηβών γνωρίζει πρωτίστως τον Κάδμο, που ίδρυσε τον πρώτο οικισμό της Καδμείας και έφερε μαζί του τα γράμματα από τη Φοινίκη. Όμως αυτή, η μόνη δυνατή ερμηνεία, προϋποθέτει έναν εύγλωττο και σοβαρό αλλά όχι σπάνιο, για τις αρχαίες πηγές, αναχρονισμό. Αναχρονιστική είναι και η συμμετοχή των Βοιωτών στην εκστρατεία κατά της Τροίας, που ο Θουκυδίδης δικαιολογεί με τα αλληπάλληλα κύματα των μεταναστεύσεων. Αντίθετα, οι δίδυμοι αδελφοί Ζήθος και Αμφίων, που με ορμητήριο την Εύτρηση οχύρωσαν τη Θήβα και την κατέστησαν απόρθητη, συγκεντρώνουν πολλά χαρακτηριστικά στοιχεία, κοινά ανάμεσα σε ήρωες πολλών λαών και πολιτισμών. Το ίδιο άλλωστε συμβαίνει με αρκετούς ήρωες του θηβαϊκού κύκλου, είτε κατάγονταν από τη γενιά του Κάδμου είτε από τους απογόνους των Σπαρτών, στους οποίους άλλωστε ανήκαν και οι γιοι της Αντιόπης, Αμφίων και Ζήθος.

Η Θήβα συμβαίνει να είναι η μόνη ιστορική ελληνική πόλη που ιδρύθηκε κατά τον γνωστό, ασυνήθη και θαυμαστό τρόπο, δηλαδή μετά από χρησμό του δελφικού μαντείου, εκεί όπου κάθισε και θυσιάστηκε η δαμάλα που οδηγούσε τον Κάδμο στο ταξίδι του από τη Φωκίδα στη Βοιωτία, δηλαδή στο ψηλότερο σημείο της ακρόπολης. Τον ιδρυτικό μύθο της Θήβας τον αναφέρουν πολλοί αρχαίοι ποιητές και πεζογράφοι. Είναι γνωστός στο θεματολόγιο της αρχαίας τέχνης και τον αφηγήθηκαν οι Θηβαίοι στον περιηγητή Πausανία, όταν επισκέφθηκε την πόλη τους, στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια (2ο αι. μ.Χ.). Η ίδρυση της πόλης, σύμφωνα με την παράδοση, ανάγεται στον Κάδμο που καταγόταν από τη Φοινίκη και έφθασε στην Ελλάδα αναζητώντας την αδελφή του Ευρώπη. Όμως η οχύρωσή της, υπό τους ήχους της μουσικής του Αμφίωνα, εγγίζει τα όρια του θαύματος και του παραμυθιού (Οδύσσεια λ, 263-5· Ευριπίδης, Φοίνισσες 115-6 και 823-5).

Την εποχή της δυναστείας του Κάδμου και των απογόνων του επανεισάγονται τα λατρευτικά δρώμενα και συμπύπτει η διάδοση της διονυσιακής λατρείας στη Θήβα. Και όμως η θνητή Σεμέλη, κόρη τού Κάδμου και της Αρμονίας, φέρνει στο φως στον *θάλαμόν* της, υπό δραματικές όντως συνθήκες, τον θεό Διόνυσο. Μια άλλη κόρη του Κάδμου, η Αγαύη, εγκαινιάζει την οργιαστική λατρεία του θεού και ηγείται των γυναικών, μαινάδων της Θήβας, που διαμελίζουν στην παραφορά τους τον βασιλιά και γιο της Πενθέα, ο οποίος είχε αρνηθεί να μνηθεί στη νέα θρησκεία και στα πρωτόγνωρα μυστήρια.

Παράλληλα με τον Διόνυσο και τη λατρεία του, που σύμφωνα και με επιγραφικές μαρτυρίες της Γραμμικής γραφής Β διαπιστώνεται σε εμβρυακή μορφή στο Αιγαίο της μυκηναϊκής εποχής, εμφανίστηκε στη Θήβα ο μύθος του Ηρακλή και της οικογένειάς του. Ο Αμφιτρύων, γήινος πατριός του, και η Αλκμήνη, η μητέρα του, ήλθαν εξόριστοι από το Άργος. Στη Θήβα, «την επτάπυλη πόλη, εκεί όπου οι θνητές γεννούν θεούς», όπως ψάλλει ο Σοφοκλής, ο Δίας έσμιξε με την Αλκμήνη και γεννήθηκε ο «μέγιστος ήρωας» της ανθρωπότητας. Ο Ηρακλής, σε διαρκή δράση, απελευθέρωσε τον κόσμο από τα φυσικά, ζωικά και ανθρώπινα στοιχεία, που προκαλούσαν καταστροφές και βάσανα στους ανθρώπους. Η δράση του ημίθεου επιβραβεύτηκε από τους θεούς που τον ανέδειξαν πάρεδρό τους στον Όλυμπο, όπου έζησε αθάνατος μαζί με την Ήβη, την αιώνια νεότητα.

Πολλές αττικές τραγωδίες αφηγούνταν τα πριν και τα μετά τη φοβερή, για τα ανθρώπινα μέτρα, οικογενειακή μοίρα του βασιλιά Οιδίποδα. Ο ήρωας, που ακούσια βαρυνόταν από πατρικό αμάρτημα, ζώντας στην πλήρη άγνοια, σκότωσε τον πατέρα του Λαίο και πήρε γυναίκα τη μητέρα του Ιοκάστη, αφού έλυσε το υπαρξιακό αίνιγμα της Σφίγγας. Με τη μεγαλοφυή επένδυση της τέχνης των τραγικών, η υπόθεση, η πλοκή και τα διδάγματα των «θηβαϊκών» τραγωδιών που σώθηκαν, απέκτησαν διαχρονικές και πανανθρώπινες διαστάσεις. Μερικοί από τους ανθρώπινους χαρακτήρες που έπλασε η αττική τραγωδία, και κυρίως τα υπέροχα λόγια και οι πράξεις τους, αποτελούν την πεμπτουσία της παιδείας και της αρετής τού κλασικού ανθρώπου. Φόντο συμβολικό είχαν τα μυθικά δρώμενα και σκηνικό πραγματικό τη Θήβα, *άντιπολιν* της Αθήνας του χρυσού αιώνα. Η Θήβα ήταν η πόλη των εμφύλιων συγκρούσεων και των βίαιων παθών απέναντι στην εξωραϊσμένη Αθήνα των ποιητών, στην ουσία αδύναμη πλέον και παραδομένη στη δίνη του Πελοποννησιακού πολέμου. Ήρωες μυθικοί, όπως ο Μενοικέας, ο Αίμονας, η Αντιγόνη, η Ισμήνη, ο Οιδίποδας και οι γιοι του παραδειγματίζουν και διδάσκουν με τα τραγικά, θετικά ή αρνητικά, σημεία τής ζωής και των έργων τους, όπως αργότερα οι βίοι των μεγάλων ανδρών από τον Βοιωτό Πλούταρχο.

Τα δεινά της θηβαϊκής δυναστείας των Λαβδακιδών συνεχίστηκαν, κατά την παράδοση, με την εκστρατεία και την πολιορκία της πόλης από τους *Έπτά ἐπὶ Θήβας* υπό τον Άδραστο, βασιλιά του Άργους. Οι δύο αδελφοί, Ετεοκλής και Πολυνείκης, μονομάχησαν και αλληλοεξοντώθηκαν και ο στρατός επέστρεψε ηττημένος στο Άργος, μετά την απώλεια των αρχηγών του. Όμως αργότερα οι Επίγονοι, τα παιδιά των επτά πολέμαρχων, πολιορκήσαν και κατάλαβαν την πόλη, λίγο πριν από τον πόλεμο της Τροίας.

Με τις μυθολογικές αφηγήσεις του Ορχομενού, δεύτερου μεγάλου κέντρου της Βοιωτίας, αφενός συνδέεται η αργοναυτική εκστρατεία, στην οποία η πόλη παίζει σπουδαίο ρόλο, και αφετέρου δικαιολογούνται οι πατροπαράδοτες καλές σχέσεις της με τη Θεσσαλία, όπου τοποθετείται η αφετηρία των Αργοναυτών. Αντικατοπτρίζεται επίσης και διατρανώνεται η σκληρή αντιπαράθεση Ορχομενού και Θήβας, σε όλη τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων. Στον Ορχομενό τοποθετείται από την παράδοση ο βασιλιάς Μινύας, με τα αμύθητα πλούτη του, και οι μυθικοί αρχιτέκτονες Τροφώνιος και Αγαμήδης. Ο πρώτος, ήρωας και μάντης, λατρευόταν στη Λεβάδεια ως την ύστερη αρχαιότητα.

Μελανόμορφος σκύφος από τη Ριτσώνα με την πάλη του Ηρακλή με το λιοντάρι της Νεμέας, την οποία παρακολουθούν ο Ερμής που κρατάει το κηρύκειον και ο Ιόλαος με το ρόπαλο του ήρωα. Περί το 500-490 π.Χ.

Στην παράδοση, ο μινύειος Ορχομενός φερόταν ως πόλη πανίσχυρη, στα πολύ παλιά χρόνια. Είναι όμως άδηλο αν η αναφορά ήταν για τα προϊστορικά ή τα πολύ πρώιμα ελληνικά χρόνια, επειδή η πόλη παρουσίασε ακμή και στις δύο εποχές. Ο μυθικός βασιλιάς της περιοχής Εργίνος νίκησε, κυρίευσε και υποχρέωσε τη Θήβα να καταβάλει έναν υπέρογκο φόρο. Ο Ηρακλής καταρχάς τιμώρησε παραδειγματικά τους απεσταλμένους του Εργίνου και κατόπιν νίκησε τους Ορχομενίους, καταστρέφοντας και τα μοναδικά, προφανώς προϊστορικά, αποστραγγιστικά έργα της Κωπαΐδας, ώστε η λίμνη να πλημμυρίσει και πάλι. Οι φυσικές καταστροφές και οι αναπόφευκτες συνέπειες της ανθρώπινης αδυναμίας και αβελτηρίας αποδίδονταν συνήθως στην οργή των θεών ή των επιχώριων ηρώων.

Πολύ πριν από την αποκάλυψη των προϊστορικών πολιτισμών του Αιγαίου, κατά τον 17ο αιώνα, η επιστημονική σκέψη απέρριπτε τη μυθολογία, όπως είχαν κάνει ήδη στην αρχαιότητα ορισμένοι προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Το επιχείρημα ήταν πάντα το ίδιο, ότι δηλαδή η μυθολογία ήταν δημιούργημα ενός δεισιδαίμονα και πρωτόγονου νου. Η αποκάλυψη των αμύθητων προϊστορικών θησαυρών στις ανασκαφές των Μυκηνών (1876), στην Κνωσό (1900) και σε πολλές άλλες προϊστορικές θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, της Κρήτης και του αιγαιακού αρχιπελάγους οδήγησε πολλούς ερευνητές της εποχής στην ταύτιση των νέων δεδομένων με τις αναφορές των ομηρικών επών και πολλών μεταγενέστερων αρχαίων κειμένων. Οι μυθολογικές αφηγήσεις και αναφορές λειτούργησαν ως αυθεντικές ιστορικές πηγές και μαρτυρίες. Η γενικευτική όμως προσπάθεια δημιουργίας ενός ψευτοϊστορικού υπόβαθρου της ελληνικής προϊστορίας, με επιλεκτική αναβάθμιση των μυθολογικών αναφορών σε αδιαφιλονίκητες ιστορικές πληροφορίες, καθώς και η προσπάθεια χρονολογικής στρωματογράφησης των μύθων, δεν απέδωσαν θετικά αποτελέσματα.

Ο θησαυρός των ελληνικών μύθων με το πλήθος των παραλλαγών τους, πηγή αστείρευτη την οποία η Βοιωτία τροφοδότησε απλόχερα, αποτελεί μοναδική πολιτιστική κληρονομιά και δημιουργία με δικές της αξίες. Οι μύθοι δεν αφηγούνται ιστορία ούτε αποτελούν αξιόπιστη ιστορική πηγή. Αν οι μύθοι αντανakλούν ή υποκρύπτουν προϊστορικά ή πρωτοϊστορικά γεγονότα, συμφωνώντας με άλλες περισσότερο αυθεντικές μαρτυρίες, τότε συμβάλλουν και αυτοί στη βαθύτερη κατανόηση των πρώιμων ελληνικών κοινωνιών και συνάμα αποδεικνύουν την εν δυνάμει πρώιμη δημιουργία τους.

Ο θησαυρός των μυθολογικών κύκλων της Βοιωτίας επισφραγίζεται από τον οικουμενικό και διαχρονικό μύθο του Θηβαίου Ηρακλή. Ο ρωμαλέος και καρτερικός ήρωας στάθηκε, επί αιώνες, πρόμαχος και το κατεξοχήν σύμβολο της πόλης του, ταιριαστό στην ευτυχία και τη δυστυχία της. Η πρώιμη λατρεία τού ήρωα και των οκτώ παιδιών του σε τέμενος, κοντά στην πύλη των Ηλεκτρών, υμνείται υπέροχα από τον Πίνδαρο (Ισθμιόνικος 4, 66-77) και περιγράφεται από τον Πausανία (9, 11, 1-3). Τα αρχιτεκτονικά και τα κινητά ευρήματα και το πλήθος των επιγραφικών τεκμηρίων από την πρόσφατη ανασκαφή του ιερού χώρου συνδυάζονται πλέον αρμονικά και σφαιρικά με τις μαρτυρίες των αρχαίων κειμένων.

Ο μύθος, δημιούργημα πνεύματος και λόγου, δεν συνιστά διαπιστευτήριο ιστορικότητας των ηρώων του. Παρομοίως η αποδιδόμενη σε αυτούς λατρεία δεν προϋποθέτει και την υλική τους υπόσταση.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ: Λεπτομέρεια τμήματος δίνου από το ιερό του Ηρακλή στη Θήβα, με παράσταση της απαγωγής της Δηϊάνειρας από τον ήδη πληγωμένο κένταυρο Νέσσο. 7ος αι. π.Χ.

Τμήμα δίνου από το ιερό του Ηρακλή στη Θήβα με την απαγωγή της Δηϊάνειρας από τον κένταυρο Νέσσο. Από τον Ηρακλή σώζεται μόνο τμήμα του τόξου του με το βέλος, αριστερά. 7ος αι. π.Χ.

Μελανόμορφος σκύφος από τη Ριτσώνα με παράσταση Διονύσου. Στη μία πλευρά του αγγείου ο θεός κρατά ρυτό σε σχήμα κέρατος και στην άλλη κάνθαρο. 500-490 π.Χ. περίπου. (Λεπτομέρεια στην επόμενη σελίδα.)

Ερυθρόμορφος κρατήρας από τη Θήβα με παράσταση μεταμφιεσμένων ηθοποιών που παίρνουν μέρος σε διονυσιακό θίασο.
4ος αι. π.Χ.

Μελανόμοφη κύλικα με χορό γερόντων αρχαίου δράματος από την Τανάγρα. 6ος αι. π.Χ.

Μελανόμορφος σκύφος από τη Ριτσώνα με παράσταση Διονύσου ανακεκλιμένου με κάνθαρο στο χέρι. Τη σκηνή πλαισιώνουν γυναίκες μουσικοί με κιθάρα και διπλό αυλό. 490-480 π.Χ. (Λεπτομέρεια στη σελίδα αριστερά.)

Ερυθρόμορφος κρατήρας με διονυσιακή παράσταση από τη Θήβα. Απεικονίζονται ο Διόνυσος και η Αριάδνη καθισμένοι σε βράχο και ανάμεσά τους ένας πάνθηρας. Ο Διόνυσος κρατάει θύρσο και κάνθαρο, ενώ η Αριάδνη τύμπανο. Έργο βοιωτικού εργαστηρίου (375-350 π.Χ.) (Λεπτομέρεια στην επόμενη σελίδα.)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

- Ανδρειωμένου Α., *Τάναγρα. Οι ανασκαφές των ετών 1976-1977 και 1989*, Αθήνα 2008.
- Aravantinos V., “Beozia”, *Enciclopedia dell’arte antica* (EAA), suppl. II (1971-994), I, 1994, 668-671.
- Aravantinos V., “Old and New Evidence for the Palatial Society of Mycenaean Thebes: an Outline”, στο R. Laffineur, W.D. Niemeier (επιμ.), *Aegaeum 12: Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference*, University of Heidelberg, Archaeologisches Institut, 10-13 April 1994, vol. I-II, Liege 1995, 613-624.
- Aravantinos V., “Tebe”, *Enciclopedia dell’arte antica* (EAA), 20 suppl. IV, 1996, 567-571.
- Aravantinos V., “Mycenaean Texts and Contexts at Thebes: The Discovery of New Linear B Archives on the Kadmeia”, στο S. Hiller, S. Deger-Jalkotzy, O. Panagl (επιμ.), *Florent Studia Mycenaea. Akten des X internationalen mykenologischen Colloquiums in Salzburg vom 1-5 Mai 1995*, Wien 1999, I, 45-78.
- Aravantinos V., «Contenu, contexte et fonction du ‘Trésor’ du palais mycénien de Thèbes (Béotie): une approche économique et administrative», *Ktema* 26, 2001, 87-99.
- Aravantinos V., “A New Inscribed Kioniskos from Thebes”, *BSA* 101, 2006, 369-377.
- Aravantinos V., «Le cas de Thèbes (Béotie) : mythe, idéologie et recherche au début du XXe siècle», στο P. Darcque, M. Fotiadis, O. Polychronopoulou (επιμ.), *Mythos. La préhistoire égéenne du XIXe au XXIe siècle après J.-C. Actes de la table ronde internationale d’Athènes (21-23 novembre 2002)*, *BCH Suppl.* 46, Paris 2006, 165-174.
- Αραβαντινός Β., «Από τη ‘σιωπηλή γη’ της αρχαίας Θήβας. Η σημασία των πρόσφατων αρχαιολογικών δεδομένων», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας* 1, II, Βόλος 2006, 729-749.
- Αραβαντινός Β., I. Φάππας, «Τα μυκηναϊκά νεκροταφεία των Θηβών: προκαταρκτικό σχέδιο μελέτης», στο Χ. Λούκος, Ν. Ξιφαράς και Κ. Πατεράκη (επιμ.), *Ubi dubium ibi libertas: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νικόλα Φαράκλα*, Ρέθυμνο 2009, 87-122.
- Aravantinos V., L. Godart, A. Sacconi (επιμ.), *Thèbes. Fouilles de la Cadmée. I-IV*, Pisa-Roma 2001-2006.
- Aravantinos V., A. Konecny, R.T. Marchese, “Plataiai in Boiotia. A Preliminary Report of the 1996-2001 Campaigns”, *Hesperia* 72 (2003), 281-320.
- Αραβαντινός Β., Ε. Κουντούρη, I. Φάππας, «Το μυκηναϊκό αποστραγγιστικό σύστημα της Κωπαΐδας: νέα δεδομένα και πρώτες εκτιμήσεις», στο *Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Αθήνα, 17-21 Οκτωβρίου 2005, Αθήνα 2006, 557-564.
- Beister H., *Untersuchungen zur der Zeit der thebanischen Hege- monie*, München 1970.
- Bernardini Angeli P. (επιμ.), *La presenza e la funzione della città di Tebe nella cultura greca*, Urbino 2000.
- Bintliff J. (επιμ.), *Recent developments in the History and Archaeology of Central Greece*, Oxford 1997.
- Bintliff J., Ph. Howard, A. Snodgrass, *Testing the hinterland: the work of the Boeotia Survey (1989-1991) in the southern approaches to the city of Thespiiai*, Cambridge 2006.
- Βλαχογιάννη Ε., «‘Θησαυρός’ νομισμάτων από τη Θήβα», *Νομισματικά Χρονικά* 19, 2000, 55-113.
- Βλαχόπουλος Α. (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*. Αθήνα 2008.
- Bonanno Aravantinos M., “Il mito di Ifigenia in Tauride sui sarcophagi attici di età romana”, στο G. Koch (επιμ.), *Grabeskunst der römischen Kaiserzeit*, Mainz am Rhein 1993, 67-76, taf. 24-28.
- Bonanno Aravantinos M., “Due ritratti di età antonina nel Museo archeologico di Tebe”, στο J. Bouzek, I. Ondřejová (επιμ.), *Roman Portraits. Artistic and Literary. Acts of the Third International Conference on the Roman Portraits held in Prague and in the Bechyně Castle from 25 to 29 September 1989*, Mainz 1997.
- Bonanno Aravantinos M., “Stele funerarie in poros di età ellenistica da Tebe: nuove acquisizioni”, στο B. Adembri (επιμ.), *Αείμνηστος. Misc. di studi per M. Cristofani. Prospettiva, Suppl.* 2, 2006, 154-171.
- Bonanno Aravantinos M., “Sculpture arcaiche dal santuario di Eracle a Tebe”, στο Γ. Κοκκορού-Αλευρά, W.-D. Niemeier (επιμ.), *Neue Funde archaischer Plastik aus griechischen Heiligtümern und Nekropolen*, Intern. Symposium, DAI Athen, 2-3 Nov. 2007 (υπό έκδοση).
- Bonnechere P., *Trophonios de Lebadée. Cultes et mythes d’ une cité béotienne au miroir de la mentalité antique*, Leiden-Boston 2003.
- Buck R.J., “The Formation of the Boeotian League”, *Classical Philology* 1972, 94-101.
- Buck R. J., *A History of Boeotia*, Alberta 1979.
- Buck R.J., *Boeotia and the Boeotian League*, Alberta 1994.
- Buckler J., *The Theban Hegemony 371-362 BC*, Cambridge (Mass.) – London 1980.
- Bulle H., *Orchomenos I: Die älteren Ansiedlungsschichten*. München 1907.
- Burrows R.M., P.N. Ure, *Excavations at Rhitsóna in Boeotia*, *BSA* 14, 1907-1908.
- Γαλάνη-Κρίκου Μ., «Θήβα: 10ος-14ος αι. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα», *Σύμμεικτα* 11 (1997), 113-150.
- Γαλάνη-Κρίκου Μ., «Θήβα: 6ος-15ος αι. Η νομισματική μαρτυρία από το Πολιτιστικό Κέντρο», *Σύμμεικτα* 12 (1998), 141-170.
- Cloché P., *Thèbes de Béotie*, Namour 1952.
- Currie Br., *Pindar and the Cult of Heroes*, Oxford-New York 2005.
- Daumas M., *Cabiriaca. Recherches sur l’iconographie du culte des Cabires*. Paris 1998.
- Deger-Jalkotzy S., O. Panagl (επιμ.), *Die neuen Linear B-Texte aus Theben*, Wien 2006.
- Demand N., *Thebes in the Fifth Century. Heracles Resurgent*, London 1982.
- Δημακοπούλου Κ., Ντ. Κόνσολα, *Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας. Οδηγός*, Αθήνα 1981.

- Ducat J., *Les kouroi du Ptoion. Le sanctuaire d'Apollon Ptoieus à l' époque archaïque*, Paris 1971.
- Edwards R. B., *Kadmos the Phoenician*, Amsterdam 1979.
- Feyel M., *Contribution à l'épigraphie béotienne*, Paris 1942.
- Feyel M., "Polybe et l'histoire de la Béotie au IIIème siècle avant notre ère", *BEFAR* 152, Paris 1942.
- Fossey J. M., "The cities of the Kopais in the Roman period", στο H. Temporini, W. Haase (επιμ.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.7.1*, Berlin – New York 1979, 549-591.
- Fossey J. M., *The Topography and Population of Ancient Boiotia*, Chicago 1988.
- Fossey J. M. (επιμ.), *Papers in Boiotian Topography and History*, Amsterdam 1990.
- Fossey J. M., *Studies in Boiotian Inscriptions. Epigraphica Boeotica I*, Amsterdam 1991.
- Frazer J.G., *Pausanias' Description of Greece V, Commentary on Books IX and X*, London 1913.
- Fraser P. M., T. Rönne, *Boeotian and West Greek Tombstones*, Lund 1957.
- Goldman H., *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Cambridge (Mass.) 1931.
- Grace F.R., *Archaic Sculpture in Boeotia*, Cambridge (Mass.) 1939.
- Guillon P., *La Béotie antique*, Paris 1948.
- Gullath B., *Untersuchungen zur Geschichte Boiotiens in der Zeit Alexanders und der Diadochen*, Frankfurt a. M. – Bern 1982.
- Higgins R., *Tanagra and the Figurines*, Princeton 1986.
- Hurst A., A. Schachter (επιμ.), *La montagne des Muses*, Genève 1996.
- Ιακωβίδης Σπ., *Η μυκηναϊκή ακρόπολη του Γλα, I-II*, Αθήνα 1989-1998.
- Iakovidis Sp., *Gla and the Kopais in the 13th century B.C.*, Athens 2001.
- Ιερωνύμου Αρχιεπισκόπου, *Χριστιανική Βοιωτία*, Αθήνα 2005.
- Jeammet V. (επιμ.), *Tanagra. Mythe et archéologie. Catalogue de l'exposition organisée par le musée du Louvre et la Réunion des musées nationaux, en collaboration avec le Musée des beaux-arts de Montréal (musée du Louvre, 15 septembre 2003 – 5 janvier 2004 – Musée des beaux-arts de Montréal, 5 février – 9 mai 2004)*, Paris 2003.
- Καλαϊτζάκης Θ., *Η ανατολική Στερεά Ελλάδα και η Βοιωτία στον ύστερο Μεσαίωνα (περ. 1400-1500). Η μετάβαση από την ύστερη Φραγκοκρατία στην πρώιμη Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 2002.
- Καρούζος Χρ., *Το Μουσείο της Θήβας*, Αθήνα 1934.
- Κεραμόπουλλος Α., *Θηβαϊκά*, ΑΔ 3, Αθήνα 1917.
- Kilinski K. II, *Boeotian black figure vase painting of the Archaic period*, Mainz am Rhein 1990.
- Κοιλάκου Χ., «Η Βοιωτία κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο (4ος-7ος αι. π.Χ.): μια πρώτη προσέγγιση», στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 2006, 1, II, 1105-1118.
- Konecny A.L., M.J. Boyd, R.T. Marchese, V. Aravantinos, "Plataiai in Boiotia, A Preliminary report on Geophysical and Field Surveys Conducted in 2002-2005", *Hesperia* 77 (2008), 43-71.
- Κόνσολα Ντ., *Προμυκηναϊκή Θήβα*, Αθήνα 1981.
- Κουμανούδης Στ., *Θηβαϊκή προσωπογραφία*, Αθήνα 1979.
- Κουντούρη Ε., «Θησαυρός κοσμημάτων ελληνιστικών χρόνων από τη Θήβα», ΑΔ 51 Α' (2001), 221-236.
- Kunze E., *Orchomenos II: Die neolithische Keramik*. München 1931.
- Kunze E., *Orchomenos III: Die Keramik der frühen Bronzezeit*. München 1934.
- Lauffer S., D. Hennig, *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Suppl. band XIV (1974) s.v. Orchomenos, 290-355.
- Παπαχατζής Ν. Δ., *Παυσανίου «Ελλάδος περιήγησις»*, βιβλ. 9, Βοιωτικά, Αθήνα 1981.
- Porada E., "The Cylinder Seals Found at Thebes in Boeotia", *Archiv für Orientforschung* 28, 1981, 1-70.
- Prandi L., *Platea: momenti e problemi della storia di una polis. Saggi e materiali universitari, Serie d'antichità e tradizione classica* 12, Padova 1988.
- Roberts W.R., *The Ancient Boeotians. Their Character and Culture, and their Reputation*, Cambridge 1985.
- Rocchi M., *Kadmos e Harmonia. Un matrimonio problematico*, Roma 1989.
- Roesch P., *Thespies et la confederation béotienne*, Paris 1965.
- Roesch P., *Études béotiennes*, Paris 1982.
- Roller D. W., *Sources and Documents on Tanagra in Boiotia, Tanagran Studies I*, Amsterdam 1989.
- Ruckert A., *Frühe Keramik Böotiens*, *Antike Kunst*, Suppl. 10, Bern 1976.
- Sabetai V., *Corpus Vasorum Antiquorum Greece, Fasc.6. Thebes, Archaeological Museum, Fasc. 1*, Athens 2001.
- Salmon P., *Étude sur la Confédération béotienne (447/6-386)*, Bruxelles 1976.
- Sampson A., *The Saracenos Cave at Akraephnion, Boeotia, Greece. The Neolithic and the Bronze Age. Vol. I*, Athens 2008.
- Sarri K., *Orchomenos IV: Orchomenos in der mittleren Bronzezeit*. München 2010.
- Schachter A., *Cults of Boiotia I-IV*, *BICS Suppl.* 38, London 1981-94.
- Schachter A. (επιμ.), *Essays in the Topography, History and Culture of Boiotia, Teiresias*, Suppl. 3, Montreal 1990.
- Schachter A., "The Politics of Dedication: Two Athenian Dedications at the Sanctuary of Appolo Ptoieus in Boeotia", στο R. Osborne, S. Hornblower (επιμ.), *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts presented to David Lewis*, Oxford 1994, 291-306.
- Schild-Xenidou W., *Corpus der boiotische Grab- und Weihreliefs des 6. bis 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 2008.
- Σωτηρίου Γ., «Ο εν Θήβαις ναός Γρηγορίου του Θεολόγου», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1924, 1-26.
- Symeonoglou S., *The Topography of Thebes*, Princeton 1985.
- Szabó M., *Archaic Terracottas of Boeotia*, *Studia Archaeologica* 67, Roma 1994.
- Τζαβέλα-Ενβεν Χ., *Λιθαρές*, Αθήνα 1984.
- Turner A.L., *The History, Monuments and Topography of Ancient Levadeia in Boeotia, Greece*, Ann Arbor 1994.
- Φαράκλας Ν., *Θηβαϊκά*, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 135, Αθήνα 1996.
- van Effentere, H., *Les Béotiens. Aux frontières de l'Athènes antique*, Paris 1989.
- Vian Fr., *Les origines de Thèbes. Cadmos et les Spartes*, Paris 1963.
- Wallace P. W., *Strabo's Description of Boiotia. A Commentary*, Heidelberg 1979.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ

- Αραβαντινός Β. (επιμ.), *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. Γ'. Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, 4-8 Σεπτεμβρίου 1996, Αθήνα 2000.
- Αραβαντινός Β. (επιμ.), *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. Δ'. Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000, Αθήνα 2008.
- Αραβαντινός Β. (επιμ.), *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. Ε'. Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, Θήβα, 16-19 Σεπτεμβρίου 2005 (υπό έκδοση).
- Αραβαντινός Β., Ε. Κουντούρη (επιμ.), *Εκατό χρόνια αρχαιολογικού έργου στη Θήβα. Οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*, Επιστημονικό Συμπόσιο, Θήβα 2002 (υπό έκδοση).
- Beister H., J. Buckler (επιμ.), *Boiotika. Vorträge vom 5. Internationalen Bötien – Kolloquium zu Ehren von Prof. Dr Siegfried Lauffer*, 13-17 Juni 1986, München 1989.
- Fossey J.M., A. Schachter (επιμ.), *Proceedings of the Second International Conference on Boiotian Antiquities*, Montreal 1979.
- Fossey J.M., H. Giroux (επιμ.), *Proceedings of the Third International Conference on Boiotian Antiquities*, Montreal-Quebec 1979, Amsterdam 1985.
- Fossey J. M., J. Morin, J. Bintliff (επιμ.), *Boeotia Antiqua I: Papers*

- on Recent Work in Boiotian Archaeology and History*, 1989.
- Fossey J.M., J. Morin (επιμ.), *Boeotia Antiqua III: Papers in Boiotian History, Institutions and Epigraphy in Memory of Paul Roesch*, Amsterdam 1993.
- Fossey J. M., J. Morin, (επιμ.), *Boeotia Antiqua IV: Proceedings of the 7th International Congress on Boiotian Antiquities, Boiotian (and other) Epigraphy*, Amsterdam 1994.
- Fossey J. M., Ph. J. Smith (επιμ.), *Boeotia Antiqua V: Studies on Boiotian Topography, Cults and Terracottas*, 1995.
- Fossey J. M. (επιμ.), *Boeotia Antiqua VI. Proceedings of the 8th International Conference on Boiotian Antiquities*, Amsterdam 1996.
- Jeammet V. (επιμ.), *Tanagras. De l'objet de collection à l'objet archéologique. Actes de colloque*, Paris, musée du Louvre, Bibliothèque nationale de France, 22 nov., 2003, Paris 2007.
- Μπεκιάρης Α. (επιμ.), *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. Α'. Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986, Αθήνα 1988.
- Roesch P., G. Argoud (επιμ.), *La Béotie Antique. Colloques internationaux du Centre de la recherche scientifique*, Lyon – Saint Étienne, 16-20 mai 1983, Paris 1985.
- Χριστοπούλου Α. (επιμ.), *Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών*, τόμ. Β'. Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 6-10 Σεπτεμβρίου 1992, Αθήνα 1995.

Π Ρ Ο Ε Λ Ε Υ Σ Η Φ Ω Τ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ω Ν

ΒΕΡΟΝΙΚΕ ΜΑΓΝΕΣ: σελ. 363 (κάτω).

ΚΩΣΤΑΣ ΞΕΝΙΚΑΚΗΣ: σσ. 130 (κάτω), 215 (πάνω αριστερά), 242-243, 268 (κάτω), 299, 323 (πάνω), 349, 351 (κάτω), 364 (πάνω), 365, 366 (κάτω), 367 (πάνω), 368, 369, 370, 371, 372-373.

ΣΠΥΡΟΣ ΤΣΑΒΔΑΡΟΓΛΟΥ (αρχείο Τ.Α.Π.Α.): σσ. 80 (κάτω), 192 (πάνω, μέσον), 215 (κάτω αριστερά).

ΑΡΧΕΙΟ ΙΩΑΝΝΗ ΛΑΜΠΡΟΥ: σσ. 20, 22.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Ευχαριστώ θερμά για τη συμβολή τους στην αρτιότητα του έργου, τις συναδέλφους αρχαιολόγους: Έλενα Βλαχογιάννη, Ευγενία Γερούση, Κυριακή Καλλιγά, Χαρίκλεια Κοιλάκου, Γεωργία Κουρτέση και Κυριακή Ψαράκη, τους ειδικούς επιγραφικούς Χαράλαμπο Κριτζά και Άγγελο Ματθαίου, τις συντηρήτριες αρχαιοτήτων Σοφία Μιχαήλογλου και Ιωάννα Μωραΐτου και προπάντων τους συνεργάτες μου, αρχαιολόγους, Ιωάννη Φάππα, Αντωνία Λιβιεράτου και Marcella Pisani.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
Θ Η Β Ω Ν

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ : ΡΑΛΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗ

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ : INDIGO GRAPHICS

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ : ΝΙΚΟΣ ΛΑΓΟΣ, ΕΛΙΖΑ ΚΟΚΚΙΝΗ

ΕΚΤΥΠΩΣΗ : ΦΩΤΟΛΙΟ & ΤΥΡΙΣΟΝ ΑΕ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : ΣΤΑΜΟΥ ΕΠΕ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ : ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ

ΕΙΡΗΝΗ ΛΟΥΒΡΟΥ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ HANNOART SILK 170 ΓΡΑΜΜ. ΣΕ 15.250 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2010 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

